

Joseph Ratzinger bíboros

A FÖLD SÓJA

**Kereszténység és Katolikus Egyház
az ezredfordulón
Beszélgetés Peter Seewalddal**

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT

Joseph Ratzinger bíboros

A FÖLD SÓJA

Joseph Ratzinger bíboros

A FÖLD SÓJA

Kereszténység és Katolikus Egyház
az ezredfordulón

Beszélgetés Peter Seewalddal

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest, 1997

A MŰ EREDETI CÍME: SALZ DER ERDE
STUTT GART, DEUTSCHE VERLAGS-ANSTALT GMBH, 1996

Fordította:

DR. DIÓS ISTVÁN

Lektorálta:

DR. VANYÓ LÁSZLÓ

ISBN 963 360 862 7

© 1996 Deutsche Verlags-Anstalt GmbH., Stuttgart
Hungarian translation © Szent István Társulat, Budapest, 1997

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
1053 BUDAPEST, KOSSUTH LAJOS UTCA 1.
A KIADÁSÉRT FELEL: DR. ÁKOS GÉZA IGAZGATÓ
KÉSZÜLT 14,5 A/5 ÍV TERJEDELEMBEN
A TAKSONYI TAXDRUCK NYOMDÁBAN
FELELŐS VEZETŐ: KÉPESSY LÁSZLÓ ÜGYVEZETŐ

Előszó

Róma télen. A Szent Péter téren az emberek kabátban voltak és ernyőt vittek magukkal. A kis bárókban teáztak, s amikor a Campo Santóban meglátogattam egy sírt, a macskák is panaszosan nyivákkoltak.

A bíboros, mint mindig, ezen a szombati napon is hivatalában dolgozott. Munkája végeztével kirándulást akartunk tenni Frascati vidékére az egykori jezsuita kollégiumba, a Villa Cavalletibe. Az utcán a sofőr egy Mercedesben várt, amit a Hittani Kongregáció néhány éve használtan Németországban vásárolt. Én úgy álltam ott egy hatalmas bőrönddel, mintha világ körüli útra készülnék. Végül föltáruzt az ajtó, s egy szerény, nagyon fehér hajú, törekeny ember lépett ki apró lépésekkel; feketében, papi gallérral, s egy nevetségesen kicsi, egyszerű bőrönddel.

Én már jó régen kiléptem az Egyházból. Indokom volt hozzá elég. Korábban elég volt az, hogy az ember beüljön egy templomba, s már bombázták is az évszázadok alatt fölhalmozott hit-részecskék. Most azonban minden, korábban bizonyos dolog kérdésessé vált, minden hagyomány ösöreg, lejárt dologként hatott. Egyesek úgy gondolták, hogy a vallásnak illeszkednie kell az emberi szükségletekhez. Mások szerint a kereszténység túlélte önmagát; már nem illik a korhoz, bizonyítékai lejártak. De az Egyházból kilépni nem egészen egyszerű dolog. Természetesen még bonyolultabb újra visszalépni. Valóban akarja ezt Isten? S ha igen: szükségünk van-e még Egyházra? Milyennek kell lennie – s hogyan lehet újra fölfedezni?

A bíboros soha nem érdeklődött a múltam vagy állapotom után. Nem akarta előre látni a kérdéseket, nem akart törölni vagy hozzátenni semmit. A találkozások légköre intenzív és komoly volt, de az „egyházfejedelem” olykor oly lazán ült a székén keresztbe vetett lábakkal, hogy az volt az érzésem, egy egyetemistával beszélgetek. Néhányszor félbeszakított, hogy visszavonuljon elmélkedni, vagy

talán azért, hogy a Szentlélektől kérje a megfelelő szavakat. Valójában nem tudom, miért?

Joseph Ratzinger bíboros, főként hazájában, vitatható és vitatott egyházi embernek számít. Közben azonban sok elemzése és következtetése gyakran részletekig menően igazolódott. És korunk Egyházának veszteségeit és drámáját kevesen ismerik annyira fájdalmasan, mint ez az egyszerű, a paraszti Bajorországból származó, okos ember.

Egyszer megkérdeztem tőle, hogy hány útja van Istennek. Valójában nem tudtam, mit fog válaszolni. Mondhatta volna: egyetlen; vagy: sok. A bíborosnak nem kellett sok idő és így válaszolt: oly sok, ahány ember van.

München, 1996. augusztus 15-én.

Peter Seewald

A katolikus hit: Jelek és szavak

Bíboros úr, azt mondják, a Pápa olykor tart Öntől. Ilyenkor azt mondja: Úr Isten, mit fog szólni ehhez Ratzinger bíboros?

(Ratzinger elneveti magát): Ezt ő tréfálkozva mondhatta. De biztosan nem tart tőlem!

Van valami szertartása a Pápával való találkozásoknak?

Nincs.

Imádkoznak közös munkájuk előtt?

Nem, sajnos meg kell vallanom, nem imádkozunk; egyszerűen asztalhoz ülünk.

A belépéskor fognak-e kezét egymással?

Igen. Én várok, azután jön a Pápa, kezét fogunk, leülünk az asztalhoz, s ekkor legtöbbször egy kis személyes beszélgetés következik, amelynek még nincs köze a teológiához. Ezután rendes körülmények között én terjesztem elő a kérelmeket, a Pápa fölteszi a maga kérdéseit, s ebből ismét beszélgetés alakul ki.

Nagyon konkrét dolgokról beszél a Pápa?

Témától függ. Bizonyos témáknál lényegében megvárja, mit mondunk mi. Például abban a kérdésben, hogyan kell történnie az anglikánok katolikus Egyházba való visszatérésének. Ehhez meg kell találni a jogi formákat. Ebbe alig avatkozott be, csak annyit mondott: „Legyetek nagyvonalúak.” Hogy azután konkrétan mi történik, az nem annyira érdekli. Ezzel szemben vannak más témák, melyek élénken foglalkoztatják, mindaz, ami az erkölcs témakörébe tartozik, akár a bio-, akár a szociáletika, és a filozófia egész témaköre. Vagy a Katekizmus és a hittan teljes területe. Ezek nagyon személyesen érdeklik, s olykor valóban intenzív megbeszélések zajlanak.

Milyen ruhát visel ilyen alkalmakkor?

Reverendát. Ez a hagyomány, hogy az ember a Pápához reverendában megy.

És a Pápa?

Ő fehér reverendában van.

Milyen nyelven tárgyalnak?

Németül beszélünk egymással.

Nem latinul?

Nem.

Egyszer egy, a hutterek közé tartozó jámbor evangélikus látogatója „József testvér”-nek szólította Önt. Illetlenségnek, vagy egyenesen tiszteltlenségnek tartotta ezt? Hiszen az egyházi megszólítások szerint Ön mégiscsak Eminenza!

Nem, a „József testvért” egyenesen szépnek találtam. Ez nem a mi stílusunk, de ha már a keresztények testvériségéről beszélünk – 1960-ban írtam egy kis könyvet a keresztények testvériségéről –, akkor ez annak a területére tartozik, amit én régóta próbáltam átgondolni.

Vannak-e nagyobb elvárások egy bíborossal szemben; arra gondolok, többel tartozik-e Ön, mint egy pap vagy érsek?

A bíboros keresztény ember, pap és püspök. Olyan valaki, aki felelős azért, hogy az Egyházban hirdessék az evangéliumot és ünnepeljék a szentségeket. Nem használnám a „nagyobb elvárások” kifejezést, hanem azt mondanám: egészen sajátos követelmények állnak egy bíboros előtt. Egy plébánosnak is, egy egyszerű falusi plébánosnak súlyos kötelezettségei vannak, mert az embereket meg kell értenie, mellettük kell állnia betegségben, szenvedésben, örömben, esküvőn és temetésen, válságokban és sikerekben. Törekednie kell arra, hogy velük együtt higgyen és helyes irányban tartsa az Egyház hajóját.

Nem nagyon megterhelő, hogy minden nap Istennel kell foglalkozni? Nem fárasztó és unalmas?

Istennel foglalkozni számomra életszükséglet. Mint ahogy lélegeznünk kell, mindig szükségünk van a fényre és ennünk kell, ahogy naponta igényünk a barátság s meghatározott emberekre minden nap szükségünk van, úgy abszolút életem az Istennel való foglalkozás. Ha Isten hirtelen eltávozna, lélekben nem tudnék jól lélegezni. Ilyen értelemben nem jelentkezik az unalom, ami föl tud lépni bizonyos jámborsági gyakorlatokban, lelki olvasmány közben, de magában az Istennel való kapcsolatban soha.

De Istennel és az Egyházzal foglalkozva mégsem lesz az ember automatikusan mindenben jobb, szelídebb vagy bölcsebb és erősebben hívő.

Sajnos, igaz. A teológiai olvasmány önmagában nem teszi jobbá az embert. Kicsit segít, ha nemcsak elméletként foglalkozik vele az ember, hanem próbálja jobban megérteni a teológiában önmagát, az embert és a világot és hozzá igazítani életmódját. A teológia azonban önmagában szellemi foglalkozás, főleg ha szigorúan tudományként foglalkoznak vele. Hathat az emberi magatartásra, de nem teszi szükségszerűen jobbá az embert.

Vannak-e Jézusnak olyan követelményei, amiket egy bíboros is nehezen teljesít?

Biztosan. Hiszen épp olyan gyöngé, mint a többiek, és sajátos helyzete sokszoros felelősségével még nehezebb helyzetekbe is hozhatja. Azt mondanám, hogy a szeretet főparancsában összefoglalt Tízparancsolat számára is olyan, hogy soha nem teljesíti tökéletesen. Neki is gyakran nehéz szeretnie, úgy szeretnie Istent és az embereket, hogy az megfeleljen Isten szavának. Ez kétségtelenül igaz. És a történelemből számtalan példát ismerünk, hogy e tekintetben milyen gyöngék tudnak lenni bíborosok.

Tehát egy bíborosnak is nehezebbé esik olykor szeretni az embereket.

Tudja, kollektív módon nem lehet szeretni őket. Természetesen vannak ellenszenves emberek, akik nagy nehézségeket jelente-

nek. Olykor abban is lehet kételkedni, hogy jó-e az ember; s fölmerül a kérdés, hogy a Teremtő nem engedte-e túl hosszú pórázra, annyira, hogy ez a teremtmény veszedelmessé vált, s többé már nem lehet szeretni? De azt kell mondanom, hogy az egyes embert nem ismerem, tehát nem ítélnék fölötte. A másik embert hagynom kell, hogy olyan legyen, amilyen. És a jó emberek, akiket ismerek, mindig újra bizonyítják, hogy a Teremtő tudja, mit tett.

Jár-e gyónni Ön, és van-e lelkiatyja?

Igen. Úgy gondolom, erre mindannyiunknak szükségünk van.

Tehát egy bíboros is hibázik?

Nyilvánvaló.

Érzi-e olykor elhagyatottnak, túlterheltnak vagy magányosnak magát, mint a többi ember?

Igen. Épp jelenlegi állásomban erőim mélyen alatta maradnak a követelményeknek, melyeknek meg kellene felelnem. S minél idősebb lesz az ember, annál inkább látja, hogy erői egyszerűen nem elegendők teendőihez; hogy túl gyöngé, túlságosan elhagyatott vagy föl sem nőtt a helyzetekhez. És akkor mondja Istennek, hogy most segítened kell, mert megállt a tudományom. Van magányosság is. De elmondhatom, hála Istennek, hogy az Úr annyi jó embert hoz utamba, hogy soha nem kell egészen egyedül éreznem magam.

Ön 1981 óta Rómában a Hittani Kongregáció prefektusa. Ez a hivatal nemcsak a legrégebb a római kúriában, hanem évszázadokon át mint a „Szent Inkvizíció” a legfélelmetesebb is volt. Az ön dolga tisztán őrizni a katolikus hitet, megvédeni az Egyházat az eretnokségek ellen, s a hit elleni vétségeket szükség esetén meg kell büntetnie. Vajon amit a Kongregáció prefektusa mond, automatikusan a tanító Egyház véleménye is?

Természetesen nem. Soha nem merném az úton lévő kereszténységre vonatkozó saját teológiai elgondolásaimat a Kongregá-

ció döntéseire ráerőltetni. Próbálom visszafogni magam és úgy viselkedni, mint egy nagy munkaközösség moderátora.

Nagy körökben dolgozunk, világméretű levelezésben állunk tanácsadó teológusokkal. Kapcsolatban vagyunk a püspökökkel és munkatársaikkal. Vannak teológusaink Rómában, továbbá ott van a Teológiai és a Biblikus Bizottság, egy külön tanácsadó szerv, az ún. *Consulta*, s végül a bíborosok döntéshozó testülete. És csak ezekben a nagy körökben születnek meg a döntések.

A bíborosi ülésen soha nem határozunk olyat, amit a tanácsadók lényegében nem tettek magukévá, mert azt mondjuk: ha jó teológusok között világosan eltérő vélemény van, azt mi nem tudjuk egy ún. magasabb fénynél eldönteni, melyik az igaz. Csak ha ebben a tanácsadó testületben legalább messzemenő egyetértés, lényegi konvergencia alakult ki, akkor döntünk mi is.

De bizonyára vannak olyan dolgok is, melyeket kifejezetten magánvéleményként képviselhet.

Természetesen. Hosszú időn át dolgoztam professzorként, s próbálom, amennyire tudom, még mindig követni a teológiai vitákat. Természetesen megvan a saját elképzelésem arról, hogyan kellene a teológiának fölépülnie, és ezt személyes publikációkban ki is fejezem.

Előfordulhat-e, hogy Ratzinger bíboros ellentmondásba kerül önmagával? Azaz, volt-e olyan eset, amikor egy kérdéssel kapcsolatos magánvéleményét prefektusként nem képviselhette?

Mondjuk azt, hogy idővel kialakuló helyesbítések lehetségesek. Tudniillik, hogy a megbeszélés során belátom, hogy ezt vagy azt a dolgot nem jót láttam. Ezzel szemben pillanatnyi meggyőződésemet, ami lehetőségeimen belül kialakult, nem tagadhatom meg. Tehát nem fordulhat elő. Ellenben a folyamatos tanulás révén fejlődés, és ezáltal a korábbiak helyesbítése nagyon is lehetséges.

Az Ön figyelmeztetéseit és felhívásait nyilvánvalóan sokan nem igen veszik figyelembe. A kor áramlataival szembeszálló nagy mozgalmat és a széleskörű gondolkodásváltozást nem tudott indítani. Vigasztalhatja magát azzal, hogy Isten titokzatos utakon vezeti az Egyházat. Ennek ellenére nem nyomasztó, hogy a megbeszélések egy helyben topognak, hogy a tárgyalások színvonala csökken? S mindeközben úgy tűnik, hogy a hit tartalma még inkább háttérbe kerül, s hogy minden kérdés tekintetében egyre növekszik a közömbösség?

Soha nem képzeltem azt, hogy vissza tudom forgatni a történelem kormánykerekeit. És ha maga a mi Urunk a kereszten végezte, az ember belátja, hogy Isten útjai nem vezetnek gyorsan látható sikerhez. Úgy hiszem, ez általában nagyon fontos. A tanítványok kérdeztek néhány dolgot: mi történt tulajdonképpen? Hogyhogy nem folytatódik? És Ő a mustármag, a kovász és más hasonló példázatokkal válaszolt, és mondta nekik, hogy a statisztika nem Isten mértéke. Ennek ellenére a mustármaggal, a kovással történik valami egészen lényeges és döntő, amit ők most nem láthatnak.

Ezért, úgy hiszem, el kell tekintenünk a mennyiségileg mért sikertől. Nem vagyunk üzleti vállalkozás, amit számokkal mérni lehet, hogy most sikeres politikát folytattunk és egyre többet adtunk el. Mi szolgálatot végzünk, amit végső soron az Úr kezébe adunk. Másrészt azonban nem igaz, hogy az egész a semmibe vész. Az összes kontinensen épp a fiatalok körében erősödik a hit.

Lehet, hogy el kell búcsúznunk a népegyház eszméjétől. Valószínűleg egy másfajta új egyháztörténeti korszak áll előttünk, melyben a kereszténység újra mustármag-jellé válik, látszólag jelentéktelen kis csoportokban, de határozottabban fordulnak szembe a rosszal és valósítják meg a jót a világban; teret adnak Istennek. Látom, hogy nagyon sok ilyen mozgalom már létezik. Most azonban nem szeretnék konkrét példákat mondani. Kétségtelen, nem térnek meg tömegek a kereszténységhez, nincs történelmi fordulat, hátraarc. De a hit határozott jelenléte mutatkozik, ami az embereket újra lelkesíti, erőt és örömet ad nekik, azaz tapasztalható a hit olyan jelenléte, ami jelent valamit a világnak.

Egyre többen teszik föl maguknak a kérdést, hogy vajon az Egyház hajója egyáltalán elindul-e? Érdemes-e szállni ebbe a hajóba?

Szilárdan hiszem, hogy igen. Az Egyház egy régóta kipróbált és mégis fiatal hajó. Éppen a jelen kor diagnózisa teszi egyre világosabbá, hogy szükség van rá. Ha korunk erővonal rendszeréből ezt a hajót megpróbáljuk kihagyni, láthatóvá válik, hogy lelki erő tekintetében milyen összeomlás következik.

Az is látható, hogy az Egyház és a kereszténység az utóbbi 30–40 évben bekövetkezett hanyatlása felelős azért a lelki összeomlásért, céltalanságért, elbizonytalanodásért, amit megfigyelhetünk. Ezért merem mondani, hogy ha ez a hajó még nem létezne, ki kellene találni. Olyan mély emberi szükségleteknek felel meg, oly mélyen gyökerezik abban, ami az ember, amire szüksége van és amit tennie kell, hogy az emberben, aki lényeges erőit nem fogja elveszíteni, úgy hiszem, annak biztosítéka is megvan, hogy ez a hajó nem süllyed el.

Nehezen képzelhető, hogy a közeljövőben a katolikus hívó élet különösebben monderenné válhatna; még akkor sem, ha a pontosabb vizsgálat során bebizonyosodik, hogy a legalternatívabb, a legtudatosabb és legradikálisabb életforma, ami ma egyáltalán elgondolható.

Az emberek azt hiszik, hogy ismerik az Egyházat, amikor úgy gondolják, hogy egy régi és időközben elmeszesedett szervezet, mely egyre inkább megmerevedik, s még páncélt is növeszt, ami végképp agyonnyomja életét. Sok embernek ilyen benyomása van. Ehelyett azt fölismerni, hogy itt valami friss, fiatal, nagyszerű dologról van szó, mely fölkinálja a lehetőséget a kitörésre a szokásos életformák állóvizéből, keveseknek sikerül. De épp azok, akiknek az igazán modern valóságról tapasztalatuk van, látják ezt.

Nyilvánvalóan feledésbe merült az is, hogy mi az Egyház és minek kell lennie. E hit jeleinek és szavainak igaz jelentése mintha ködfelhő mögé került volna. A zen-buddhizmusról például senki sem gondolja, hogy tanítás és kutatás nélkül megértheti.

Tudatosítani kellene, hogy a kereszténységet valójában egyáltalán nem ismerjük. Egy templom képei például hány embernek

nem mondanak már semmit; már ismeretlen, hogy mit is jelentenek. Olyan fogalmak, melyek a közöngeneráció számára még ismerősek, például a tabernákulum és hasonlók, idegen szavakká váltak. Ennek ellenére még él az a tudat, hogy a kereszténységet mi ismerjük, és most valami mást keresünk helyette.

Újra érdeklődést kell kelteni a kereszténység iránt, föl kell ébreszteni a vágyat, hogy megismerjük, mi is valójában. Az igehirdetés számára ez nagyon fontos volna, hogy a megállapodottság, az *ezt már tudjuk* érzületéből kimozdítsuk az embereket, és fölkeltsük érdeklődésüket az iránt a gazdagság iránt, ami az Egyházban rejlik, hogy ezt a gazdagságot ne rendszerek nyomasztó terheként lássák, hanem mint az élet kincsét, amit érdemes megismerni.

Hogy röviden megelölegezzük ezt a fontos kérdést: mit jelent valójában a „katolikus” szó? Meghatározott rendszer? A világ és a dolgok elrendezésének bizonyos módja? Az Ön írásaiban találtam a következő mondatot: „Minden ember ugyanannak a Teremtőnek a teremtménye, ezért egyenrangúak, egymás között testvérek, mindnyájan felelősök egymásért és arra hivatottak, hogy szeressék a felebarátot, akárki legyen az.” Ez valóban katolikus mondat?

Remélem, hogy igen. A Teremtő Istenbe vetett hit a katolikus hit központja. Belőle ered az emberi természet egységébe és az emberi méltóság azonosságába vetett hit.

Abban kételkedem, hogy a katolikus életforma egyetlen formulában összefoglalható volna. Meg lehet kísérelni a lényeges elemek felsorolását, de ez több, mint néhány jelszó, mellyel például egy pártprogramot meg lehet ismerni. A *katolikus* sajátos életformát jelent és átfogja az élet egészét. Ebből következik, úgy hiszem, hogy pusztán szavakkal kifejezhetetlen. *Életmódnak* kell lennie, bizonyos belső életnek, sajátos gondolkodás- és megértésmódnak. Az élet és a gondolkodás kölcsönösen megtermékenyíti egymást.

Természetesen meg lehet nevezni súlypontokat, például, hogy az ember hisz Istenben, mégpedig az *egy Istenben*, aki ismeri az embert, aki kapcsolatba lép az emberekkel, aki számunkra meg-

közelíthető, Krisztusban vált megközelíthetővé, s aki velünk együtt formálja a történelmet. Aki oly konkrétá vált számunkra, hogy közösséget is alapított.

De mindez csak annak érthető, aki útra kelt. Gondolkodás és élet összetartozik, másként, úgy hiszem, a katolikum nem érthető meg.

Bizonyára nincs rá rövid formula, de legalább azt meg lehet-e mondani, hogy mi tartozik e hit lényegéhez?

Hozzá tartozik, hogy Krisztust Isten élő, megtestesült, emberré lett Fiának tekintjük; hogy tőle tanulva hiszünk Istenben, a Háromságos Istenben, mennynek és földnek Teremtőjében; hogy hisszük, hogy ez az Isten annyira lehajolt, oly kicsi tudott lenni, hogy törődik az emberekkel, hogy történelmet formál velük, melynek kerete, kiváltságos helye az Egyház. Ezért az Egyház, bármennyi emberi elem van benne, nem csupán emberi intézmény, hanem a hit része az Egyházban és az Egyházzal való lét, melyben a Szentírást közösen élik és sajátítják el.

„Aki olyan kicsi lesz, mint ez a kisgyermek – mondja az Újszövetségben Máté –, az a legnagyobb a mennyek országában.”

A kicsiség teológiája a kereszténység egyik alapkategóriája. Hitünk arról szól, hogy Isten különös nagysága épp a gyöngeségben mutatkozik meg. Arról szól, hogy a történelem tartóereje a szerető emberekben van, azaz egy olyan erőben, mely hatalmi kategóriákkal valójában nem mérhető. Így Isten, hogy megmutassa, kicsoda Ő, tudatosan Názáret és a Golgota gyöngeségében nyilatkozott meg. Nem az a legnagyobb tehát, aki leginkább tud rombolni – a világ számára még mindig a rombolóképesség az igazi hatalmi kritérium –, hanem épp ellenkezőleg, már a legkisebb szeretet-erő is nagyobb, mint a legnagyobb romboló erő.

Őn egyszer azt mondta, hogy a keresztény hit nem elmélet, hanem esemény.

És ez nagyon fontos. Krisztusnál sem meghatározott eszmék hirdetése a lényeges – amit természetesen tett –, hanem én azáltal

leszek keresztény, hogy ebben az eseményben hiszek. Isten belépett a világba, tevékenykedett, tehát akció, realitás, nem pusztá eszmei képződmény.

Személy szerint Ön számára mi a legmegragadóbb a katolicizmusban?

Megragadó ez a nagy, eleven történelem, melybe belépünk, mely pusztán emberileg is egészen különös. Hogy egy intézmény oly sok emberi gyöngeség és kudarc ellenére folyamatosan meg tud maradni, s hogy én, ha ebben a nagy közösségben élek, minden élővel és megholttal közösségben lévőnek tudhatom magam; s hogy benne bizonyosságot találhatok életem lényegére nézve – tudniillik megtalálom a hozzám forduló Istent –, e bizonyosságra ráépíthetem életemet, s élni és halni tudok vele.

Jézus Krisztus és vele együtt az Egyház nem olyan misztérium, amit az ember vagy elfogad, vagy elutasít, ahogy az amerikaiak mondják: „take it or leave it”, „fogd vagy hagyd”?

Az embernek döntenie kell, ez igaz. De nem úgy, mint ahogy például egy kávéát megihatok vagy ott hagyhatok. Ez a döntés mélyebbre hatol. Az egész életet érinti, engem magamat a legmélyebben érint. Ha Isten nélkül vagy Isten *ellen* rendezem be életemet, amit megtehetek, valami egész más jön ki belőle, mint ha Istenre hagyatkozom. Olyan döntés ez, mely egész létem irányát meghatározza: hogyan látom a világot, mivé akarok válni. Ez nem egy a sok külsődleges döntés között a lehetőségek piacán, amit fölkinálnak nekem. Épp ellenkezőleg, itt az egész élet-terv forog kockán.

A vallást sokan úgy tekintik, mint egy lelki fűzőt, valami segédeszközt, támasztékot, ami a nehézkes, tudatlan embert hozzásegíti ahhoz, hogy önmagával és a világgal rendben legyen. Ahogy ezt Carl Gustav Jung kifejezte: „A vallások a szó különleges értelmében pszichoterapeutikus rendszerek. Az Egyháznak nagyszerű képei vannak ahhoz, hogy kifejezze a lelki problémákat.” Ennyi elég is, ez már a hit?

Abban, amit Jung mond, s amit később Drewermann átvett, annyi igaz, hogy a vallásban vannak gyógyító erők, s hogy válaszokat és segítséget ad az ember ősi kérdéseire, és ősfélelmeinek megoldására. Ha ellenben a vallást pusztán pszichoterapeutikus fogásnak tekintik, vagy arra vezetik vissza, hogy képekkel gyógyítani lehet, hatástalanná válik. Ekkor ugyanis ezeket a képeket végső soron hamisnak tekintik, és azok elveszítik gyógyító erejüket.

Ez a vallással együttjáró, de nem sajátosan lényegi adat. Hogy a vallás ennél több, abban is megmutatkozik, hogy az emberiség történetének egyetlen korszakában sem tudott mást tenni, mint hogy az Örökkévaló, az egészen más felé törekedjen (pszichoterapeutikus próbálkozások nélkül is), s megkísérelje fölvenni vele a kapcsolatot.

A vallás lényege az ember kapcsolata egy fölötte álló Ismeretlennel, amit a hit Istennek nevez, és az az emberi képesség, hogy minden megfoghatón és mérhetőn túllépve fölvegye ezt az összekapcsolatot. Az ember kapcsolatokban él, s hogy élete mennyire tartalmaz, attól függ, hogy a lényeges kapcsolatok – tehát apa, anya, testvér stb. –, a létébe ágyazott alapkapcsolatok igazak-e. De egyetlen kapcsolat sem lehet igaz, ha az első, az Istennel való kapcsolat nem az. Szerintem ez a kapcsolat maga a vallás lényege.

Az általunk ismert összes nagy kultúrának megvolt és megvan a maga vallása. Tanításaikban összhangot lehet fölfedezni, például a mértékletesség hangsúlyozásában, az önzéstől és öntörvényűségtől való óvásban. Miért nem egyenlő értékű minden vallás? Miért volna jobb a keresztények Istene, mint például az indiánoké? S miért kellene léteznie egy egyedül üdvözítő vallásnak?

Ezt az állítást – amit a fölvilágosodásban a vallástörténeti kutatók kezdetekor fogalmaztak meg, de már korábban is föltűnt – maguk a vallások cáfolják meg. A vallások ugyanis nem egyenlők. Különböföle magasságokat érnek el, s vannak nyilvánvalóan beteg vallások, melyek rombolhatják az embert. A marxista valláskritikában annyi igaz, hogy vannak vallások és vallási gyakorlatok, melyek elidegenítik az embert. Gondoljunk például arra,

hogyan Afrikában mekkora akadályt jelentett és jelent ma is az animizmus a földrész fejlődése és egy modern gazdasági szerkezet kiépülése számára. Ha mindenütt szellemekkel szemben kell magamat biztosítanom, s egész életérzésemet valami irracionális félelem hatja át, akkor nem igazán élem azt, ami a vallás igazi lényege. Ugyanígy azt is láthatjuk, hogy az indiai vallás-kozmoszban (a 'hinduizmus' név félrevezető megjelölés, mely mögött vallások sokasága húzódik meg) nagyon különböző formák léteznek: magasrendű, tiszta, szeretettől áthatottak, de egészen szörnyű, gyilkos szertartásokat gyakorló formák is.

Tudjuk, hogy a vallástörténet egy részében szörnyű emberáldozatokat mutattak be; tudjuk, hogy a politikai vallás elnyomó és romboló eszközzé vált; ismerünk beteges folyamatokat a keresztény vallásban is. A boszorkányégetés a germán elem visszatérése; a kora középkori misszió keservesen legyőzte, majd a késő középkorban a hit gyengülésével újra föltűnt. Egyszóval az istenek sem egyformák. Vannak egészen negatív istenségek, akár a görög, akár az indiai vallás-kozmoszra gondolunk. A vallások egyenlőségének eszméje tehát már egyszerűen a vallástörténelem tényein zátonyra fut.

Ennek ellenére nem lehetne elfogadni, hogy mindenki elérheti az üdvösséget a katolikustól különböző hittel?

Ez egy egészen más kérdés. Általában lehetséges, hogy valaki a maga vallásától megkapja azt a segítséget, ami által jobb ember lesz, Isten előtt kedvessé válik és eléri az üdvösséget. Ez egyáltalán nem kizárt, sőt nagy méretekben történik. De ebből tévedés lenne arra következtetni, hogy az összes vallás egyetlen nagy koncert egyenrangú résztvevője, egy hatalmas szimfóniát alkotnak, s a végeredményt tekintve egyenlőek.

Vallások meg is nehezíthetik az embernek, hogy jó legyen. Ez még a kereszténységben is megtörténhet hamis keresztény életformák, szektás alakzatok következtében. Ezért a vallástörténelemben és a vallások kozmoszában mindig nagy szükség van a tisztulásra is, hogy a vallás ne akadályozza, hanem támogassa az Istennel való helyes kapcsolatot.

Azt mondanám, hogy ha a Krisztustól eredő kereszténység az igaz vallásnak tekinti magát a vallástörténelemben, ez azt jelenti, hogy Krisztus személyében Isten Igéjéből eredően megjelent az igazi tisztító erő. Bár ezt az erőt a keresztények nem mindig jól és helyesen használták, mércéje és iránya a mellőzhetetlen tisztulásnak, hogy a vallás ne elnyomó és elidegenítő rendszer, hanem az embert Istenhez és önmagához vezető út legyen.

Sokan gondolják, hogy épp a katolikus keresztény hit pesszimista világszemléletet hordoz.

A francia forradalom idején született az ideológia, hogy a világ végében, az ítéletben stb. hívő kereszténység lényege szerint pesszimista; ezzel szemben az újkor, mely a történelem törvényeként a haladást fedezte föl, lényege szerint optimista. Idővel, látjuk, ez a szembeállítás lassan föloldódik. Az újkor önbizalma szemünk láttára foszlik szét. Egyre világosabbá válik ugyanis, hogy a haladás a rombolás lehetőségeinek fejlődése is, s hogy az ember erkölcsileg a tulajdon értelméhez sem nőtt fel, és lehetőségei romboló lehetőséggé válnak.

A kereszténység valójában nem gondolja, hogy a történelem szükségszerűen előre halad, s hogy az emberiség lényegében mindig jobb lesz.

Ha a Jelenések könyvét olvassuk, látjuk, hogy az emberiség körbejár. Mindig vannak szörnyűségek, melyek azután föloldódnak és újak követik őket, s a jövődőlésben nincs szó semmiféle történelmen belüli, emberek által alkotott üdvösségről. A gondolatnak, hogy az emberi dolgok szükségszerűen egyre jobbra válnak, a kereszténységben nincs alapja. Ellenben a keresztény hit tartozéka a bizonyosság, hogy Isten nem engedi elveszni az emberiséget, ezért léte nem fulladhat kudarcba, még akkor sem, ha ma sokan azt gondolják, hogy jobb lett volna, ha az emberiség meg sem jelenik a földön.

Ennyiben az optimizmus–pesszimizmus sémája alapján nem megfelelő. A keresztény, mint minden értelmes ember, láthatja, hogy a történelemben adódhatnak nagy válságok, s talán éppen ma egy ilyen előtt állunk. Fölismerheti, hogy a történelem

nem belső szükségszerűségből fejlődik pozitív irányba, tehát a fenyegetések nagyon valóságosak. Ugyanakkor a véget tekintve optimista amiatt, hogy Isten kézben tartja a világot, s ezért még egy olyan szörnyűség is, mint Auschwitz, melynek alapvetően meg kell rendítenie minket, része annak az összefüggésnek, hogy Isten erősebb a rossznál.

A kereszt – félelmetes szimbólum?

Bizonyos tekintetben természetesen félelmetes, amit nem kell tagadnunk. Valóban a legkegyetlenebb kivégzési mód, amit az ókor ismert, és római polgárral szemben nem alkalmazhatták, mert meggyalázta volna a római becsületet. Elrémitő lehet azt látni, hogy a legtisztább embert, aki több volt, mint ember, ilyen kegyetlenül végzik ki. El is kell szörnyülködnünk önmagunkon és kényelmességünkön. Ezért úgy gondolom, Luthernek igaza volt, amikor azt mondta, hogy az embernek elsősorban önmagától kell elrémülnie, hogy megtalálja a helyes utat.

De nem állhatunk meg az elborzadásnál, itt nem csupán szörnyűségről van szó, mert a keresztről nem egy kiábrándult, kétségbeesett ember, nem az emberiség szörnyű áldozata néz ránk. A Megfeszített ugyanis valami mást mond, mint Spartacus és kivégzett társai, mert erről a keresztről a jóság néz ránk, mely a szörnyűségben újra indítja az életet. Maga Isten jósága néz ránk, aki kezünkbe adja magát, kiszolgáltatja magát nekünk, s velünk együtt viseli a történelem egész szörnyűségét. Mélyebben nézve ez az a jel, mely láthatóvá teszi az emberi lény veszélyességét és utálatosságát, ugyanakkor megmutatja a gyöngeségében erősebb Istent, s hogy Isten szereti az embert. A kereszt a megbocsátás jele, mely a történelem mélypontjain is reményt fakaszt.

Ma gyakran kérdezik, hogyan lehet Auschwitz után Istenről beszélni és teológiát művelni? Azt mondanám, hogy a kereszt jóval előbb összefoglalja Auschwitz minden szörnyűségét. Istent megfeszítették és azt mondja nekünk, hogy ez a látszólag oly gyöngye Isten a fölfoghatatlanul megbocsátó és látszólagos távollétében erősebb Isten.

Az ember és Isten igazsága, úgy látszik, szomorú és súlyos. Emiatt nemcsak az eleve erőseknek elviselhető? Igaz, a hit gyakran bátorít is. Hogyan kell beépíteni az örömet a hitbe?

En fordítva mondanám: a hit adja az örömet. Ha Isten nincs jelen, sivár lesz a világ, minden unalmassá és kevésbé válik. Ma nagyon jól látható, hogy egy Isten nélküli világ mennyire elhasználja önmagát, mennyire örömtelenné válik. A nagy öröm abból fakad, hogy létezik a nagy szeretet, és ez a hit lényeges kijelentése. Rendíthetetlenül szeretett lény vagy. Ez a magyarázata annak, hogy a kereszténység kezdetekor elsősorban a gyöngék és a szenvedők között terjedt.

E jelenséget természetesen most marxista módon is lehet értelmezni, s lehet mondani, hogy ez vigasztalás volt a forradalom helyett. Azt hiszem, ezeken a frázisokon bizonyos értelemben szintén túl vagyunk. A kereszténység ugyanis az urakat és a rabszolgákat új módon kötötte egymáshoz, úgyhogy már Szent Pál elmondhatta egy úrnak: ne rabszolgának tekintsd, hiszen a testvéred lett.

Ezért mondhatjuk, hogy a kereszténység alapeleme az öröm, de nem valami olesó öröm értelmében, aminek háttérben a kétkedés húzódnak meg. Jól tudjuk, hogy a láрма gyakran a kétségbeesés álarca. A kereszténység öröme az igazi öröm. Olyan öröm, mely együtt tud létezni egy nehéz léttel, és ezt a létet is elérhetővé teszi. Az evangélium szerint Jézus Krisztus története azzal kezdődik, hogy az angyal azt mondja Máriának: *Ave, örvendj!* A születés éjszakáján az angyalok ismét azt mondják: *Nagy örömet hirdetiünk nektek.* És Jézus mondja: *Örömhírt mondok nektek.* A lényegi mag tehát, amikor a kereszténység beszél, mindig így hangzik: *Nagy örömet hirdetek nektek, Isten jelen van, szeret benneketek, és ez örökre így van.*

Mégis úgy tűnik, könnyebb nem hinni, mint hinni. Paradox tétel: egyrészt a hit eleve adott, az ember vallásos lény, másrészt meg kell harcolnia érte.

A *nem-hinni* könnyűsége relatív dolog. Könnyűnek tűnik elszakadni a hit kötöttségeitől, s azt mondani: nem kötöm magamat

hozzá, terhemre van, elhagyom. Ez az első cselekedet a könnyű a hitetlenségben. Hit nélkül élni azonban egyáltalán nem könnyű, mert azt jelenti, hogy az ember egyszer csak nihilista állapotban találja magát, ugyanakkor fogódzópontokat keres. A hitetlennek látszó élet bonyolult dolog. Ha a hitetlenség filozófiáját szemléljük, Sartre-nál, Camus-nél és a többieknél ez nagyon jól látható.

A hit aktusa viszont mint kezdeményezés és elfogadás bonyolultnak tűnik, de abban a pillanatban, amikor a hit valóban megérint – „örülhetsz” –, akkor valami nagy belső könnyedség fogja el az embert. Nem szabad tehát egyoldalúan a fáradságot hangsúlyozni. A hitetlenség könnyűsége és a hit nehézsége különböző szinteken van. A hitetlenségnek is megvan a maga nehézsége, és véleményem szerint ez a nagyobb. A hit magát az embert is könnyűvé teszi. Ezt lehet látni az egyházatyáknál, elsősorban szerzetesek teológiájában, akik azt mondják: *a hit azt jelenti, hogy olyanok leszünk, mint az angyalok*. Szárnyalni tudunk, mert nem vesszük többé komolyan magunkat. Hívóvé válni azt jelenti, könnyűvé válunk, abból a gravitációból, ami lefelé megköt, kilépünk, és belépünk a hit lebegésébe.

Miben különbözik egy jó katolikus ember a többiektől?

A katolikusok olyan emberek, mint a többiek. Megtalálható bennük a jó és rossz minden fokozata – és fordítva, minden vallásban vannak belsőleg megvilágosult emberek, akik a maguk mítoszai révén valamiképpen megérintik a nagy titkot, és megtalálják az emberlét igaz módját. Úgy hiszem, nincs értelme méregetni, hol vannak jobb emberek. Egy dolgot azonban mondhatunk: aki valóban türelmesen éli a hitet és formálódik általa, sok visszasságtól és gyöngeségtől megtisztul és jó lesz.

Boldogabb ember a katolikus mint a többiek?

A boldogság természetesen sokjelentésű szó. Elég arra gondolnunk, hogy a Hegyi beszéd a boldogságokkal kezdődik. Az Úr megnyitja a boldogság iskoláját, s a kereszténységet mint a boldogság iskoláját állítja az emberiség elé: „Megmutatom az utat”.

De aki elolvassa e boldogságokat, látja, hogy ez az ún. boldogság-iskola ellentétben áll azzal, amit az emberek általában boldogságnak gondolnak.

Szerintünk boldog az, aki elegendő vagyonnal rendelkezik. Akinak megvannak az eszközei ahhoz, hogy széppé tegye életét. Szerintünk aki vidám s minden sikerül az életében, az boldog. Ő azt mondja: boldogok a szomorkodók. Ez tehát azt jelenti, hogy az Ő boldogságtana nagyon paradox, legalábbis azzal összevetve, amit mi a boldogság fogalma alatt képzelünk. Amit Ő mond, nem boldogság a kényelmesség értelmében. Így lehet igazában megérteni, mit jelent a megtérés. A szokásos mércéket – „a boldogság: gazdagság, vagyon, hatalom” – el kell veszíteni. Amikor ugyanis az ember ezeket használja mértékül, tévúton van. „Külső” boldogságot a katolikusoknak nem ígérnek, de egy belső biztonságot, az Úrral való közösség által, igen. Ehhez tartozik, hogy Ő a katolikus ember életében egy végső boldogító világgóság.

De hol van az Isten, hol lehet őt megtalálni? Elrejtőzött? Úgy tűnik, Isten nagyon ritkán mutatkozik meg. Az emberek azért kételkednek, mert azt gondolják, Isten nem szól hozzájuk, nem ad jelet, nem avatkozik be.

Nem hangosan teszi, nem föltétlenül úgy avatkozik be, mint természeti katasztrófa – jöllehet ez is lehet megnyilatkozási formája –, tehát nem zajjal cselekszik. De folyamatosan cselekszik. Természetesen arra is szükség van, hogy az ún. *vevő* rá legyen állítva az adóra. Életünk és gondolkodásunk hétköznapi formáival sok zavaró zajt keltünk, amin keresztül nem tudjuk meghallani a hangot. Annyira elidegenedtünk tőle, hogy vagy egyáltalán nem halljuk, vagy nem ismerjük föl az Ő hangját. De merem állítani, hogy aki egy kicsit is figyelmes, tapasztalhatja, hogy most *Ő szól hozzám*. És ez lehetőség számomra, hogy megismerjem Őt. Épp a katasztrófa-helyzetekben tud hirtelen beavatkozni. Ha éber vagy, s ha valaki segít megfejtani az üzenetet. Természetesen nem hangosan beszél, de szól életünk jelei és eseményei s a többi ember által. Az viszont egy kicsit igaz, hogy az ember képtelen teljesen függetleníteni magát minden zavaró körülménytől.

Kétkelkedhet-e egy katolikus lélek, vagy attól már képmutató és eretnek? Nagyon különös vonása a keresztényeknek, hogy különbséget tesznek a vallási és a tudományos igazságok között. Darwinnal foglalkoznak, s közben templomba járnak. Lehetséges ilyen különbséget tenni? Végül is egy igazság van, azaz a világot vagy hat nap alatt teremtették, vagy évmilliók alatt fejlődött ki.

A kétség egy olyan összekuszált világban, mint a miénk, elkerülhetetlenül újra meg újra fölmerül az egyes emberekben. A kétséggel azonban nem kell rögtön együtt járnia a hittagadásnak. Föltehetek kérdéseket, melyek szorongatnak engem, ugyanakkor ragaszkodhatom Istenhez és a hit lényeges tartalmához. Megkísérelhetem egyrészt a látszólagos ellentmondások megoldását, másrészt bizhatok abban, hogy bár képtelen vagyok mindent megtalálni, ennek ellenére megoldódik az, amire én nem jöttem rá. A teológia történetében is újra meg újra föltűnnek pillanatnyilag megoldhatatlan részletek, amit nem kell hatalmi értelmeléssel elintézni.

A hithez ezért hozzátartozik a türelmes kivárás is. Az Ön által említett kérdés – Darwin, teremtés, fejlődéstan – még befejezetlen téma, és jelenlegi eszközeinkkel pillanatnyilag egy befejezhetetlen dialógus témája. Nem úgy, hogy a *hat nap* problémája fenyegetően állna a világ keletkezésének tudományos magyarázata és a hit között. Hiszen magában a Bibliában nyilvánvaló, hogy a hatnapos elbeszélés teológiai séma, és nem a teremtéstörténetről adott pontos beszámoló. Magában az Ószövetségben vannak a teremtésről más elbeszélések is. Jób könyvében és a bölcsességi könyvekben találunk olyan teremtéselbeszéléseket, melyekből nyilvánvaló, hogy a hívők akkoriban sem gondolták, hogy a hatnapos elbeszélés „lényképes riport” a teremtésről. Csak abban az értelemben ábrázol, hogy a lényegyet állítja szem elé, tudniillik hogy a világ Isten hatalmából való és az ő teremtménye. Hogy a folyamatok hogyan zajlottak le, egészen más kérdés, melyek tekintetében maga a Biblia is nagyon nyitott. S megfordítva, úgy gondolom, a fejlődéstan nagy részében még nem több, mint hipotézis, s gyakran szinte mitikus filozófiákkal keveredik, amiről még kritikusan tárgyalni kell.

Sokan nem teszik meg azt a lépést, ami a gyermeki hitből a felnőtt hit-be vezet át. Aki a bibliakritikusokat olvasta, hogyan találhat vissza a hithez?

Meg kell tanulnia, hogy a bibliai szövegek bonyolult keletkezés-története magát a hitet nem érinti, hanem általuk valami más és nagyobb valóság tekint reá. Másrészt e bonyolult keletkezéstörténet által, ami egyébként végig föltételezés marad, láthatjuk, hogy miként tudnak olyan kijelentések és tények hatni az emberi tudatra, melyeket nem ő talált ki. Úgy hiszem, éppen azáltal, hogy a bibliai történetek emberi összetevőit valaki megismeri, egyre inkább látja, hogy nemcsak emberi tényezőkről van szó, hanem egy másik megnyilatkozásról. Következésképpen az egész technikai kérdéskört, hogy miként történt valami, rá lehet hagyni a tudományra, mely a maga részéről világot gyújt, hogy visszatérhessünk a hit egyszerű aktusához, pontosabban ahhoz, hogy ebben az egész egyedülálló történetben nemcsak az emberek építettek valamit, hanem annál nagyobb történet.

Hány út vezet Istenhez?

Oly sok, ahány ember van. Ugyanazon a hiten belül is minden egyes ember útja egészen személyes. Krisztus mondta nekünk: Én vagyok az Út. Létezik tehát egy egyetlen út, s mindaz, aki úton van Isten felé, valamilyen módon Jézus Krisztus útját járja. De ez nem azt jelenti, hogy a tudatban és a szándékban minden út azonos, hanem épp ellenkezőleg, az egyetlen út oly nagy, hogy minden emberben saját személyes úttá válik.

Tertullianustól származik a paradoxon: „hiszem, mivel abszurdum”. Ágoston azért hitt, hogy „meg tudjon érteni”. Ratzinger bíboros úr miért hisz?

Én magam eltökélt augusztiniánus vagyok. Miként a teremtés értelemből ered és értelmes, úgy a hit a teremtés beteljesedése, ezért ajtó a megértéshez: erről én meg vagyok győződve. Ezért a hit azt jelenti, hogy behatolunk a megértésbe és behatolunk a megismerésbe. Tertullianus mondása – aki nagyon kedveli a ki-elezett formulákat – természetesen érvényes gondolkodása egé-

szére is. Azt akarta mondani, hogy Isten éppen abban mutatkozik meg, ami a világhoz képest *abszurdum*. És ebben mutatkozik *isteninek*. Tertullianus azonban egy kicsit filozófiellenes volt, ezért nem az ő álláspontját teszem magamévá, hanem Szent Ágostonét.

Kialakult-e Önben is a hit mottója?

Nincs szükségem új mottóra. Úgy látom, hogy Ágoston mondata, amit később Tamás is magáévá tett, megadja a helyes irányt. Hiszek! S a hit aktusa már magában foglalja: attól származik, aki maga az Értelme. Amikor tehát hittel alávetem magam annak, akit nem értek, tudom, hogy éppen ezáltal nyitom ki az ajtót a helyes megértés felé.

A legtöbb mai ember nem képes hinni azt, amit tud, és nem tudja, mit kellene hinnie. Az ön személyében egységet alkot a gondolkodás és hit, s ezáltal valami olyan egység birtokában van, amit mi, modern – kértelkedő és félrevezetett – emberek már nem ismerünk. Mit jelent ez az életérzés az Ön számára?

Én most nem mernék általánosságban ítéletet mondani a modern emberek fölött, tudniillik hogy vajon valóban meghasonlottak-e, vagy a maguk sokféle módján megtalálták-e az egységet. Belsőleg minden emberben több pólus közötti feszültség van, s ez érvényes természetesen rám, a papra és a püspökre is. Ugyanis az emberben lévő érdeklődések, adottságok és hiányosságok, ismeretek és tudatlanságok nem automatikusan esnek egybe az Egyház hitének egészével. Ezért mindenki-ben, bennem is van belső feszültség. De nem nevezném meghasonlottságnak. Az Egyházzal közös hit és a tudat, hogy erre a hitre ráhagyatkozhatom s hogy egyéb ismereteim világosságot nyernek tőle és viszont elmélyíthetik, mindez összetartozik. Mindenekelőtt a Krisztusba vetett hit aktusa és a törekvés, hogy a hit fogja össze az életet, úgy egyesíti a feszültségeket, hogy azokból nem fakad törés vagy hasadás.

Őn az új evangelizációval kapcsolatban új találkozások, sőt egy keresztény forradalom szükségességéről beszélt. Nem az elvont tudományos elemzések fogják meghozni „a kereszténység eleven, új kulturális formáit”, hanem az embereket meg kell ismertetni Jézussal. Úgy vélem, sokkal többen szeretnék hinni – ha tudnának. De úgy látom, ez ma nem olyan egyszerű, mint korábban.

Ez nyilvánvaló. Időközben nagyon a tudományra, az élményre és találmányokra alapoztunk, másrészt annyira kidolgoztuk és túlrendszereztük a hitet, hogy nem könnyű megtalálni hozzá az ajtót. Úgy gondolom, sok értelemben van szükségünk a hit bizonyos forradalmára. Elsősorban bátorságra van szükségünk ahhoz, hogy szembe tudjunk szállni az általános bizonyosságokkal. A legtöbb emberben él valami átlagideológia, ami arra irányul, hogy egy meghatározott életszínvonalat el kell érni, hogy kívánságai és lehetőségei szerint az embernek meg kell valósítania önmagát, s hogy mindebben Isten csak egy ismeretlen tényező, ami tulajdonképpen nem is számít. Hozzá tartozik még, hogy az erkölcs főként a véletlen és a boldogságvágy eredménye.

Mint mondtam, az átlagideológia, melyben élünk s mely napról napra ránk telepszik, olyan bizonyosságokhoz vezet, melyek az embert alapjában elszigetelik a lényeges dolgoktól. Egyrészt tehát már képtelen behatolni lényeges dolgokba, másrészt észleli, hogy valamiben hiányt szenved. A mai nagy, kollektív betegségek valójában hiánybetegségek, valami hiányzik az emberi életből. Ezért van szükségünk bátorságra szembeszállni azzal, amit a 20. század végén az emberek „normálisnak” tartanak, s újra felfedezni a hitet a maga egyszerűségében.

E fölfedezés elsősorban a Krisztussal való találkozásban történhet meg, de nem mint egy történeti hőssel, hanem az emberre lett Istennel való találkozásban. S ha ez valóban megjelenik egy életben, akkor az egész élet más irányt vesz. Meg vagyok róla győződve, hogy akkor megszületik a hit kultúrája. Fontos azonban, hogy egy ilyen döntés soha nem csak individuális jelentőségű, hanem mindig közösséget is alkot. S olyan mértékben, amennyire élük, életstílust határoz meg és kultúra fakad belőle.

Sokan félnek a jövőtől, sokszor kifejezett hisztéria kíséri a félelmetes jövő várását. Eddig nem látott mértékben fejeződnek be dolgok és támadnak új kezdeményezések. Olykor az a benyomása támadhat az embernek, hogy sok dolog pozitívvá fordulhat. Ugyanakkor a mai világ a bolondokháza benyomását kelti: növekvő szegénység mellett a fogyasztó és luxustársadalom, háborúk és egyre gyakoribb természeti katasztrófák, a kultúra hanyatlásának nyilvánvaló jelei, a belátás és bölcsesség egyre csökkenő szintje. Soha nem volt még ennyi tartás nélküli, kereső ember, elromlott kapcsolat, veszélyeztetett gyermek, nyomorúságában és – paradox módon – jólétében magára maradt ember. Bíboros úr, ön egyszer azt mondta, hogy korunkból nem annyira a szomorkodás, mint az öröm képessége hiányzik. De nem egyre nehezebb örülni?

Újra meg újra megfigyelem, milyen ritka lett a fesztelen öröm. Az örömet egyre több erkölcsi és ideológiai „jelzalog” terheli. Ha valaki örül, ott van benne a félelem, hogy vét a szolidaritás és sok szenvedő ember ellen. Nem szabad örülnöm – gondolja – egy olyan világban, melyben ennyi nyomorúság és igazságtalanság van.

Ezt meg tudom érteni, mert valami erkölcsi érzék működik benne, ugyanakkor ez a magatartás téves. A világ ugyanis nem lesz jobb attól, hogy lemondunk az örömről – s fordítva, a szenvedőkön nem segít a szenvedők miatti szomorkodás. Hanem épp ellenkezőleg, a világnak szüksége van olyan emberekre, akik észreveszik a jót, örülnek neki, s ezáltal kedvet és lendületet nyerne a jóra. Az öröm tehát nem zárja ki a szolidaritást. Ha az öröm igaz, ha nem önző, ha a jó fölfedezéséből fakad, akkor közzölni akarja önmagát és továbbterjed. Mindig föltűnt nekem, hogy a nyomornegyedekben, pl. Dél-Amerikában sokkal több nevető, vidám embert látni, mint nálunk. Nyilvánvalóan minden nyomorúság ellenére észre tudják venni a jót, amihez ragaszkodnak, és erőt tudnak belőle meríteni.

Tehát újra szükségünk van arra az ősbizalomra, amit csak a hit tud nyújtani. Hogy a világ alapjában jó, hogy Isten jó és itt van. Hogy jó dolog *lenni* és emberként élni. Ebből fakad az öröm bátorsága is, amiből aztán ered az erőfeszítés, hogy mások is tudjanak örülni és meghallhassák az örömhirt.

Ami korunk – ahogy Ön fogalmazta – kétarcúságát illeti. Újdonságként megjelent a szolidaritás, az emberiség egészéért érzett felelősség, a teremtésért érzett felelősség. Egyesülési mozgalmak indultak, és az emberek keresik, hogy a válsághelyzetekben hogyan tudnának segíteni, békét teremteni, a nyomorúságon enyhíteni. Ez a mai kor egyik arca, amit a jelen évtized polgáraként látni kell és hálásnak kell érte lennünk. Ebből gyakorlatilag is látható, hogy az emberből nem lehet teljesen kiirtani a jót.

Másrészt Ön egy nagy bolondokházáról és mérhetetlen elértéktelenedésről beszélt. Ezt valamennyien látjuk. Úgy hiszem, hogy épp a tömegtársadalom és a világ feletti technikai uralom lehetőségei a rossz új formáit hozták létre. Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Nagy kihívás szembezállni az eltömegesedéssel – mely ugyanakkor végtelenen elmagányosítja az embert –, és megteremteni a közösség egészséges lehetőségeit. Minden erőnk bevetését megkívánja, de nem elégedhetünk meg a pusztá technikával és a saját teljesítményeinkkel.

Azt mondanám, hogy itt két dolog válik láthatóvá: az első, hogy az ember erkölcsi lény, aki felelős önmagáért és az emberiség egészéért; a második, hogy az ember olyan lény, aki csak Istentől nyerhet erőt arra, hogy tovább tudjon lépni.

ELSŐ FEJEZET

Személyes adatok

Származás és hivatás

Bíboros úr, hogyan vélekedik ön a következőről: Világra jövünk, és amit tudni akarunk, tudjuk, s már ott is vagyunk, ahol lenni akarunk?

Ez túl sok nekem. Nem tudom, honnan származik ez a mondat, az ember azonban kérdező lényként jön a világra. Sőt, Arisztotelész – és Aquinói Tamás szintén – azt mondja, hogy az ember *tabula rasa*, azaz tagadják, hogy az emberrel vele születnek ismeretek, mert a szellem tiszta fölfogóképesség. Ehhez volna néhány finomító megjegyzésem. Annyi azonban kétségtől igaz, hogy az ember elsősorban kérdező lény, aki belsőleg nyitott a válaszokra.

Én bizonyos mértékig platonikus vagyok. Úgy gondolom, bizonyos emlék, Istenre való emlékezés az emberben rejlik, de föl kell ébreszteni. Nem tudja magától, amit tudnia kell, és még nincs ott, ahol lennie kell, hanem ember, úton lévő lény.

Épp a bibliai vallás az Ó- és Újszövetségben mindig nagyon hangsúlyozza Isten vándorló népének képét. És Isten népe Izraelben valóban vándorolt. Ez a kép kifejezi, hogy mi az emberi lét általában, tudniillik, hogy az ember úton van, s hogy útja nem merő föltételezés, hanem ebben az életben valóságosan gazdagítja, s hogy keresnie kell, meg kell találnia, de el is vétheti.

Ön gyakran használja a „gondviselés” szót. Mit jelent ez Önnek?

Szilárd meggyőződés, hogy Isten valóban lát minket, hogy szabadságot ad nekünk, s mégis vezet minket. Gyakran láthatom, hogy dolgok, melyek eleinte bosszantónak, veszélyesnek, kellemetlennek látszanak, egyszer csak összeállnak. Az ember hirtelen meglátja, hogy így volt jó, s hogy ez volt a helyes út. Ez számomra gyakorlatilag azt jelenti, hogy az életem nem véletlenekből áll, hanem valaki előre lát, megelőz engem, gondoskodik rólam és irányítja az életemet. Kitérhetek előle, de el is fogadhatom, s akkor látom, hogy valóban egy „gondviselő” fény vezérel.

Ez nem azt jelenti, hogy az ember tökéletesen determinált, hanem ez az irányítás megköveteli szabadságát. Úgy, ahogy a talen-

tumok történetében elhangzott. Őt talentumot adtak át, s aki kapta, meghatározott feladatot kapott, de a megoldás módja rá van bízva. Mindenkinek megvan a maga küldetése, a maga külön adottsága. Senki nem fölösleges, nem mellékes, mindenkinek próbálnia kell megismerni, mi az élethivatása, s hogyan válaszolhat legjobban arra a hívásra, mely felé elhangzik.

Őn 1927. április 16-án született Marktl am Innben, Felső-Bajorországban. Az a nap nagyszombat volt. Illik ez Önhöz?

Nagyon szépnek találok, húsvét előestéjén, húsvét közvetlen közelében, de az ünnep még nem állt be, még fátyol födi. Nagyon szép napnak tartom, mely valamiképp a történelemképemet és a saját helyzetemet is megvilágítja: a húsvét ajtajában állunk, de még nem léptünk be.

Szüleit Máriának és Józsefnek hívták. Négy órával a születése után, reggel fél kilenckor keresztelték. Viharos nap lehetett.

Ezt én természetesen nem tudom. Testvéreim mesélték, hogy április 16-a ellenére nagy hó és igen hideg volt, de Bajorországban ez nem rendkívüli.

Az azért mégiscsak szokatlan, hogy egy négyórás gyermeket kereszteljenek.

Valóban. Ez azonban azzal függ össze – s ez számomra örömdetes –, hogy nagyszombat volt. Akkoriban még nem éjszaka tartották a húsvéti szertartást, a föltámadást délelőtt ünnepelték vízszenteléssel, és ez a víz egész éven át keresztvíz volt. S mivel a keresztelés a templomban történt, a szülők azt mondták: „Megjött a gyerek”, és természetesen abban a liturgikus órában, mely az Egyház keresztelési órája, meg is keresztelték. És ez az egybeesés, hogy én épp akkor születtem, amikor az Egyház a keresztvizet szentelte, s az újonnan szentelt vízben én voltam az első megkeresztelt, ez mond nekem valamit. A kereszttség ugyanis a húsvét összefüggésébe állít, nagyon gazdag tartalommal összekapcsolja a születést és a kereszttséget.

Vidéken nőtt fel, három testvér közül a legkisebbként. Édesapja csendőr volt, a család inkább szegény volt, mint jómódú. Ön mesélte egyszerűen, hogy édesanyja még szappant is főzött.

Szüleim későn házasodtak, és egy bajor csendőrt abban a rangban, amit apám viselt (egyszerű biztos volt), gyengén fizettek. Nem voltunk szegények a szó szoros értelmében, mert a havi fizetés biztosítva volt, de nagyon takarékosan és egyszerűen tudtunk csak élni, amiért én nagyon hálás vagyok. Éppen ebből fakadtak ugyanis olyan örömök, melyeket az ember a gazdagságban nem ismerhet meg. Gyakran gondolok rá, milyen szép volt, mennyire tudtunk örülni a legkisebb dolgoknak, s mennyire próbáltunk egymásnak örömet szerezni. Éppen e szűkös, pénzügyileg olykor szorult helyzetből nagy belső szolidaritás fakadt, ami szorosan összekötött bennünket.

Annak érdekében, hogy mindhárman tanulhassunk, a szülőknek természetesen nagyon sok lemondást kellett vállalniuk. Mi ezt éreztük is, és próbáltuk viszonzni. Ebben a nagyon egyszerű légkörben sok öröm és egymás iránti szeretet született. Éreztük, hogy miben van részünk, s hogy mit vállalnak értünk a szüleink.

A szappanfőzés különös dolog volt. Nem a szegénység miatt történt, hanem mert háború volt, s az elérhetetlen dolgokat valahogyan elő kellett állítani. Édesanyánk hivatásos szakácsnő volt és tudott mindent, ilyen recepteket is. Nagy fantáziával és gyakorlati érzékkel értett ahhoz, hogy amikor a vidéken éhínség volt, a legegyszerűbb és legsilányabb anyagokból valami jó ételt készítsen.

Édesanyánk nagyon melegszívű és belsőleg nagyon erős volt, apánk inkább racionális és erős akaratú. Hitbeli meggyőződése értelmes volt. Mindent előre világosan tudott, s bámulatosan tálatlalan itelt meg. Amikor Hitler hatalomra került, ezt mondta: most jön a háború, most kell szereznünk egy házat!

Volt egy Georg Ratzinger, akinek a bajor történelemben némi szerepe volt.

Édesapám nagybátyja volt, plébános, teológiai doktor. Mint országgyűlési és birodalmi gyűlési képviselő, a parasztok s általában az egyszerű emberek jogaiért harcolt. Fölszólalt – magam olvastam az országgyűlési jegyzőkönyvet – a gyermekmunka ellen, ami akkoriban még hallatlan vakmerőségnek számított. Nyilvánvalóan határozott ember volt. Teljesítménye és politikai tekintélye miatt valamennyien büszkék voltunk rá.

Milyen volt Önöknél az élet? Milyen körülmények között laktak, hogyan éltek?

Édesapám csendőri hivatásához mindenekelőtt hozzátartozott a vándorlás. Szülőhelyemre, Marktlra egyáltalán nem emlékszem. Kétéves voltam, amikor elköltöztünk. Tittmoningban a csendőrség a főtéren volt az egykori préposti házban. A ház ugyan nagyon szép volt, de lakóhelynek nagyon kényelmetlen. Az egykori káptalanterem volt a hálószobánk. A többi szoba nagyon kicsi volt. Helyünk volt elég, de természetesen észleltük, hogy egy öreg, omladozó házban lakunk. Édesanyánk számára egyenesen borzasztó volt. Két nagy lépcsőn kellett fölhordani a fát és a szemet. Később Aschauban éltünk egy egész csinos villában, amit egy paraszt épített és adott bérbe a csendőrségnek. A mai lakások komfortjával összehasonlítva természetesen minden nagyon egyszerű volt, fürdőszoba nélkül, de folyóvízzel.

Nyugdíjazása előtt Édesapám a Traunstein melletti Hufschlagban megvett egy egyszerű parasztházat. A vezetőkes víz helyett itt kút volt, ami rendkívül romantikus volt. A ház egyik oldalán bükkfával vegyes tölgyerdő volt, a másik oldalon hegyek, s reggelenként, amikor kinyitottuk a szemünket, elsőként a hegyeket láttuk. A ház előtt alma- és szilvafák voltak, és sok virág, melyeket Édesanyám gondozott. Szép nagy telek volt, fekvését tekintve mennyei. És az öreg csűrökben csodálatosan lehetett álmodni és játszani.

Titokzatos és sokfélesége miatt valójában földerithetetlen világban éltünk. Volt ott egy öreg takácsműhely, mert az előttünk

lévő tulajdonos nyilván takács volt. A szobák nagyon egyszerűek voltak, s a ház – úgy hiszem 1726-ban építették – nagyon rászorult a fölüjítésra, beázott, és így tovább. De szép volt, egy gyermekálmom volt. Komfort nélkül, valóban boldogok voltunk. Édesapánk számára, akinek ki kellett fizetnie a szükséges javításokat, és Édesanyánknak, aki a vizet a kútból húzta, talán kevésbé volt vidám. Mi azonban szinte valóságos paradicsomban éltünk. Egy szűk félóra alatt értünk be a városba. De ez is szép volt, hogy ily módon úton voltunk. A modern komfort hiányát egyáltalán nem éreztük, hanem csak egy belül meleg, öreg ház kalandosságát, szabadságát és szépségét élveztük.

A szülői ház szigorú volt?

Bizonyos értelemben igen. Édesapám nagyon igazságos ember volt, de nagyon szigorú is. Azonban mindig tapasztaltuk, hogy jósból volt szigorú. Emiatt a szigorát is szívesen fogadtuk. A mama mindazt, ami szerinte túl szigorú volt, a szívével és melegségével kiegyenlítette. Két nagyon különböző temperamentum voltak, akik éppen különbözőségükkel nagyon jól kiegészítették egymást. Meg kell vallanom, a szülői ház szigorú volt, de nagyon sok melegség, szív és öröm lakott benne, ami csak sokasodott, amikor egymással játszottunk és szüleink csatlakoztak hozzánk. A zene, melynek összetartó ereje is van, mindig nagy szerepet játszott családi életünkben.

Ön nagyon szereti Mozartot.

Igen! Bár gyermekkoromban sokat költözködtünk, a család valójában mindig az Inn és a Salzach közében maradt. Ifjúkorom legnagyobb, legfontosabb és legszebb része Traunsteinben játszódtott, amit nagyon meghatározott Salzburg közelsége. Itt Mozart kezdettől fogva beivódott lelkünkbe, s még mindig mélységesen megérint, mert annyira világos, s mégis annyira mély. Egyáltalán nem csak játékosság, magában foglalja az emberlét egész tragikumát is.

A művészet elemi valóság. Az értelem, ahogyan a tudományban kifejeződik, képtelen egyedül teljes választ adni a valóságra

és kifejezni mindent, amit az ember kifejezni képes, akar vagy kénytelen. Úgy gondolom, Isten oltotta az emberbe a művészetet, ami a tudománnyal együtt a legnagyobb ajándék, ami az embernek adatott.

Szülei mindhárom gyermeket internátusba adták. Hogyan történt ez?

Akkoriban ez volt az egyetlen mód arra, hogy amint ma mondják, „magasabb képzettséghez” jusson valaki. Vidéken nagyon kevés gimnázium volt. A nagy távolságok miatt többnyire szükségből kerültek a gyermekek internátusba. A nővérem a ferences nővérek középiskolájába járt. Otthon lakott és kerékpárral tette meg az 5 km-es utat. Végül maga kérte, hogy internátusba mehessen. Elsőként a bátyám ment gimnáziumba, s egyúttal internátusba, más lehetőség nem volt. Én eleinte otthonról jártam iskolába. Két év után merült föl a gondolat, miután már csak én voltam otthon, hogy nevelésem kiegészítéseként talán jót tenne, ha én is internátusba mennék, aminek – bár meg kell vallanom, nehezemre esett – bizonyára jó hatása volt rám. Az internátusban az ember egy másféle társas életformát és alkalmazkodást tanul. Ez azonban csak két évig tartott, mert Traunsteinben minden internátust árvaházzá szerveztek át. Így ismét hazakerültem.

Elmondható, hogy a szülői ház kifejezetten vallásos volt?

Biztosan mondható, hogy igen. Édesapám nagyon hívő ember volt. Vasárnaponként reggel hatkor elment misére, kilenckor a nagymisére ment, s délután újra elment a templomba. Édesanya vallásossága nagyon melegszívű volt. Egy dologban ez a két különböző ember egy volt: a vallás egészen életük központja volt.

Milyen volt otthon a vallásos nevelés? Sok mai szülőnek nehézségei vannak e téren.

A vallás alkotórésze volt az életnek már a közös imádság révén is. Minden étkezéskor imádkoztunk. Amikor az iskola lehetővé tette, naponta jártunk misére, vasárnap közösen. Később, amikor Édesapám nyugdíjas lett, többnyire a rózsafüzért is elimádkoztuk; egyébként az iskolai hittanra jártunk. Édesapánk olvas-

nivalót is vett nekünk; az elsőáldozásra például újságokat. Ez nem volt kifejezetten vallásos nevelés, hanem a családi imádság és a templomlátogatás nevelt minket.

Az Ön számára mi volt ifjúkorában a legmegragadóbb a hitben?

Kezdetől fogva – gondolom, a testvéreimben hasonlóképpen – nagy érdeklődés volt bennem a liturgia iránt. Második koromban kaptam a szüleimtől az első misszálét. Termékenyen izgalmas volt behatolni a latin liturgia titokzatos világába és fölfedezni, hogy mi történik valójában, mi hangzik el és mi mit jelent? Így fokról fokra, a gyermekmisszáléból kiindulva haladtunk előre a teljesebb és tökéletesebb misszálé felé, s ez valóságos fölfedező utazás volt.

Misszálé? – Az mi?

A misekönyv, amit a pap az oltáron használ. A hívők számára is kiadják kézikönyv formában, mégpedig németül.

Természetesen megragadtak bennünket a liturgikus ünnepek a zenével, a díszítésekkel és képekkel. Ez az egyik vonal. A másik, hogy kezdetől fogva racionálisan is érdekelt minden, amit a vallásban hallottam. Gondolkodásomban lépésről lépésre vittek előre. Ennek kifejezetten kedvezett, hogy a nemzetiszocialista időszakban vitatkozni kellett. A nyilvánosság tudta: ez katolikus, ez templomba jár, sőt egyenesen papnak készül. Így az ember vitába keveredett, s meg kellett tanulnia erre fölkészülni.

Érdekes volt érveket találni és azokat megérteni, s ez szellemi kalanddá vált, mely egyre tágasabb horizontot ismertetett meg. Az ünnepi–liturgikus és racionális valóság kettőse számomra, a világot megérteni akaró ember számára úgy jelent meg, mint különösen szép lehetőség arra, hogy életemet gazdagítsa.

Nyilvánvalóan szoros a kötődés az Ön bajor hazájához és a sajátosan bajor katolicizmushoz is. Ön mindig újra hangsúlyozza, hogy éppen ezeknek az egyszerű embereknek alázatos hitét akarja megvédeni a teológusok gőgjétől és a fölvilágosult nagyvárosi, polgári és jóléti hittől.

Mi megpróbáltunk egyszerűen hívők, katolikusok lenni. Hitünknek azonban a vidék és a kisváros, Traunstein sajátos szint adott, mert itt a katolicizmus valóban mélyen áthatotta a vidék kultúráját és történelmét. Igazi inkulturáció volt tehát, ránk szabott kifejezési formákkal, amit a saját történetünk is magába szívott.

Már a családból eredően nagyon hazaszerető bajorok voltunk. Édesapánk Alsó-Bajorországból származott, s Ön jól tudja, hogy a 19. századi bajor politikában két irányzat volt: egyrészt az inkább birodalmi, tehát német-nemzeti, másrészt az inkább bajor–osztrák, frankofil–katolikus irányzat. Az én családom egyértelműen e második irányzathoz tartozott, mely nagyon tudatosan bajor hazafi volt és büszke a történelmünkre. Édesanyám tiroli családból való, de ott is ez a délnémet–katolikus szellem volt nagyon erős, bár más módon. Így tehát a saját történetünk nagyon egységes volt, és tudatában voltunk, hogy ez olyan történelem, amit érdemes ismerni. Ennek a történelemnek semmi köze nem volt a nacionalista történelemhez, mely az 1933–1945-ig tartó nagy szerencsétlenséghez vezetett. Épp ellenkezőleg, a nacionalizmus katasztrófája megerősített minket a saját történelem-fölfogásunkban.

Fordult elő apa–fiú konfliktus?

Valamilyen formában biztos előfordult. Nekem mindenesetre nagyon szoros kapcsolatom volt Édesapámmal. Ez már abból is adódott, hogy utolsó szolgálati évében hosszasan betegszabadságon kellett lennie. Nagyon ellenére volt a Harmadik Birodalom, s amilyen gyorsan csak lehetett, próbált visszavonulni a szolgálatból. Ezekben a hónapokban sokat kirándult velem, s közben nagyon közel kerültünk egymáshoz. Mikor azután mind a három gyermek tanult, s Édesapánk nyugdíjazása után a család olyan nehéz anyagi helyzetbe került, hogy Édesanyánk még egy-

szer mint szakácsnő munkát vállalt egy szezonra Reit im Winkelben, egyedül voltam Édesapával otthon. Nagyon jó adottsága volt a meséléshez, és sokat mesélt. A barangolás és mesélés közben nagyon közel kerültünk egymáshoz. Vallásossága és a hatalommal szembeni elszántsága szintén összekötött minket. Belső kifejezőképességéhez egyszerű meggyőző erő társult. Így magatartása példaértékű volt számunkra, annak ellenére, hogy szemben állt azzal, ami a közéletben érvényesült.

Hogyan viselkedett a hatalommal szemben?

1937-ig állami szolgálatban állt. Tittmoningban éltük át az ún. „harcos időszakot”, a Weimari Köztársaság végét. Én még egészen kicsi voltam, de emlékszem rá, mennyire szenvedett. A *Der gerade Weg* c. náciellenes lapot járatta, még mindig emlékszem a hitlerellenes karikatúrákra. Édesapám kifejezéseiben nagyon nyers volt. A közeledő hatalomátvétel, amit ő előre látott, volt a fő indoka annak, hogy falura költöztünk. Ott a helyzet természetesen sokkal enyhébb volt, annak ellenére, hogy a parasztok között vidéken is sok náci volt. Édesapám nem volt nyílt ellenálló, ez falun nem is volt lehetséges. De otthon, valahányszor az újságot olvasta, szinte dührohamot kapott. Lázadása kitartó volt, és azoknak az embereknek, akikben megbízhatott, világosan ki is fejezte. Jellemző, hogy hivatalnok létére semmiféle szervezetnek nem volt tagja.

Tagjai voltak-e a Hitlerjugendnak?

Kezdetben nem, 1941-ben azonban, amikor bevezették a Hitlerjugend-kötelezettséget, a bátyámat fölvevtek. Én még túl fiatal voltam, de később a szemináriumtól bejelentettek a Hitlerjugendba. Amint a szemináriumot befejeztem, semmi közöm nem volt többé hozzá. S ez nem volt könnyű, mert a tandíjkezdményt, amire nekem nagyon szükségem volt, a Hitlerjugend látogatásának igazolásához kötötték. Volt azonban, hála Istennek, egy nagyon megértő matematika tanárom. Ő maga náci volt, de becsületes ember, s azt mondta nekem: „Menj el néha, hogy azt higgyék...” Amikor látta, hogy erre képtelen vagyok, így szólt:

„Én megértelek, majd rendbe hozom a dolgot”, s így távol maradhattam.

Gyermekkorában mi szeretett volna lenni? Voltak példaképei?

Valójában nem mondhatom, hogy világos példaképeim lettek volna. Ahogy a gyermekeknél lenni szokott, az elképzelések szélsőségek között változtak. Egy ideig egy szobafestő ragadott meg annyira, hogy követni akartam. Később viszont egyszer Faulhaber bíboros járt a vidéken, hatalmas bíbor-uszályával, s ez oly nagy benyomást tett rám, hogy kijelentettem, ilyen szeretnék lenni.

Szobafestő és bíboros – elég távol állnak egymástól.

Igen, de ebből is látható, hogy egy gyermek mennyire nem mérlegel, hanem a látottak hatnak rá. Elég korán, már az elemi iskolában a tanítási kedv is fölébredt bennem. A tanítók már példaképeim voltak. Hála Istennek, ehhez gondolatban a papság is nagyon jól kapcsolódhatott. De igazában a tanítás, az ismeretek tovább adása lelkesített nagyon korán, és az írás. Már az elemi iskolában elkezdtem írni, verseket faragtam stb.

Milyen verseket?

Ami éppen jött; a mindennapokról, karácsonyról, természetéről. Ez csak annak volt jele, hogy öröömre van az önkifejezés, s főként a továbbadás. Ha tehát valamit megtanultam, másoknak is tovább akartam adni.

Soha nem akart családot alapítani, és soha nem volt szerelmes?

II. János Pál pápáról tudjuk, hogy fiatal korában szerelmes volt.

A terveim nem terjedtek odáig, hogy saját családom legyen. Az azonban világos és természetes, hogy a barátság engem is megérintett.

Hogyan alakult ki a hivatása? Mikor tudta meg, hogy minek kell lennie? Egyszer azt mondta: „Meg voltam győződve róla, magam sem tudom, hogyan, hogy Isten valamit vár tőlem, ami csak akkor valósulhat meg, ha pap leszek.”

Nem volt semmiféle villámszerű megvilágosodási pillanatom, melyben azt ismertem volna föl, hogy papnak kellennem. Lassan növekedett velem együtt, s újra meg újra el kellett gondolkodnom rajta és birtokba kellett vennem. Magát a döntést sem tudnám időponthoz kötni. Az érzés azonban, hogy Istennek terve van minden emberrel, így velem is, korán világossá vált számomra; lassan kivilágosodott, hogy Istennek terve van velem, s hogy a terve a papsággal kapcsolatos.

Volt-e később olyan pillanat az életében, amit a megvilágosodás pillanatának vagy általában megvilágosodásnak lehet nevezni?

Megvilágosodásom a szó klasszikus értelmében – olyan félig misztikusan, vagy hogyan – soha nem volt. Én egy egészen átlagos keresztény vagyok. Tágabb értelemben azonban a hit világosságot ad. A gondolkodó hit, Heideggerrel szólva, a különböző erdei irtásokon át meglátja a fényt.

Ön valahol azt írta: „Minden, ami van, testet öltött gondolat. A Teremtő Szellem mindenek forrása és fenntartó alapja. Eredetét tekintve minden létező értelmes, mert a teremtő érteleből származik.”

Ezek a mondatok igazában kísérletek arra, hogy kifejezzük, mi az, amit a keresztény teremtéstan filozófiailag mond. Azt mondja ugyanis, hogy ami van, nem egyszerűen van, hanem egy teremtő energia alapján van, s ez az energia nem akármilyen holt energia, hanem értelem és szeretet – ezért végső soron minden teremtménynek értelme van. Úgy gondolom, ez a keresztény teremtésfilozófia. Aki ezt hiszi és ebben gondolkodik, világosságot nyer, de „megvilágosodásról” a szó megszokott értelmében nem lehet beszélni.

Miután a papság mellett döntött, nem merült fel Önben soha bizonytalanság, nem érte támadás vagy kísértés? Milyen krízisek merültek föl? Tudna nekünk erre példát mondani?

Természetesen. Épp a teológiai tanulmányok hat évében találkozok az ember sok emberi problémával és kérdéssel. Valóban nekem való-e a cölibátus? Nekem való-e, hogy plébános legyek? Olyan kérdések, melyekre nem mindig egyszerű válaszolni. Az alapvető cél mindig előttem állt, válsághelyzetekben sem hiányzott soha.

Milyen válságok merültek föl, tudna példát mondani?

Amikor Münchenben voltam teológus, főként két kérdéssel kellett megküzdennem. Megragadott a tudományos teológia. Csodálatosnak tartottam, hogy behatolhatok a hit történetének nagy világába; a gondolkodás és a hit tág horizontjai tárultak föl előttem, s közben megtanultam az ember őskérdéseit, a saját életkérdéseimet átgondolni. De egyre világosabbá vált, hogy a papi hivatás több, mint a teológiával való örömteli foglalkozás, melytől az egészen más követelményekkel járó plébániai munka el is távolíthat. Nem tanulhattam a teológiát azért, hogy professzor legyek, bár ez volt titkos vágyam. A papságra készülés azonban azt jelentette, hogy az egész feladatra mondok igent, legegyszerűbb formáiban is.

Mivel inkább szegénylős és ügyetlen voltam, sem sportban, sem szervezésben vagy ügyvitelben nem voltam tehetséges. Föl kellett tennem a kérdést, hogy találok-e utat az emberekhez – hogy például káplánként képes leszek-e katolikus fiatalokat vezetni és lelkesíteni, a kicsinyeket tudom-e majd hittanra oktatni, tudok-e majd bánni az öregekkel és a betegekkel stb? Meg kellett kérdezni magamtól, kész vagyok-e mindezekre egy életen át, s valóban ez-e a hivatásom?

Ezekhez kapcsolódott természetesen az a kérdés is, hogy a cölibátust, a nőtlenséget meg tudom-e tartani egy életen át? Mivel a lerombolt egyetemen nem volt hely a teológia számára, két évig a város peremén, a fürstenriedi kastélyban éltünk. Szoros életközösség alakult ki nemcsak a professzorok és a hallgatók, hanem

a fiúk és a lányok között is, úgyhogy a mindennapos találkozások miatt a házasságról való lemondás és ennek belső értéke nagyon gyakorlati kérdés lett. E kérdéseket a szép fürstenriedi parkban s természetesen a kápolnában gyakran átgondoltam, s végül 1950 őszén, a diakonusszentelés előtt meggyőződéses *igent* tudtam mondani.

A háború végén be kellett-e vonulnia a katonasághoz?

Igen. 1943-ban az összes traunsteini seminaristát bevonultatták Münchenbe a légelhárításhoz. Tizenhat éves voltam, s egy jó évig, 1943 augusztusától 1944 szeptemberéig szolgáltunk. Münchenben a Max-Gimnáziumhoz csatoltak bennünket, azaz a katonai szolgálat mellett iskolába is jártunk. A tantárgyak számát csökkentették, de a legfontosabb dolgokat tanultuk. Mindez természetesen nem volt öröndetes dolog, de ennek a bajtársias időnek is megvoltak a maga örömei.

Milyen volt a kiséítő tüzéri szolgálat?

Egy ütegnek két lényeges része volt, a tüzelő és a bemérő részleg. Én a bemérők között voltam. Akkoriban már léteztek az első elektronikus és optikai műszerek a repülőgépek bemérésére s a mért adatok továbbadására. A rendszeres gyakorlatok mellett minden riadókor a készülék mellett kellett lennünk. Különösen nehéz volt, hogy egyre gyakoribbá váltak az éjszakai riadók, melyek sok éjszakánkat tönkretették.

Átélték-e München bombázását?

Igen. Akkoriban egy harmadik részlegnél voltam, a közvetítőknél, akik az egész telefonrendszert kezelték. Az Ammersee közelében lévő Gillhingben fontos állásban voltunk, mert az amerikaiak délről, a tó felől röptek München felé. A közelben volt az oberpfaffenhofeni repülőgépgyár, ahol az első lökhajtásos vadászgépeket építették. Mi tehát láttuk fölszállni az első német lökhajtásos vadászgépeket. Egész sor támadás érte a gyárat, ezért igazán átéltük a háborút.

44 őszén elbocsátottak minket és munkaszolgálatosok lettünk. Én két hónapig az osztrák–magyar határon állomásoztam, épp abban az időben, amikor Magyarország kapitulált az oroszok előtt. Akkoriban hatalmas földhányásokat emeltek, tankcsapdákat állítottak stb. Végül újra a tüzerekhez kerültem. Nagy szerencsémre Traunsteinbe kellett bevonulnom. A részlegnél egy nagyon rendes tiszt volt, aki nyilvánvalóan náciellenes volt, s mindenkin segített, ahogy csak tudott. Engem hazaküldött Traunsteinbe, így az én tüzeri szolgálatom viszonylag veszélytelen volt. Itt estem fogságba is, s kerültem Ulmba egy 40-50 000 fős amerikai hadifogolytáborba. 1945. június 19-én bocsátottak szabadon.

Hogyan emlékszik a háború végére?

Mi akkor az aiblingi repülőtéren voltunk. Fogságom hat hetében végig a szabad földön feküdtünk, ami nem mindig volt kellemes. Az amerikaiak a foglyok e tömegének nem tudtak barakkokat vagy más szállást fölláttani. Naptárunk sem volt, csak vesződséggel tudtuk megállapítani, milyen nap is lehet. Semmiféle hír nem jutott el hozzánk. Csak az tűnt föl, hogy május 8-án az amerikaiak, akik mindig lőtték világító rakétákat a levegőbe, váratlanul, mint a bolondok, hatalmas tüzijátékot rendeztek. Azután jött a hír, hogy a háborúnak vége, Németország kapitulált. Mi föllélegeztünk abban a reményben, hogy közeledik a szabadulásunk, s hogy rosszabb nem történhet velünk. Hamarosan jött azonban a hír, hogy nem nagyon örvendhetünk, mert az amerikaiak most az oroszok ellen kezdenek háborút; fölfegyvereznek minket, és az oroszok ellen vetnek be. Én nem tudtam elképzelni, hogy a szövetség ilyen gyorsan megsemmisüljön, s ezt az egészet nem hittem el. Örültem, hogy vége a háborúnak, s csak arra gondoltam, hogy a helyzetünk már nem tart sokáig.

Az ifjú professzor

Egyszer Ön ezt nyilatkozta: „Amikor elkezdtem a teológiát, érdekelni kezdtek az intellektuális problémák is, mégpedig azért, mert fölfedték életem drámáját, s főként az igazság titkát.” – Mit akart ezzel mondani?

Ez egy kicsit „csavaros” megfogalmazás. Egyszerűen arról van szó, hogy amikor az ember a teológiát tanulja, nem mesterséget tanul, hanem a hitet akarja megérteni, s ez, mint korábban Ágostonnal mondtuk, föltételezi, hogy a hit igaz. Hogy a hit megnyitja az utat a saját élet, a világ és az ember megértéséhez. Ezzel a stúdiummal az ember automatikusan belekerül a nyugati történelem egész szellemi küzdelmébe. A hit kezdettől fogva kötődik egyrészt a zsidó, másrészt a görög és latin örökséghez, s természetesen az újkori történelemhez is. Ezért a teológia tanulása kapcsolódik a kérdéssel: mi a lét? Mit tudunk megismerni?

A mi freisingi szemináriumunkban akkoriban nagyon eleven légkör volt. Az emberek a háborúból – egy részük hatéves katonai szolgálatból – jöttek vissza. Ki voltak éhezve szellemi és irodalmi táplálékra s az átélt élményekkel kapcsolatos kérdések megoldására. Gertrud von le Fortot, Ernst Wiechertet és Dosztojevszkijt, Elisabeth Langgässertet olvastunk, s mindenkit, aki akkoriban irodalomnak számított. Aki Münchenben tanult, megismerkedett az akkori moralista Steinbüchellel, Heideggerrel és Jaspersszel. Magával ragadó, nagy szellemi föllendülés volt akkoriban.

Főként milyen szellemi áramlatok érdekelték és kötötték le a figyelmét?

Nagyon érdekelt Heidegger és Jaspers, és a perszonalizmus egésze. Steinbüchelnek volt egy könyve, a *Die Wende des Denkens* ('A gondolkodás fordulata'), melyben nagyon hatásosan vázolta az újkantianizmusból a perszonalizmusba való átalakulást. Szá-

momra kulcsfontosságú olvasmány volt. Emellett kezdettől fogva Szent Ágoston is nagyon érdekelt, mintegy Aquinói Tamás el-lensúlyaként.

Ő (ti. Szt Ágoston) azt mondja: „A nyugtalanokat megfékezni, a kis-lelkűeket vigasztalni, az ellenfeleket visszaverni.” Így határozza meg a hivatalát.

Igazi püspök volt. Igaz, lenyűgöző könyveket is írt, úgyhogy nagy kérdés, hogyan tudta mindennapos teendői mellett azokat megírni. De mint püspök mindenekeelőtt az állam ügyeivel és a kisemberek szükségleteivel foglalkozott, s próbálta ezeket összetartani. Nyugtalan idők voltak, kezdődött a népvándorlás. Olyan ember volt tehát, aki egyáltalán nem a fellegekben járt.

A püspök az akkori jogrendben olyan békebíró-féle is volt. Meghatározott szerepe volt a bíraskodásban, és hétköznapi pol-gári perekben is döntenie kellett. Napról napra ebben élt, s pró-bálta közvetíteni az embereknek Krisztus békéjét, az evangéliu-mot. Ezért is példakép, mert jóllehet nagy vágy élt benne a meditáció, a szellemi munka iránt, mégis teljesen kiszolgáltatta magát a mindennapok apró-cseprő gondjainak, és egészen az emberek rendelkezésére akart állni.

Akkoriban nem annyira lelkipásztori hivatala indított meg, amit ennyire nem is ismertem, hanem gondolkodásának frisses-sége és életszerűsége. A skolasztika nagyszerű dolog, de min-den nagyon személytelen benne; időre van szükség, míg az em-ber belé tud hatolni és megismeri belső feszültségeit. Ezzel szemben Ágostonnál mindig közvetlenül jelen van a szenvedé-lyes, szenvedő, kérdező ember, akivel azonosulni lehet.

Végül Bonaventura történelemteológiájával foglalkozott. Hogyan ala-kult ez?

A véletlen műve volt. Mivel disszertációm témája az ősegyház volt, tanárom, Söhngen professzor úgy döntött, hogy a habilitáci-ónak a középkorral vagy az újkorral kell foglalkoznia. Vizsgálat tárgyává kellett tennem a kinyilatkoztatás fogalmát Bonaventurá-nál. A professzor úr tudta, hogy az ágostonos irányzat közelebb

áll hozzám, mint a tomista, ezért Bonaventura felé terelt, akit maga is jól ismert és tisztelt.

A fundamentális teológia tárgya épp a „kinyilatkoztatás”: mi az, lehetséges-e – és hasonló kérdések. Miután belemélyedtem a témába, megmutatkozott, hogy Bonaventura számára a kinyilatkoztatás elválaszthatatlanul összefügg a Szent Ferenc-i kalanddal; s hogy ez a kaland Joachim de Fioréval áll szoros kapcsolatban, aki egy harmadik korszakot, a Szentlélek korszakát jövendölte, mint a kinyilatkoztatás új fázisát. Joachim még számításokat is végzett arra, hogy mikor kezdődik ez az új korszak. Számításainak eredményei csodálatosan egybeestek Szent Ferenc életének időpontjaival, aki valóban egy egészen új szakaszt nyitott az Egyház történelmében. Így a ferencesek, legalábbis jelentős részük hamarosan úgy érezte, hogy ők azok, akikről Joachim de Fiore jövendölt: itt van a Szentlélek új korszaka; itt van Isten új, szegény népe, melynek semmiféle világi szervezetre nincs szüksége.

Ezáltal a kinyilatkoztatás fogalma már nem egy valahová a régmúltba helyezett kezdet, hanem a kinyilatkoztatás összekapcsolódott a történelemmel – mint a történelemben előre haladó folyamat, mely új szakaszba lépett. Így Bonaventura számára a kinyilatkoztatás többé már nem egy elvont téma, hanem saját ferences történetének értelmezéséhez kötődött.

Mi tárult föl ezzel Ön előtt?

Két nagy kérdésről van szó. Az elsőt így lehetne megfogalmazni: Ha a keresztény hit egy réges régen lezárult kinyilatkoztatáshoz kötődik, nincs-e arra ítélve, hogy a múlt felé forduljon és elmúlt korok emberéhez kötődjön? Lépést tud-e tartani a történelemmel, van-e számára még valami mondanivalója? Nem öregszik-e el szükségszerűen s válik végül irreálissá? Bonaventura erre azt válaszolta, erősen hangsúlyozva a János-evangéliumnak megfelelően Krisztus és a Szentlélek összefüggését: a történetileg kinyilatkoztatott szó végleges, de kimeríthetetlen, s mindig új mélységei tárulnak föl. Ezért a Szentlélek mint Krisztus tolmácsa minden korhoz szól, s megmutatja, hogy szavának mindig új

mondanivalója van. A Szentlelket nem egy eljövendő korszakba helyezi, mint Joachim de Fiore, hanem a Lélek-korszak folyamatos. A Krisztus-korszak a Szentlélek korszaka.

Az ehhez kapcsolódó második kérdés az eszkatológiára és az utópiára vonatkozik. Nehéz az embernek kizárólagosan a másik, vagy a jelen világ pusztulása utáni új világban remélnie. Szüksége van egy történelmi ígéretre. Joachim, aki egy ilyen ígéretet fogalmazott meg, utat készített Hegelnek, miként ezt P. de Lubac kimutatta, azután Hegel Marx gondolatait készítette elő. Bonaventura szembefordult az embert ámitó utópiával. A ferences mozgalom eretnek, szellemileg anarchista fölfogásával szemben egy józan és realista fölfogást állított, amit sokan zokon vettek s ma is fölrónak neki. Ő éppen az ilyen nem utópista, hanem a szenvedélyes hittől fűtött közösségben látta a választ az utópia kérdésére: A ferences közösségek nem egy holnaputáni világért dolgoznak, hanem azért, amely ma – mint a paradicsomból eredő fénysugár –, ebben a világban van jelen. „Utópisztkusan” élnek most, amennyiben lemondanak a birtoklásról, az önrendelkezésről és az érzéki szerelemről. Ezáltal friss szél tör be a világba, át-töri korlátait és Isten egész közelivé válik ebben a világban.

Tanulmányai végeztével egy évig lelkipásztor volt. Mint nekem mondták, akkoriban főként temetni kellett.

Nem, ez nem igaz. Mint káplánnak heti tizenhat hittanórám volt hat különböző osztályban, másodiktól nyolcadikig. Nagy feladatcsomag ez, főként ha az ember kezdő. Idóm zömét ez foglalta le, és szívesen csináltam, mert gyorsan jó kapcsolatba kerültem a gyermekekkel. Érdekes volt számomra kilépni az intellektuális szférából és megtanulni a gyermekek nyelvén beszélni. Nagyon szép feladat volt az egész elvont fogalomvilágot úgy lefordítani, hogy a gyermekeknek is mondjon valamit.

Vasárnaponként három prédikációt mondtam, egyet a gyermekeknek, kettőt felnőtteknek. Csodálatos módon a gyermekmiser lett a leglátogatottabb, mert váratlanul a felnőttek is jöttek a gyermekekkel. Egyedül voltam káplán, s minden este egyedül kellett foglalkoznom az ifjúsággal. Minden héten kereszteltem,

és igaz, sok temetés is volt, ami miatt keresztül-kasul kellett kerékpároznom Münchenen.

Teljesen egyedül volt?

Igen, de volt egy nagyon jó plébánosom, Blumschein prelátus. Valóban példaképe volt a jó pásztornak; nem volt entellektüel, de ember volt, akit áthatott a feladata, és nagyon jóságos volt.

Egyike volt Németország legfiatalabb professzorainak, a hallgatók fölfigyeltek. Akkor jött valaki – így mesélte egyik volt hallgatója –, aki új megvilágításba helyezte a dolgokat, benne egy új hang szólalt meg.

Úgy gondolom, ehhez a fiatalságom is hozzájárult. Kollégáimnak nem egyszerűen összevagdaltam valamit a tankönyvekből, hanem próbáltam Szent Ágoston módjára lehetőleg nagy ismeretanyagot világosan kapcsolni a jelenhez és a saját problémáinkhoz. Elfogadom, hogy ez fölkelte a hallgatók figyelmét.

Egy korai, Wolfgang Beinert professzortól származó, Joseph Ratzinger teológusról adott laudációban az áll, hogy teológiája önálló és mestéri, és személyétől nem választható el. „Az éles, elemző elme hatalmas szintetizáló erővel párosul benne”. A teológiai pontatlanságokat azonnal átlátja, nyelvének „klasszikus sugárzása” van. Elfogadja ezt a minősítést?

Úgy gondolom, kissé túlzás. Törekedtem arra, hogy józan elemzéseket adjak, s ezért a doktorandusaimat is arra segítettem, hogy átlássák egy-egy érvelés gyöngéit. Emberileg is nagyon fontos és általános tapasztalat szűrődött le számomra abból, hogy a doktorandusokkal nem egyenként foglalkoztam, hanem hetenként kb. két órát együtt dolgoztunk, és sorban mindegyiknek elő kellett adnia tudását és készen kellett lennie megvitatására. Úgy gondolom, ebből valamennyien sokat merítettünk.

E módszert hamarosan kibővítettük azzal, hogy meglátogattunk nagy embereket. Voltunk Congarnál Strassburgban, Karl Barthnál Bázelen, Karl Rahnert viszont meghívtuk magukhoz. Nagyon eleven szellemi kör volt. Nem is kíméltük egymást. Tudtuk, hogy nem akarunk rosszat egymásnak, hanem segítünk,

amikor elemezzük egymást. Ugyanakkor megpróbáltunk nem leragadni az elemzésnél, hanem szintézisre jutni.

Mi az, amit teológiája sajátosságának lát, illetve mi az, ami Önnél egyéni a teológia művelésében?

Az Egyház témájából indultam ki, s az Egyház egész teológiámban mindig jelen van, de fontos és egyre fontosabbá vált számomra, hogy az Egyház nem öncél, hanem azért van, hogy Isten láthatóvá váljék általa. Ezért azt mondanám, hogy az Egyházzal olyan értelemben foglalkozom, hogy rálátást nyisson Istenre. Ebben az értelemben egész munkásságom központi témája Isten.

Én soha nem próbáltam saját rendszert, önálló teológiát alkotni. Ha már így akarjuk mondani, „sajátosságom”, hogy egyszerűen együtt akarok gondolkodni az Egyház hitével, azaz együtt akarok gondolkodni a hit nagy gondolkodóival. Ez nem elszigetelt, önmagamból merített, hanem a hit közös gondolkodási útján a lehető legszélesebbre táguló teológia. Ezért volt számomra az egzegézis mindig nagyon fontos. Nem tudtam elképzelni tisztán filozofikus teológiát. A kiindulási pont elsősorban a szó, tudniillik hogy Isten szavát hisszük, próbáljuk valóban megismerni és megérteni és közösen gondolkodni róla a hit nagy mestereivel. Ezért van teológiámnak biblikus jellege és patrisztikus, főként ágostonos jellege. Természetesen nem akarok megállni az ősegyháznál, hanem szeretném a gondolkodás csúcsait és a jelenkori gondolkodókat is bevonni a dialógusba.

Az igazság az Ön gondolkodásának központi fogalma. Püspöki jelmondata is „Az igazság munkatársa”. Nem kellene a valóság vagy a bölcsesség munkatársának is lennie?

Az egyik nem megy a másik nélkül, az igazság és a valóság összetartozik. Egy valóságidegen igazság merő elvonatkoztatás lenne. S egy igazság, mely nem épül be „emberi bölcsességbe”, ugyancsak nem volna emberileg fölfogott, hanem csak torz igazság lenne.

Számomra ez a téma kezdetben nem volt ennyire központi jelentőségű. Saját szellemi utam során nagyon erősen átéreztem

a kérdést, hogy vajon korlátaink ismeretében nem joggal törekvés-e azt állítani, hogy meg tudjuk ismerni az igazságot? Az is kérdés lett számomra, hogy nem volna-e jobb ezt a kategóriát lehetőleg visszaszorítani? A kérdés vizsgálata során megfigyelhettem és megértettem, hogy az igazságról való lemondás nem old meg semmit, hanem az önkényeskedés diktatúrájához vezet, s minden, ami utána megmarad, a döntésünktől függ és bármivel fölcserélhető. Az ember önmagát fosztja meg méltóságától, ha nem ismerheti meg az igazságot, ha minden egyesek vagy kollektívák döntéseinek eredménye.

Így vált világoossá számomra, mennyire fontos, hogy az igazság fogalma – tekintet nélkül a veszélyekre, melyeket magába zár – el ne vesszen a szemünk elől, hanem központi kategória maradjon. Követelményként álljon előttünk, mely nem jogokat ad, hanem ellenkezőleg, alázatot és engedelmisséget igényel, és a közös útra tud vinni bennünket. A jelen szellemi helyzettel való hosszabb foglalkozás után vált láthatóvá számomra az igazságnak ezen elsőbbsége, mely, mint mondtam, nem fogható föl absztrakt módon, hanem igényli a bölcsességgel való szoros kapcsolatot.

A testvérétől származik a következő jellemzés Önről: „Nehezen mozdul, de ha egyszer megindult, lelkiismeretesen teszi a dolgot.” Ön lelkiismeretes ember?

Próbálok az lenni. Nem állítanám, hogy az vagyok. Nagyon fontosnak tartom, hogy az ember ne állítsa az igazság fölé mások tetszését és a népszerűséget, ami mindig nagy kísértés. Természetesen a lelkiismeretre hivatkozás az igazságkeresésben önigazolássá is fordulhat, tudniillik, hogy az ember azt hiszi, mindenkivel szemben igaza van. De helyesen érve, az az ember, aki a lelkiismeretre hallgat, s akinek a fölismert jó fölötte áll mások véleményének, számomra valóban eszmény és feladat. Olyan személyiségek, mint Morus Tamás, Newman bíboros és más nagy tanúk – a náci uralom nagy üldözöttei is, mint pl. Dietrich Bonhoeffer – számomra nagy példaképek.

Mindenesetre – állapította meg egyszer Ön – egy ilyen embernek „az igazság elsőbbségét kell hangsúlyoznia a jósággal szemben”. Nem veszélytelen álláspont, gondolom én. Nem annak a főinkvizítor-képnek felel ez meg, melyet Dosztojevszkij jellemezett?

Ehhez a teljes szövegösszefüggést kell látni. Hamis a jóság, ha „nem óhajtok bosszankodni”. Gyakran előforduló magatartás ez, politikai téren is megfigyelhető, hogy „nem akar a veszébe rohanni”. Mielőtt az ember haragot vált ki vagy bosszankodnék, inkább elfogadja a hamis, hazug, téves, rossz dolgokat is. Az ember kész arra, hogy a jó közérzetét, a sikert, a tekintélyt és a közvélemény tetszését az igazságról való lemondás árán is megvásárolja. Én nem a jósággal fordultam szembe. Az igazság csak a jósággal együtt lehet eredményes és győzelmes. Én a jóság karikatúrájáról beszéltem, ami eléggé elterjedt. Tudniillik, hogy a jóság kedvéért háttérbe szorítják a lelkiismeretet; hogy a népszerűséget, a kényelmes folytatást, mások kegyét többre tartják, mint az igazságot.

Azt mondják Önről, hogy „a régi bajorok állhatatossága” és „meleg és őszinte jámborság” jellemzi. Mindez olyan mélységből fakad, amit csak barokknak lehet nevezni. Az emberi lét alapjainak megismeréséből „őrizte meg a megváltott teremtés szépsége iránti érzéket”. Nincs ebben valami ellentmondás?

Mondjuk úgy, hogy az élet nem ellentmondásokban, hanem paradoxonokban létezik. Egy olyan derű, mely a történelem szörnyűségeivel szemben tanúsított vakságra támaszkodik, végső soron hazugság vagy fikció, visszahúzóda lenne. De megfordítva: aki nem tudja meglátni, hogy a Teremtő a rossz világon is átragyog, valójában nem tud létezni, cinikus lesz, vagy el kell búcsúznia az élettől. Ennyiben tartozik össze a kettő, a történelem és az emberi egzisztencia mélységeinek tudomásulvétele, s a hitből fakadó látás, hogy a jó jelen van akkor is, ha ezt a kettőt nem lehet mindig összekapcsolni. Épp akkor, ha az ember szembe akar szállni a rosszal, rendkívül fontos, hogy ne essen egyfajta sötét moralizmusba, mely nem engedi többé örülni, hanem lássa meg,

mennyi szép is van, s ezért annak is ellen tudjon állni, ami rombolja az örömet.

Lehet a teológiát játékosan is művelni, ahogyan Hermann Hesse az „Üveggyöngyjátékban” írta?

Ez túl kevés volna. Úgy gondolom, a játékos elem nagyon jelen van. Végző soron azonban éppen nem arról van szó, amit az „Üveggyöngyjáték” mond – tudniillik egy kitalált világról, a gondolatnak bizonyos matematikai formájáról –, hanem a valósággal való találkozásról, mégpedig teljes terjedelmében és minden szempont szerint. Ezért a játékos elem, tekintettel arra hogy a játék hozzátartozik emberségünkhöz, ismertetőjegye a helyes teologizálásnak.

Az ön kedves könyvei közé tartozik Hesse egy másik műve, a Sztyeppei farkas. Ez a regény a korai egzisztencializmus és a kultúrpeszimizmus egyik legjelentősebb dokumentuma. Ha beleolvassunk e regénybe, egy neurotikusan túlérzékeny ember följegyzéseit találjuk benne, akinek kínzó önelemzése egyidejűleg kísérletet jelentenek a kor betegségének fölismerésére. Nincs ezzel valami rokonságban az ön személye?

Nincs. Ez a könyv rám diagnózisa és előrejelzése miatt fölfedezés erejével hatott. Bizonyos értelemben az író elővételezi az egész problémakört, amit mi a hatvanas–hetvenes években élünk át. A regényben egyetlen személyről van szó, aki végül oly sokféle alakká esik szét, hogy e szétesés a személyiség fölbomlásához vezet. Az én magáraöltése itt szétrombolását is jelenti. Tehát nem csupán két lélek van egy kebelben, hanem az ember maga semmisül meg. Ezt az embert nem mint identifikációs alakot olvastam, hanem kulcsot láttam benne, mely látnoki módon teszi megközelíthetővé az újkorban izolálódó és izolált emberek problematikáját.

A sokféle irányuló (multiopcionális) személyiség eszméje, az elképzelés, hogy a modern embernek többé nincs egyértelmű identitása, hanem ma ez, holnap az – ez a látomás ugyancsak eleven napjainkban. Minden lehetséges. Az egyén többé nincs kötve egy meghatározott sémához, ennek megfelelően az élet vég nélküli játék minden elképzelhető variációval.

De éppen ebben az önkényességben ki is üresedik. Az élet túl komoly ahhoz, hogy pusztá játék legyen, hiszen a halállal és a szenvedéssel kell szembenéznünk benne. Az ember elveszítheti identitását, de nem temetheti el felelősségét, s ezáltal a tulajdon múltja mindig utoléri.

Őn tehát professzor lett, állomáshelyei Bonn, Münster, Tübingen, Regensburg. Írásai megújító erejűek. Végül Joseph Frings bíboros, kölni érsek a tanácsadójává tette. S ekkor valami csodálatos dolog történt. A zsinat már jól elő volt készítve, részleteiben meg volt tervezve, mindaddig, amíg Ön nem írt egy feltűnést keltő beszédet Frings bíboros számára. Ekkor hirtelen minden megfordult, és az előkészített dokumentumokat újra kezdték tárgyalni. Pontosan hogyan történt ez?

Nem kell – ahogyan Karl Rahner nagyon gyakran mondta – egy ember szerepét soha túlértékelni. A zsinat egy nagy testület volt, s bár egyesek meghatározó impulzusokat adtak, ez csak azért történhetett, mert a többiek ugyanazt akarták. A többiek talán még nem tudták megfogalmazni, de a készség már bennük volt, hogy rátaláljanak.

A zsinaton az volt a helyzet, hogy az atyák nem azért gyűltek össze, hogy már kész szövegeket jóváhagyjanak és csak jegyzői munkát végezzenek, hanem hogy hivataluknak megfelelően közösen küzdjenek a szóért, amit abban az órában ki kellett mondani. Úgy képzeltük, hogy kezünkbe kell vennünk a feladatot, nem azért, hogy átformáljuk a hitet, hanem épp ellenkezőleg, hogy szolgáljuk azt. Így Frings bíboros bevezető beszéde (mely kapcsolódott a lille-i bíboros, Liénart beszédéhez) valójában csak szavakba öntötte azt, ami az atyák többségének meggyőződése volt.

Tulajdonképpen mit írt Ön ebben a beszédben?

Az elsőt nem én írtam, és tulajdonképpen nem is beszéd volt. Úgy történt, hogy Rómában már kidolgozták a javaslatot a bizottságok összetételéről, és azt várták, hogy az előterjesztett névsorok alapján a választások azonnal megtörténnek. Ezt sokan nem akarták. Ekkor emelkedett szólásra Liénart és Frings bíboros, és azt mondták, hogy most nem tudunk egyszerűen választani, kapcsolatba kell lépniünk egymással, hogy megtudjuk, ki igazán alkalmas, ezért a választást el kell halasztanunk. Valójában ez volt az első gongütés a zsinat kezdetekor.

Ha az ember meggondolja, nem is volt olyan szörnyűség. Normális dolog, ha próbáljuk megkeresni a megfelelő jelölteket. Olyan impulzus volt ez, mely kettőjükből spontán fakadt és megfelelt az összegyűltektől akaratának.

A második – talán az általam elbeszélte történetben különböző események összemosódnak –, hogy amikor a kinyilatkoztatásról szóló szöveget vitára bocsátották, Frings bíboros – s én valóban együttműködtem vele – kijelentette, hogy a szöveg akkori állapotában nem megfelelő kiindulópont. Előlről kellett kezdeni, a zsinat részvevőinek kellett újra kidolgozniuk. Ez valóban gongütés volt. Ez vezetett ahhoz, hogy általános döntés született arról, hogy a szöveget újraírjuk.

A harmadik híressé vált beszédben arról volt szó, hogy meg kell reformálni a Szent Officium módszereit, s hogy áttekinthető eljárásmodot kell kialakítani. Ezek azok a beszédek, melyek a nyilvánosságra erősen hatottak.

Ez a gongütés szabályosan meg volt tervezve? Nem lepte meg Önt e beszéd hatása?

Egyeseket talán meglepett, de megfelelt bizonyos várakozásnak is. Frings bíborosnak korábban voltak már konkrét személyekkel kapcsolatai, s ennek következménye volt ez a bizonyos várakozás. Megfelelt, hogy úgy mondjam a zsinat belső értelmének.

*Ön progresszív teológusnak számított. Mint professzor abban az időben sztár volt, előadásait hallgatókkal tömött teremben tartotta. Nyíltan harcolt a nyíltságért és a toleranciáért. Szembefordult Róma újszko-
lasztikus merevségével és komoly szemrehányásokat tett a vatikáni il-
letékeseknek azért, hogy megmerevítik az Egyházat. Fiatal teológus-
ként főlrótta az Egyháznak, „túl feszesen tartja a gyeplőt, túl sok a
törvény, melyeknek része van abban, hogy a hitetlenség századát az
Egyház cserben hagyja, ahelyett, hogy megváltáshoz segítené”. Joggal
mondhatjuk, hogy az Ön hatása nélkül a II. Vatikáni Zsinat reform-
jai elképzelhetetlenek.*

Úgy érzem, hogy túlértékel engem. Ha nem lett volna sok útitár-
sam ugyanebben az irányban, egyetlen – ráadásul világméretek-
ben teljesen ismeretlen – teológus nem jelentett volna semmit;
főként akkor nem, ha egy jelentős, közismert bíboros szája által
szólal meg.

Miután János pápa összehívta a zsinatot és megadta mottóját,
tudniillik, hogy előre kell lépni, és a hitet, ahogyan ő mondta,
„aggiornálni” kell, azaz be kell ültetni a mába, a zsinati atyákban
határozott elszántság élt arra, hogy most valóban belevágnak va-
lami újba, s hogy a megszokott iskolás sémából kitorjjenek, bát-
rak lesznek a szabadságra is. Ez érvényes volt Dél-Amerikától
Ausztráliáig. Hogy Afrikában jelen volt-e ez az akarat, azt nem tu-
dom. Mindenesetre a püspökök többségében ez az akarat élt.

Az Ön által idézett egyes mondatokra nem emlékszem. Az
azonban igaz, hogy azon a véleményen voltam, hogy a skolaszti-
kus teológia abban a formájában, ahogyan megmerevedett, már
nem eszköz a korral való párbeszédben a hit átadására. A hitnek
ebből a páncélból ki kell lépnie és új nyelven, a jelen helyzet irán-
ti új nyitottsággal kell szólania. Ugyanígy az Egyházban nagyobb
szabadságnak kell megnyilvánulnia. Mindebbe természetesen
belejátszott egy fiatal ember pátosza is. De egészében nézve tu-
datossá vált az, amit az Egyház széles köreiben érezni lehetett,
ami a háború utáni újrakezdéssel függött össze, és a reménnyel,
hogy most a kereszténység számára egy új lehetőség nyílt.

Ön – mindig újra hangsúlyozta – személy szerint állandóan próbált hűséges maradni a II. Vatikáni Zsinathoz, anélkül, hogy „a visszahozhatatlanul elmúlt dolgok után vágyódnék”. Másrészt nem sokkal a zsinat után 'zsinati eltévelyedésről' beszélt és negatív mérleget vont. Előrelépést vártunk, s helyette a „hanyatlás folyamatát” arattuk. Mi siklott félre?

Ez az a nagy kérdés, melyet mindannyian fölteszünk magunknak. Tapasztalatilag és statisztikailag bizonyítható, hogy a várakozások nem teljesültek. Manapság elsősorban a „progresszív” emberek beszélnek az „Egyház teléről”. Tagadhatatlan, nem jött el a kereszténység új órája, hanem sok elpártolás következett be – a néhány jó kezdeményezés mellett.

Miért történt ez? Két indokot próbálok megadni: az első, hogy kétségtelenül túl sokat vártunk. Az Egyházat nem tudjuk mi magunk előállítani. Szolgálhatjuk, de virulása vagy hanyatlása nem egyedül a mi tevékenységünktől függ. A történelmi áramlatok járják a maguk útját, s részben helytelenül értékeltük azokat. Az egyik tényező tehát ez, a túlzott várakozás, ami már csak azért sem volt egészen helyes, mert a kereszténységet méreteiben növekedve szerettük volna látni, s nem ismertük föl, hogy az Egyház órája egész más is lehet.

A másik indok, hogy jelentős különbség támadt aközött, amit a zsinati atyák akartak, s aközött, ami a nyilvánossághoz eljutott és a közvéleményt formálta. Az atyák „aggiornálni” akarták a hitet – s épp ezáltal teljes súlyával akarták átadni. Ehelyett egyre inkább kialakult az a kép, hogy a reform abban áll, hogy megszabadulunk a terheinktől; megkönnyebbülünk, úgyhogy a tulajdonképpeni reform már nem a hit radikális vállalásában, hanem bizonyos fölhígításában áll.

Egyre inkább megmutatkozik, hogy a könnyítések, alkalmazkodások és engedmények nem az elmélyítés, egyszerűsítés és koncentráció jól megválasztott formája. Ez azt jelenti, hogy alapjában két reform-felfogás van. Az első egyre inkább le akar mondani a hatalomról, a külső tényezőkről, hogy annál jobban tudjon élni a hitből. A másik – hogy kissé ironikusan fejezzem ki magam – kényelmesebbé akarja tenni az életet, és ez természetesen zátonyra fut.

Ez a téves értelmezés nyilvánvalóan napjainkig tart. Különös módon mindenki ugyanarra a zsinatra hivatkozik, a magukat reformereknek tekintő csoportok éppúgy, mint a konzervatívok. A zsinat gyömlöcse, mondta Ön már 1975-ben, „még nem vált nyilvánvalóvá. Még nem jött el ennek az órája, de eljön, ebben bizonyos vagyok.”

Való igaz, a zsinatnak kétféle értelmezése van. Egyre világosabb azonban, hogy a zsinat szövegei teljes egészükben a hit folytonosságát képviselik. Ma is sokan vannak, akik egyenesen azt mondják, hogy a zsinati szövegek csak az első nekirugaszkodások voltak. Az irányt át kell belőlük venni, a szövegektől azonban el kell szakadni. Ezzel a fölfogással azonban már nem a zsinatról beszélnek. Kétségtelenül, a szövegeket nem szabad holt betűvé tenni, de lényegi kijelentéseik, melyek szakszerű magyarázattal föltárhatók, a zsinat nagy örökségét alkotják. S ezt az örökséget a szövegekből kell kivenni, kiolvasni, megérteni. Megszámlálhatatlan új impulzust adnak e szövegek épp a világgal való új kapcsolathoz a vallásszabadság és más témák értelmezésével.

Természetesen elsősorban el kell mélyíteni és bátorítani kell a hitet. Amit azonban hangsúlyozni akarok, az a következő: a zsinat igazi öröksége a szövegeiben van. Ha józanul és alaposan olvassuk, mindkét szélsőségtől távol maradunk, s akkor föltárul egy út, melynek még nagy jövője van.

Az ön meglátása szerint van-e kapcsolat a zsinat félremagyarázása és az európai egyetemisták forradalma között? Az ön tübingeni idejében nyilvánvaló törés állt be. A korábban ünnepeelt teológusprofesszort hirtelen támadni kezdték. A hallgatók elragadták Öntől a mikrofont. Az események nyilván sokkolóan hatottak Önre. Később úgy nyilatkozott: „Ezekben az években megtanultam, mikor kell egy megbeszélést abbahagyni, mert hazugsággá vált, és mikor kell ellenállást tanúsítani a szabadság megvédése érdekében.”

A mikrofont soha nem ragadták el tőlem. A hallgatókkal soha semmi nehézségem nem volt, hanem az ún. középgenerációval, igen. Tübingeni előadásaimat mindig szívesen fogadták, kapcsolatomban a hallgatókkal nagyon jó volt. Az azonban igaz, hogy láttam: egy új szellem hatol be, melyben fanatikus ideológiák esz-

közként használják a kereszténységet, s ebben a hazugság vált láthatóvá számomra. Világosan láttam és át is éltem, hogy a reform-felfogások megoszlottak; hogy visszaélnék az Egyházzal és a hittel; hogy a hitet hatalmi eszköznek tekintik, de teljesen más célok, más gondolatok és eszmék szolgálatában. Az az egyenes akarat, hogy a hitet szolgálják, itt megtört, helyette olyan ideológiák tették eszközükké, melyek zsarnokiak, brutálisak és kegyetlenek voltak. Ekkor vált világossá számomra, hogy ha valaki a zsinat akaratát akarja követni, szembe kell szállnia ezzel a visszaéléssel. Mint mondtam, nekem a hallgatókkal semmi problémám nem volt, de láttam, hogy milyen zsarnokság alakult ki, brutális formákban is.

Hogy az akkori folyamatokról valamivel konkrétabb képet nyújtsak, szeretnék fölidézni azokból az évekből egy emléket, melyet evangélikus kollégám, Beyerhaus, akivel szorosán együttműködtem, röviden publikált: „»Mi egyéb Jézus keresztje, mint a szenvedés szadista-mazochista dicsőítése« és »Az Újszövetség az embertelenség dokumentuma, egy nagyszabású népámítás!« E két idézet nem a bolsevik-ateista propaganda harcos iratából való, hanem egy röplapról, melyet 1969 nyarán az »Evangélikus Teológia« Tübingeni Szakcsoport terjesztett tagjai között. A címe így hangzott: *Jézus Krisztus – partizán Käsemann*. A marxista valláskritika szellemében az Egyház szemére vetették, hogy vétkes a szegények kapitalista kizsákmányolásában. A hagyományos teológiának pedig fölrótták, hogy megszilárdítja az uralkodó rendszert. E fölfogást osztották a Tübingeni Újszövetségi... Fájdalmasan maradt emlékezetemben, hogy kollégám, Ulrich Wickert és jómagam hiába próbáltuk egy hallgatói gyűlésen rávenni az Evangélikus Teológia Szakcsoportot, hogy határolja el magát ettől a röplapon megjelent káromlástól. Nem – hangzott a válasz –, itt jelentős szociálpolitikai hatásról beszéltek, mellyel az igazság kedvéért foglalkozni kell. Wickert professzor szenvedélyes fölhívása – az »átkozott legyen Jézus«-nak el kell tűnnie közülünk! – válasz nélkül maradt.” (Beyerhaus, P.: *Der kirchlich-theologische Dienst des Albrecht-Bengel-Hauses*. In: *Diakrisis* 17, 1969. III: 9.) Ha a katolikus teológiai fakultáson

belül nem is jutottak idáig, az alapvető, határozottan érezhető irány ugyanaz volt. Ebből megtudtam, miről is van szó: aki itt professzor akar maradni, annak egyéniségét föl kell adnia.

Híressé vált, „A keresztény hit” című könyve nem véletlenül kezdődik Szerencsés János meséjére való hivatkozással.

Valóban. Akkoriban, amikor azoknak az éveknek mozgalmait láttam, ez a történet jutott eszembe. Akkor a kereszténységet is elsősorban tehernek érezték, épp úgy, mint a mesebeli Hans im Glück (Szerencsés János) az aranyrögöket. Egyre nyilvánvalóbbá vált számomra, hogy az átértelmezések útján csak rosszabb cserék történtek. A hasonlat az akkori helyzetet nagyon jól megvilágította. Jóllehet ezt a történetet már 1967-ben, tehát e dolgok megtörténte előtt leírtam.

Néhányan azt gyanítják, hogy ez a Hans talán ...

Nem. Ennek Hans Künghez semmi köze nincs, ezt határozottan állítanom kell. Teljesen távol állt tőlem, hogy őt támadjam.

Lehetett volna Ön is nagy kritikus a német egyházi forradalmárok sorában. Mi tartotta vissza Önt? Hans Küng úgy vélte, hogy VI. Pál pápa megtartott magának néhány kritikus szellemet, hogy a vezető pozíciók betöltésekor rendelkezésére álljanak.

Erről nem tudok semmit. Legalábbis VI. Pál ilyen témájú beszélgetést nem folytatott velem; személyesen először 1977 júniusában, püspökké szentelésem után találkoztam vele. Hogy 1977-ben müncheni érsekké neveztek ki, számomra meglepetés, sőt sokk volt – semmi esetre sem opportunistá megalkuvásért járó ellenszolgáltatás. Nem, még akkor sem, ha a környezetem – s természetesen az életkorral járó magatartásváltozás – következtében gondolkodásomban a hangsúlyok megváltoztak és kibontakoztak. Alapeszmém, főként a zsinaton, mindig az volt, hogy a hit lényegi magvát kiszabadítsuk a rárakódott héjak alól, s erőt és mozgást adjunk e magnak. Ez az impulzus életem nagy állandója. Ez tette lehetetlenné azt is, hogy egyházellenes ellenzékbe vonuljak vissza. Természetesen a hivatal a dolgoknak olyan

hangsúlyt ad, ami egy professzor esetében nincsen. Számomra azonban fontos, hogy ettől az állandótól, mely gyermekkorom óta meghatározta életemet, soha nem tértem el, s hogy életem ezen alapirányához hűséges maradtam.

Ön mindig látványosan a feladat alá rendelte a személyiséget, és nem megfordítva. Ez nyilvánvalóan megfelel az ön kötelesség-, engedelmeség- és szolgálat-fogalmának, épp azoknak a fogalmaknak, melyek a kulturális átalakulás folyamán rossz hírbe keveredtek.

De biztosan vissza fognak térni hozzájuk. Ha ugyanis nincs meg a készség, hogy az ember egy elismert egésznek alávesse magát és engedje, hogy ez az egész a szolgálatába vegye, akkor nem lehet szó közös szabadságról; az ember szabadsága mindig megosztott szabadság. A szabadságot közösen kell hordozni, s ez természete szerint igényli a szolgálatot. Ezekkel az erényekkel – ha így akarjuk nevezni őket – vissza is lehet élni, ha egy hamis rendszernek rendelik alá őket. Ugyanígy nem lehetnek jók önmagukban, hanem szoros kapcsolatban állnak azzal, aminek alárendelődnek. Ez pedig az én esetemben a hit, Isten, Krisztus, s ezért biztos a lelkiismeretem abban, hogy jók.

Bizonyos időpontban Ön frontot nyitott a teológusok ellen és feltűnő élességgel reagált a teológián belüli kritikára is. Egyik fő tétele így hangzik: „Ez az Ő Egyháza, és nem a teológusok kísérleti telepe”.

Nem szeretnék a teológusok ellen frontot nyitni, hiszen akkor önmagammal is harcot kezdenék. A teológia nagyon fontos és nemes mesterség, és a teológus valami nagyon fontosat tesz, amihez a kritika is hozzátartozik. Ami ellen én frontot nyitottam, az egy olyan teológia, mely elveszítette mértékét és igazában már nem szolgál. Mi ugyanis szolgálak vagyunk, és nem mi határozzuk meg, hogy mi az Egyház. Számomra ez a döntő. Mindenestre a kijelentés, „ez az Ő Egyháza és nem a miénk” számomra valóban vízvázasztó, tudniillik annak elismerése, hogy nem mi gondoljuk ki, mi az Egyház, hanem hisszük, hogy Ő akarja az Egyházat, s nekünk próbálnunk kell megismerni, mit akar Ő, s annak szolgálatába kell állnunk.

Püspök és bíboros

1977-ben VI . Pál mint „a teológia jelentős tudósát” München–Freising érsekévé, s kevéssel később bíborossá nevezte ki. Megbízása így szólt: „Munkáldj Isten szántóföldjén”. Mi indította Önt, hogy München püspöke legyen?

Eleinte természetesen nagy volt bennem a kétség, el kell-e fogadnom és elfogadhatom-e? Nagyon kevés lelkipásztori tapasztalatom volt. Úgy éreztem, hogy cleve a tanításra vagyok hivatva, és azt hittem, hogy éppen ekkor – 50 éves voltam – találtam meg sajátos teológiai látásmódomat, és most megalkothatom azt az életművet, amivel valamit hozzáadhatok a teológia egészéhez. Azt is tudtam, hogy az egészségem törekeny, s hogy ez a hivatal komoly fizikai próbatétek elé állít.

Megfontoltam a dolgot, és azt mondtam magamnak, hogy egy olyan szokatlan helyzetben, amilyenben ma élünk, az embernek azt is el kell fogadnia, amiről kezdettől fogva nem gondolta, hogy beleillik élete vonalába. Az Egyház problémája ma a legszorosabban kapcsolódik a teológia problémájához. Ebben a helyzetben tehát teológusoknak is kell püspökként szolgálniuk. Így elfogadtam a kinevezést azzal az elhatározással, amit püspöki jelmondatomban is kifejeztem, hogy „az igazság munkatársa” akarok lenni. A munkatársat többesszámban gondoltam, azaz hogy közösségben a munkatársaimmal állítom szolgálatba a karizmámat – ha így nevezhetem –, és meglévő teológiai tapasztalataimmal és szaktudásommal hozzájárulok ahhoz, hogy az Egyház ebben az órában helyes irányba tartson és a zsinat örökségét jól hasznosítsa.

Mindenekelőtt az volt föltűnő, ahogy Ön mint püspök a kor erkölcsi arculatát látta. Az ön témája a hagyománytól és tekintélytől való elszakadás volt. Megjelölt bizonyos mindent átható centrifugális erőket. Akkoriban másfelől nem lehetett ilyen radikális és drámai korkritikát hallani. Ön óvott attól, hogy a birtoklás és az élvezetek meg ne kemé-

nyítsék a szíveket, vagy Mefisztó vigyoráról beszélt, mely sok kortünet mögött feltűnik. Mi indította Önt akkoriban? Volt valami sejtelme a jövőről? Miért vetette bele magát olyan energikusan a társadalomkritikába?

Manapság sokat beszélnek az Egyház prófétai feladatáról, és a szóval olykor visszaélnék. Való igaz azonban, hogy az Egyház soha nem léphet egyszerűen szövetségre a korszellemmel. Nevén kell neveznie az adott kor bűneit és veszedelmeit; meg kell szólítani a hatalmasok és az értelmiségiek lelkiismeretét, de azokat is, akik gonoszul és kényelmesen akarnak élni a kor nyomorúságai mellett stb. Mint püspök kötelességemnek éreztem, hogy teljesítsem ezt a feladatot. A hiányosságok nyilvánvalóak voltak: a hit elfáradása, a hivatások visszaesése, az erkölcsi színvonal süllyedése az egyháziak körében is, a növekedő erőszak és sok egyéb. Fülemben csengett mindig a Szentírás és az egyházatyák szava, akik keményen elítélték azokat a pásztorokat, akik olyanok, mint a néma kutyák, s hogy elkerüljék a konfliktusokat, hagyják magukat megmérgezni. Nem a nyugalom az elsőszámú polgári kötelesség, s egy olyan püspök, akinek csak arra van gondja, hogy ne bosszankodjék s lehetőleg minden konfliktusra fátylat borítson, rettenetes látomás számomra.

Müncheni érsekségének ideje nem volt konfliktusmentes, de mindig „tradicionalistának” tisztelték, akit „a hagyományos tanítás mélységes ismerete” jellemez. A Süddeutsche Zeitung akkoriban azt írta Önről, hogy „az Egyházban a konzervatívok között a leginkább dialógusképes”. Hire hamarosan megváltozott, legkésőbb akkor, amikor 1981-ben megkapta a Hittani Kongregáció prefektusi kinevezését. Búcsúzásakor azt mondta, hogy „nem minden Rómából jövő hírt fognak szívesen fogadni”.

Még ma is örülök annak, hogy Münchenben nem tértem ki a konfliktusok elől, mert a történésekre hagyatkozás – már akkor mondtam – a lehető legrosszabb vezetési forma, amit csak el tudok képzelni. Kezdetől világos volt, hogy római hivatalom sok kellemetlen feladattal fog járni. De azt hiszem, elmondhatom, hogy mindig kerestem a dialógust, és ez termékeny volt. Kialaki-

tottuk az állandó dialógus formáit a legfontosabb püspöki konferenciákkal s a nagy szerzetesrendek előljáróival, s ezáltal sok olyan problémát meg tudtunk oldani, melyek malomkőként állták utunkat. Elsősorban sok emberi kapcsolat alakult ki világszerte a püspökökkel, melyért – gondolom – mindkét fél hálás.

Megfelelőnek érezte akkor önmaga számára ezt a feladatot, vagy egyenesen predestinálnak érezte rá magát?

Ez túlzás. Két vagy három évvel korábban eszembe sem jutott volna. A Római Kúria világa önmagában egészen idegen volt, semmi kapcsolatom nem volt vele. Először a zsinat alkalmával láttam belőle valamit, de alapjában akkor is csak távolról, s egyáltalán nem úgy tekintettem, mint predestinációt.

Tudta Ön előre, hogy a lengyel Pápa, akit jóval korábbról ismert, meg fogja hívni Önt?

Nem. 1977-ben a szinoduson ismertem meg őt. Az igaz ismeretség 1978-ban, a konklávé alakult ki, előtte tehát nem ismertem. Önkéntelenül jól megértettem őt. De hogy ő rám gondolna, eszembe sem jutott.

Ez tehát II. János Pál pápa teljesen személyes döntése volt?

Föltételezem, soha nem kérdeztem erről. Lehetséges, hogy megtanácskozta a dolgot, de úgy gondolom, hogy nagyon személyes döntése volt.

Előny vagy hátrány volt-e, hogy Ön német?

Közismert az elképzelés arról, milyenek a németek. Így kézenfekvő, hogy a visszatetszést kiváltó döntéseket is a német makacsság rovására írják. Fanatikus kötődés elvekhez, merevség, mindezt szintén a német természet sajátjának tartják. Amikor kitalálták a „páncélosbíboros” kifejezést, ezzel nyilván a németiségre utaltak. Másrészt azonban soha senki, legalábbis szemben, nem emlegette ellenségesen és nem hangsúlyozta túlságosan német voltomat. Az is köztudottá vált, hogy nem magánpolitikát folytatok, hanem egy nagy egészben állok, s amit teszek,

az nem német magán-jellemem megnyilvánulása, hanem a szolgálat és hivatal azon szelleméből fakad, mely a Kúria sajátja.

Mi az, ami megragadta Önt a lengyel pápában? Fedezett-e föl valami rokonságot kettőjük között?

Elsősorban minden bonyodalomtól mentes emberi közvetlensége, nyíltsága és a belőle áradó szívéllyesség ragadott meg. Azután a humor, meg a jámborság, melyről az ember érezte, hogy nem fölvev, külső máz. Az ember érzi, hogy Isten emberével áll szemben. Egy olyan emberrel, akinek nincsenek pózai, aki valóban Isten embere és ott belül egészen eredeti ember, olyan valaki, aki mögött már hosszú gondolkodás- és élettörténet van. Ezt meg lehet érezni egy emberben: megszenvedett, megharcolt ezért a hivatásért. Átélt Lengyelország német és orosz megszállásának és a kommunista uralomnak drámáját; kialakította a maga gondolkodásmódját; foglalkozott a német filozófiával; mélyen behatolt Európa egész gondolkodástörténetébe. Megismerte a teológiatörténet súlypontjait is, melyek messze vezetnek a megszokott ösvényektől. Ez a szellemi gazdagság, a beszélgetés és eszmecsere öröme azonnal szimpatikussá tette számomra.

Mindketten jól képzettek és fogékonyak, fiatalok és vitákozó szelleműek voltak. Egy megfigyelő szerint alapjában „intelligens reformátorok és zsinati szelleműek, de pesszimizmusuk miatt úgy látják, hogy a világ valami egyetemes katasztrófa szélén áll”. Volt akkoriban valami kifejezett megegyezésük a feladatok és célok tekintetében, amerre az Egyházat vezetni akarták?

Nem, egyáltalán nem. Egyszer a pápa azt mondta nekem: az a szándéka, hogy Rómába hív. Én érveket hoztam föl ellene és ő azt mondta, hogy ezt még egyszer meggondoljuk. Azután a me-renylet után újra beszélgettünk, s ő azon a véleményen volt, hogy kitart eredeti szándéka mellett. Én tiltakoztam, úgy éreztem, annyira elköteleztem magam a teológiához, hogy a továbbiakban volna jogom saját műveket is kiadni, s nem tudtam, hogy ez összefér-e ezzel a feladattal. Ő azzal érvelt, hogy ezt előttem már mások is megtették, s azt mondta, ez nem akadály, ezt meg

tudjuk oldani, de semmiféle program-megbeszélés nem volt közöttünk.

A Hittani Kongregáció nem örvend nagy közkedveltségnek. Senki sem feledheti, hogy ez az intézmény a korábbi Szent Inkvizícióból ered. Mit akart új hivatalában hangsúlyozni?

Elsősorban azt akartam, hogy az egyéni döntésekkel szemben a lehető legerősebben hangsúlyozzam a kollegiális munkastilust és az egyes szervek fontosságát. Dialógust akartam folytatni a teológiával és a teológusokkal, de a püspökökkel is, hiszen a mi közvetlen partnereink valójában a püspökök. Hogy mennyire sikerült mindez, nem tudnám megmondani. Mindenesetre sokat tettünk azért, hogy erősítsük a püspökökkel való kapcsolatot. Beutaztuk a kontinenseket, mindenütt tárgyaltunk a helyi püspökök hittani bizottságával és most kezdjük turnusokban e megbeszéléseket előlről. Szorgalmaztuk a találkozások az ad limina látogatás alkalmával, és próbáltuk kiszélesíteni a teológus tanácsadók hivatalát, a lehető legmagasabb szinten próbáltuk tartani a Teológiai Bizottság és a Biblikus Bizottság tevékenységét. Ezek voltak azok a hangsúlyok, melyeket akartam s a továbbiakban is követni fogok.

Nem kísértette meg, hogy befolyása legyen?

E tekintetben inkább félttem magamtól, mert ha az ember a saját véleményét előtérbe tolná, könnyen túl sokat vinne bele a sajátjából a hivatalba. Az Egyház e nehéz helyzetében azonban a közös gondolkodás, az együttes segítségnyújtás és képességeim rendelkezésre bocsátása: ez az, ami motivál engem.

Van-e hatalomérzete?

Igen, de nagyon korlátozott mértékben. A hatalom ugyanis, aminek birtokában vagyunk, valójában nagyon kicsi. Tulajdonképpen mi mindig csak a püspökökhöz tudunk folyamodni, akiknek viszont a teológusokhoz vagy a rendi előjárókhöz kell folyamodniuk. Vagy megkísérelhetjük a megbeszélést. Természetesen vannak fegyelmi intézkedések is, melyeket azonban a lehető leg-

kisebb mértékben próbálunk alkalmazni, semmiféle végrehajtó hatalmunk nincsen. Mindig szükség van azonban a jóakaratra s az Egyháznak szolgálni akaró egyetértésre.

Olyan hatalomtudatra is gondolok, ami a saját személyét illeti.

Azt kell mondanom, hogy tárgyilag nézve az egészben van valami hatalom is, de személy szerint nincs olyan érzésem, hogy különösebben hatalmas volnék. Végső soron semmi más fegyver nincs a kezünkben, mint az érvelés és a hitünkre való hivatkozás. Munkánknak csak azáltal van jelentősége, hogy azt képviseljük, amit az Egyház hordoz, és a többiek, az érintettek ugyanezt elismerik. A hatalmasság érzése soha nem fogott el.

Rómába indulása előtt mondott prédikációjában szó volt egy kételkedő emberről, aki fölismerte, hogy a vetése semmibe vész, és fölvette magának a kérdést: „Szükség van egyáltalán erre a munkára?” Továbbá: „Nem egészen más Egyházra és egy egészen más hivatalra volna szükségünk? Ugyanígy egyre jobban érezte a ránehezedő magányt, s a kérdés súlyát, hogy a pápság kedvéért vállalt nőtlenségnek van-e értelme. Sötétség vette körül, s végül nem akart mást, csak olyannak lenni, mint a többi ember.” Megkísérti az embert, hogy kapcsolatot találjon e kételkedő és a bíboros között, aki a történetet elmondta.

Sajnos erre a prédikációra már nem emlékszem. Természetesen ezeket a kérdéseket egy hívőnek is föl kell tennie önmagának. *A keresztény hit* c. könyvemben is elmondtam, hogy a hit soha nem hagyja abba a kérdezést. Merevvé is tud válni, ha ezeket a kérdéseket nem teszi föl önmagának. Ezért ezek a kérdések sem kitaláltak, hanem olyanok, melyeket magamnak föl kellett tennem. E kérdések azonban belenőnek a hit alapvető bizalmába. S ez az alapvető bizalom nem teszi e kérdéseket fölöslegessé, sőt bizonyos módon fölveti őket.

A prefektus és pápája

Az egyházi törvénykönyv szerint az Ön Kongregációjának az a feladata, hogy „az igaz tanítást előrevigye..., örködjék fölötte, a tévedéseket helyesbítse és a tévedő embereket az igaz útra vezesse vissza”. Sejthető, hogy nem kényelmes szerep mindennek a nyomában lenni, az embereket állandóan figyelmeztetni és bizonyos szigorot alkalmazni. Olyan el-képzelés is van, mely szerint az ön Kongregációja egy hajlíthatatlan és embergyűlölő egyesület.

Akinek a valóságban dolga van velünk, az látja, hogy nem vagyunk embertelenek, hanem mindig próbálunk értelmes megoldást találni. Mint minden társaságban, végső soron az Egyházban is úgy van, hogy meg kell találni az egyensúlyt az egyéni jogok és a közösség egészének java között. A jelen esetben arról van szó, hogy az a jó, melynek erejéből az Egyház fönnáll és egy-séget alkot, a hit. Egyrészt tehát meg kell védeni azokat, akik intellektuálisan nem tudnak harcba szállni az életüket hordozó értékre irányuló intellektuális támadás ellen. Másrészt munkánk megköveteli az érintett jogainak tiszteletét. És a jogszabályok, melyeket alkalmazunk és egyre inkább javítani próbálunk, segítenek ahhoz, hogy ezeket a dolgokat igaz egyensúlyba hozzuk.

Egyébként megpróbáljuk büntetés nélkül lezárni az ügyeket és megbeszélés útján megtalálni a megoldást, azáltal, hogy a szerző világosabb magyarázatot ad, mint korábban tette. Azaz mindig föl vesszük a kapcsolatot az illetékes püspökkel vagy szerzetes előljárával, aki tárgyalást kezd az érintettel. Úgyhogy egyáltalán nem büntetésről van szó, hanem elgondolkodtatásról, ami azután továbbfejlődik.

Önnek kb. 40 munkatársa van. Nem sok, ha a kb. egymilliárd kereszténnyel vetjük össze. Honnan kapják az információkat? Honnan tudják, mi történik a világban?

Az információ fő forrásai a Püspöki Konferenciák és a püspökökkel való találkozások. Ehhez járulnak a teológiai publikációk, me-

lyeket a folyóiratokban és könyvekben próbálunk figyelemmel kíséreni, és tájékoztatjuk róluk a Püspöki Konferenciákat. Minden munkatársnak megvan a saját szektora, melyben információkat gyűjt részben a teológusoktól, részben a velünk együttműködők nagy köréből, továbbá a Püspöki Konferenciáktól és maguktól a püspököktől.

*Személyesen meg kell vizsgálnia mindent, s mindezt egyedül teszi?
A Katekizmus például az ön tollából származik?*

Nem, én erre teljesen képtelen lettem volna. Meg kell próbálnom kollégialisan úgy összehangolni és irányítani a munkát, hogy eredményes legyen. A Katekizmus esetében bonyolult eszköztár állt rendelkezésünkre. A tulajdonképpeni munkát egy, a különböző kontinensekről származó, 15 püspökből álló bizottság végezte. E bizottság a saját kebeléből föllállított egy nyolc fős csoportot, akik a tulajdonképpeni szerzők, közülük megbíztak egyet, hogy szerkesztőként mindent összehangoljon. Elmondható tehát, hogy kollektív szerzők vagyunk. Egyébként egész idő alatt egy nagyon széles, ahogyan ma mondják „input” állt rendelkezésünkre. Minden egyes püspököt és Püspöki Konferenciát személyre szólóan, írásban megkerestünk, s összességében több mint 1000 püspöktől kaptunk választ.

Van „input” a hívek felől is?

Föltételezzük, hogy egy püspök nem a magánvéleményét, hanem az Egyház hitét, s ezáltal a helyi egyház hitét és hitének módját hozza. Képtelenség egy milliárd katolikust megkérdezni. A püspök azonban képviselő is, olyan valaki, aki egy egész helyett szól, ezért biztos, hogy a több mint ezer püspökön keresztül a hívők hangja jutott el hozzánk.

Vannak-e a Katekizmusban kitételek vagy megfogalmazások, melyeket személy szerint másként fogalmazna meg?

Igen, nem minden sikerült egyformán jól, ez világos.

Meg tudna nevezni néhány helyet?

Nem, konkrét részeket nem tudok mondani, ahhoz bele kellene hatolnunk a szövegbe. De hiszem, hogy a Katekizmus egészében egy nagyon alapos és jó munka. Jól olvasható, ahogy ezt mindig újra visszajelzik nekünk. Sokan – nem teológusok, hanem egyszerű emberek – mondják, hogy jól tudják olvasni és megértik. Németországban a fogadtatás még mindig rosszabb, mint tartózkodó. De például Amerikában, amely ugyancsak kritikus ország, kétmillió példányt adtak el belőle. Ázsiában most kezdik fogadni, Dél-Amerikában, Spanyolországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában is nagyon kedvező fogadtatásra talált. Minden mást figyelmen kívül hagyva önmagában a patrisztikus idézetek kincstárát jelentenek. Természetesen ez is emberi alkotás, aminél mindig lehet jobbat csinálni, de azért ez egy jó könyv.

Mi az, amit különösen is jónak talál a Katekizmusban?

Úgy hiszem, főként a bevezetés, mely a hitről szól, nagyon jól sikerült. Az Egyházzól és a szentségekről szóló részek is nagyon jók, s az egész liturgikus teológia is – kidolgozásában nagyon jó liturgikusok vettek részt – nagyon szép és eleven. Az imádságról szóló résznek is egészen sajátos stílusa van. Azt hiszem, a Katekizmus sikerült.

Mennyi időbe került a mostani szöveg kidolgozása?

Nagyjából öt évbe. A szinodus 1985-ben fogalmazta meg a Katekizmus iránti igényt. A pápa 1986-ban állította föl a bizottságot. A munkát 86 őszén tudtuk megkezdeni és 6 év múlva, 1992-ben le tettük az asztalra a Katekizmust.

Prefektusi munkájára vonatkozóan: mik a biztosítékai annak, hogy amit a Kongregáció dönt, valóban helyes?

Az első biztosíték az, hogy a dolgokat nem mi találjuk ki, hanem a hit nagy keretein belül gondolkodunk. A második, hogy a konkrét kérdésekben széleskörű konzultációt folytatunk, és semmiféle egyénieskedő véleményt nem fogadunk el, hanem csak akkor döntünk, amikor a kérdésről egy tekintélyes tanács-

adói körben véleményazonosság mutatkozik. Fontos, hogy nem lépünk túl azon, ami a hitben már adva van – amit természetesen aktualizálni kell –, s hogy egy értelmes középút megtalálásában meg tudjunk egyezni.

Munkája során meditatív úton készíti elő a dolgokat? Azaz sok dolgot el kell mélyítenie, önmagában át kell gondolnia, szellemileg föl kell dolgoznia. Egyszer azt is mondta, hogy ezt meg azt még át kell elmélnie. Mit jelent ez?

Nyilvánvalóan először informálódni kell, a tényállás megismerésének mindig ez az első lépése. Ezután fontolóra kell venni a dolgot, hogy az egész logikáját megértsük, földolgozzuk, fölfogjuk és a nagy egészszel összefüggésbe hozzuk, végül belefoglaljuk az imádságba is. Úgy gondolom, hogy a lépések: információ és földolgozás, természetesen dialógus, és ismét a belső földolgozás.

Mennyire fontosak ebben Ön számára az inspirációk, és főként honnan meríti azokat?

Ezeket nem lehet produkálni, jönniük kell. Ugyanakkor óvatosságnak is kell velük szemben lenni, igazolódniuk kell az egész logikájában. Egyébként egy „jó gondolat” föltétele, hogy az ember ne legyen ingerült, a gondolkodása is nyugodt legyen és hosszasan érlelje magában a dolgot.

Mindjárt hivatali idejének kezdetén foglalkoznia kellett a fõlszabadítás teológiájával, és ki kellett igazítania teológusokat, akik a pápai tévedhetetlenségben kételkedtek vagy más dogmákat bíráltak. Eljárása, legalábbis Németországban, elég rossz fényt vetett Önre. Utólag nézve, nem volt-e túlságosan kemény a válasza? Akkor is, ha föltételezzük, hogy helyesen válaszolt.

Különbséget tennék a személyes reakciók és aközött, amit hivatalosan tettünk. Hogy én egy személyes vitában olykor túlságosan tüskésen reagálok, minden további nélkül elfogadom. De abban, amit mint Kongregáció tettünk, úgy hiszem, megtartottuk a helyes mértéket. A fõlszabadítás teológiája kérdésében olyan választ kellett adnunk, ami a püspököket is segíti. Ugyanis a hit el-

politizálása fenyegetett, ami a hitet felelőtlen politikai pártoskodásba kényszerítette volna és megsemmisítette volna vallási lényegét. A katolikus hívők tömeges kivándorlása a szektákba szorosan összefügg ezzel az elpolitizálással. Ma széles körben elismerik, hogy intelmeink szükségesek voltak és helyes irányba mutattak. Hogy instrukcióink milyen pozitív indításokat adtak, annak ragyogó példája Gustavo Gutiérrez útja, aki a fölszabadítás teológiája atyjának számít. Dialógust folytattunk vele – amit részben én magam egész személyesen vezettem –, melynek során egyre nagyobb egyetértésre jutottunk. Ez segített minket abban, hogy megértsük őt, ő pedig belátta műve egyoldalúságát és továbbfejlesztette egy szakszerű és jövőbe mutató fölszabadítás-teológiává.

Természetesen voltak olyan összeütközések is, melyeket nem lehetett megoldani. Időközben világszerte teljesen megváltozott a fölszabadítás teológiájának problémája. De ha visszatekintünk erre a tizenöt évre, el kell mondanunk, hogy a beavatkozások, amiket végeztünk, helyesek voltak, és ha nem is az első pillanatban, de a folyamatban segítségnek bizonyultak. Ezt ma a kezdetben kételkedő püspöki karok is magától értetődő értéknek látják.

Itt azonban nemcsak dialógusról volt szó, hanem kiróttak hallgatási éveket, vezeklő némaságot is.

A „vezeklő némaság” szót Németországban találták ki. Mi csupán annyit mondtunk, hogy egy évig erről a témáról nem beszélhet, és ne járja a világot, hanem gondolkozzék róla. Jó, arról mindig lehet vitatkozni, hogy valami helyes-e vagy sem. De tárgyilagosan nézve nem volt rossz valakit arra készíteni, hogy egy nehéz kérdésről hosszasan gondolkozzék el. Valószínűleg mindegyikünknek jót tenne, ha valaki azt mondaná, erről most ne beszélj többet, ne publikálj indulatból, hanem hagyd érni magadban a dolgot. Nem szeretnék tovább vitatkozni arról, mennyire volt jó ez az intézkedés. Boff mindenesetre tovább taníthatott volna, de ő ebben az évben nem tette. Csak ezt a meghatározott témát kellett volna neki tovább nem előadni és publikálni, hanem

egy évig érlelni. Hasonlóan ahhoz, ahogy korábban Künggel történt, akit VI. Pál meghívott és arra kért, hogy ne publikáljon tovább a tévedhetetlenségről, hanem gondolja meg újra a dolgot.

Hans Küng nyilvánvalóan nem akarta kihasználni ezt a meghívást, Boff úr hasonlóképpen. A kérdés mégis jogos: vajon használt-e az eljárás az Egyház tekintélyének?

Úgy, ahogyan azt világszerte szétkürtölték, biztosan nem használt. Közben azonban talán mégis sok minden meggondolásra került, mind a történelmi fejleményeket, mind a Leonardo Boff által járt saját utat tekintve, akiről egyébként nem óhajtok ítéletet mondani.

És Hans Küngről, aki most a rehabilitációjában reménykedik?

Ebben az esetben némi mitosztalanításra van szükség. Hans Küngtől 1979-ben megvonták a fölhatalmazást, hogy az Egyház nevében és megbízásából tanítson. Ez keserves lehetett számára, de épp ezáltal találta meg egészen személyes útját. Fölszabadult ugyanis a teológusképzés keretein belüli kötelező előadásoktól és a vele járó vizsgáztatástól, s egészen témáinak szentelhette magát. 1982-ben velem tárgyalt arról, hogy már nem tartja korábbi álláspontját, s hogy jelenlegi véleménye számára sokkal teste szabottabb. A szoroson vett teológiai szakkérdésektől eltávolodott, s épp ezáltal találhatta meg és bonthatta ki saját nagy témáit. Időközben nyugdíjas lett, s egy megbízás, hogy az Egyház nevében tanítson, most még értelmetlenebb, mint korábban. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Mind jobban akarta, hogy teológiáját a katolikus teológia érvényes változatának ismerjék el. Ezzel együtt nemcsak tovább vitatta a pápaságot, hanem álláspontjait még radikálisabbá tette; a krisztológiában és a szentháromságtanban is tovább távolodott az Egyház hitétől. Én tisztelem az ő útját, amit lelkiismerete szerint jár, de erre nem követelheti még az Egyház pecsétjét is, hanem be kell látnia, hogy lényeges kérdésekben más, egészen személyes döntésekre jutott.

Ön mindig megkívánja, hogy a valóságot úgy szemléljük, ahogyan van, hogy nonkonformizmust tanúsítsunk a korszellemmel szemben. Az egyházi és világi krízisjelenségek elemzése közben ezt Ön sokszor megerősítette. A nyilvánosság előtt, illetve a médiában mindez a bíboros képének nem nagyon használt. Vajon ennek oka határozottságában, mellyel álláspontját védi, vagy kijelentéseinek szigorában rejlik-e?

Természetesen ezt én magam tudom a legkevésbé. Azt sem tudom, hányan olvasnak figyelmesen, s hogy hány olvasó gondol jó szívvvel rám. Amikor ugyanis a dolgok megtörténnek, nagyon sokan már egyáltalán nem emlékeznek arra, hogy a történet egy olyan diagnózis megerősítése, ami tőlem származik. Inkább azt hiszem, hogy az ok a személyem és a prefektusi hivatal azonosítása, és a hivatal működése, illetve a Tanítóhivatal iránti ellenérzés. Ezért egyesek mindent, amit én mondok, egy mechanizmus részeként értelmeznek, mely lényegében pórázra akarja fogni az emberiséget, s nem úgy tekintik, mint értelmes, hatékony és igaz próbálkozást a világ és az ember megértésére.

Elég-e az, hogy mindig igazunk van? Én úgy gondolom, hogy a helyes döntésekhez gyakran a megfelelő időpont és kifejezési forma is hozzá tartozik. Ahogy mondják, a tónus teszi a zenét.

Igen, s én a kritika iránt nagyon nyitott vagyok. Helyesbíteni is próbálunk, amennyire lehet, s egyre inkább dialógusban a püspökökkel és a szerzetes előljárókkal keressük a helyes utakat. Ez azonban alapjában nem zárja ki azt, hogy olykor egy döntő és népszerűtlen intézkedést kelljen hoznunk.

Ön prefektus egy hivatal élén és nem lelkipásztorkodó pap. Elfogadható-e, hogy egy ifjúsági lelkipásztor másként érvel és másként cselekszik, mint ha a katolikus hittani kongregáció vezetője volna?

Természetesen igen. Másként kell érvelnie és beszélnie, különben a fiatalok egyáltalán nem értenék. Van a nemzedékeknek bizonyos ritmusa, amit az embernek föl kell vennie. A hit utat jelent, s ennek a szakaszait el kell ismernünk. Aminek azonban össze kell bennünket tartania, az, hogy nem magánvéleménye-

ket vagy egyszerűen mai közvéleményeket adunk tovább, hanem mint hívők és papok az Egyház hitéhez kötődünk és azt próbáljuk az adott összefüggésben helyesen továbbadni.

Azaz megbocsátható-e kinn az ifjúsági pasztorációban a fiatal papoknak – akiknek valamelyest problémát okoz az Egyház szexuális erkölcsének helyes hirdetése –, ha egyszer-másszor olyat mondanak, ami Önnek nem tetszik?

Természetesen igen, ha az alapvető szándék helyes. Nem mindenki találja meg elsősre a jó eszközt.

Szabad egy bíborosnak a szexről beszélnie?

Természetesen igen. Mindenről beszélnie kell, ami emberi. A szexet nem kell bűnnek bélyegezve elvetni, hiszen a Teremtő ajándéka. Mostani munkakörömben különösen sokszor kell róla beszélnem. Próbálok ugyan elkerülni, hogy az erkölcsöt vagy az egész kereszténységet a hatodik parancsra redukáljuk, de a kereszténység felénk irányuló kérdései állandóan sürgetnek, hogy az emberi lét e területével foglalkozzunk.

Ön egy alkalommal a szexualitást víz alatti aknához hasonlította és mindenütt jelenlévő hatalomnak nevezte. Ez úgy hangzik, mint a szexualitást elutasító alapállás.

Nem, nem erről van szó, hiszen ez ellenkezne a hittel, mely azt tanítja, hogy az egész embert Isten teremtette, s férfinek és nőnek teremtette. A szexualitás tehát nem a bűn után keletkezett dolog, hanem valóban hozzátartozik Isten teremtő tervéhez. Az embert férfinek és nőnek teremteni éppen azt jelenti, hogy nemileg különbözőnek teremtettek, úgyhogy ez valóban a teremtés őskonceptiójához, s ezáltal az emberiség eredeti javaihoz tartozik.

Ha ezt én úgy mondtam, ahogy Ön idézi, azt akartam kifejezni, hogy éppen ezek a nagy erők, ha eloldódnak emberi központjuktól, a legnagyobb rombolást tudják végezni. Mivel a szexualitás az ember, mind a férfi, mind a nő egész szerető képességét formálja, és ezért – éppen mert oly fontos, s nélküle az ember egyál-

talán nem tud éretté és önmagává válni – az egész személyt meghatározza, ha kitör ebből az emberi egységből, természetesen rombolni is tudja az embert és meg tudja semmisíteni.

Mindenesetre tudomásul kell vennünk, hogy a szexualitásnak, mint mindenütt jelenlévő hatalomnak a képe napjainkban egyre inkább megmutatkozik.

Nilvánvaló, hogy a szexualitásnak ez a kiszabadulása a személy egészéből és a férfi és a nő közösségéből a technika és a tömeg-tájékoztató eszközök révén oly módon vált lehetségessé, mint korábban soha. A szexet most valójában semlegesítve, áruként tudják fölkinálni.

De hát ez zajlik immár 2000 éve....

Igen, de hogy be tudok menni egy boltba direkt szexet vásárolni, vagy hogy egy képsorban az embert csak mint szexuális tárgyat, s nem mint személyt észlelem, ez a piacosság révén új lépcsőfokra lépett. A lehetőség, hogy a szexualitásból árut csináljanak és tömegméretekben áruként terjesszék, az elidegenedésnek és a visszaélésnek olyan lehetőségeit támasztja, melyek meghaladják az eddigi megszokottakat.

A középkorban voltak bordélyházak, melyek részben a helyi egyházak beleegyezésével működtek.

Van Szent Ágostonnak egy helye, ahol ő is kérdezi, mit kell ilyenkor tenni, s azt válaszolja, hogy az ember jelenlegi állapotában jobb, ha az ilyesmi rendezett, állami intézmény keretei között, s nem rendezetlen formában létezik. Lehet tehát hivatkozni egy nagy egyházatya reflexiójára, aki elég realista volt ahhoz, hogy lássa, hogy az ember mindig ki van téve a kísértésnek és a fenyegetésnek, s hogy egész kultúrák tönkrementek emiatt. Én azonban azt hiszem, hogy időközben megjelent egy egész különös fenyegetés, ami a korábbi időkben nem volt.

Aki tehát szigorúan a katolikus tanítás szerint él, védve van e kísértésektől?

Ezt már csak azért sem lehet mondani, mert az ember soha nincs teljesen készen, hanem, mint már mondtam, mindig úton van, s ezért mindig veszélyben is van. Mindig újra önmagává kell válnia, mert az ember nem egyszerűen *van*, hanem mindig szabad és a szabadság soha nem szűnik meg. De azt gondolom, ha valaki valóban eleven, hívő közösségben él, melyben kölcsönösen hordozzuk egymást, s melyben a magatartások egymásban kölcsönös bátorítást nyerhetnek, a házasságot is jól lehet élni.

Hivatalában fél-e bizonyos kérdésektől amiatt, hogy nem lehet megválaszolni azokat?

A félelem talán nem jó szó. De valóban ismételten találkozunk problémákkal, melyekre lehetetlen rövid idő alatt megtalálni a helyes választ. Ilyenek elsősorban az etikai, egész különösen az orvosetikai problémák, de vannak a szociáletika területén is.

Amerikai kórházak például föltették nekünk a kérdést, hogy kötelező-e a visszafordíthatatlan kómában lévő betegeknek is mindvégig vizet és ételmezt adni. Ez a felelős személyeknek rendkívül fontos, már a hatékony gondoskodás miatt is, s azért is, hogy a kórházak megtaláljanak egy közös politikát. Nagyon hosszas tanulmányozás után végül azt kellett válaszolnunk, hogy a kérdést a helyszínen kell megválaszolni, mi nem vagyunk abban a helyzetben, hogy teljes bizonyossággal felelhetnénk.

Épp az orvosi etika területén támadnak egyre újabb lehetőségek, s velük egyre újabb határhelyzetek, melyekben az elvek alkalmazása nem nyilvánvalóan egyszerű. Nem tudunk bizonyosságot elővarázsolni. Azt kell mondanunk, először közösen fáradozzunk, hogy a tapasztalatok összefüggésében lépésről lépésre lassan megérlelődjék a bizonyosság.

Mégis úgy gondolja, hogy lesz válasz és válaszolni kell?

Nem kell mindig egyetemes érvényű választ adni. Próbáljuk belátni határainkat, s amikor lehetetlen, lemondunk a válaszról. De mint mondtam, az előbbi példában nem egyszerűen arról van

szó, hogy azonnal általános érvényű választ akarunk adni, hanem föl akarjuk fogni a kérdést és az igényét annak, hogy eligazító választ kapjon. De nem egy mindent megválaszolni akaró rendszer kényszeréből találjuk meg a válaszokat, hanem fordítva: azáltal, hogy sokan találkoznak ilyen emberi határhelyzetekkel, akik érzik a közös felelősséget.

Ezt a megoldási utat még nem egészen értem, s az eszközöket sem, amelyekkel ilyen bonyolult kérdésekhez, melyek bizonyára nem kevesbednek, hozzá lehet nyúlni.

Egyrészt adva vannak alapelvek. Ebben az esetben az elv: az ember kezdettől fogva mindvégig ember; mi nem rendelkezünk az emberi élet fölött, hanem mint adottságot kell becsülnünk, és méltóságát az utolsó pillanatig tisztelnünk kell. Van néhány elv tehát, nem sok, nagyon egyszerűek, de lényegesek. Mostanában az orvosi és technikai lehetőségek olyan határhelyzeteket támasztanak, melyekben fölmerül a kérdés, hogyan alkalmazzam helyesen ezt az elvet? Ehhez elsősorban információ szükséges. Az orvosoknak kell megmondaniuk, milyen lehetőségek vannak, s milyen problémák merültek föl.

Most vegyük a víz és a táplálék esetét. Előállt egy helyzet, melyben a beteget orvosilag már nem lehet tovább kezelni. Erre egyesek azt mondják, hogy fölöslegesen gyötrik a beteget, ha mesterségesen táplálják. Mások azt mondják, hogy embertelen, ha hagyják kiszáradni, mert ez valójában sintérség. Itt tehát két kérdés áll egymással szemben. Próbálkozni kell a szükséges információ beszerzésével, amihez természetesen széleskörű orvosi ismeretek szükségesek. Ha azután elegendő és megfelelő információ gyűlt össze, föl lehet tenni a kérdést, mi felel meg az említett elvnek és hogyan kell helyesen alkalmazni. S miután egybehangzó tapasztalatok mutatkoznak, melyekben részben igazak az információk, részben megfelelő módon alkalmazzák az alapelvet, az általános tapasztalatból lehet eljutni egy olyan kijelentéshez, melyben az fogalmazható meg, hogy az elvet ekkor és ekkor alkalmazzák helyesen.

Modern problémáinkra vonatkoztathatók-e a régi szövegek? Az egyházatyák és a szentek írásaira gondolok.

Alapvetően alkalmazhatók, mert éppen azokat az alapelveket világitják meg, hogy mit jelent az embert és méltóságát illető tisztelet, mit jelent a szenvedés, de természetesen nem alkalmazhatók az egészen konkrét kérdésekre. Ezek a régi szövegek azért fontosak, mert úgy hiszem, a mi nemzedékünk elveszítette az értéket a szenvedés értéke iránt. Ezért vannak dolgok, melyeket újra meg kell tanulnunk.

Éppen régi szövegekről beszélünk. A Szent Inkvizíció pincéiben bukkan-e titkokra, vannak-e ott olyan dolgok, mik soha nem fognak kiderülni?

A „Szent Inkvizíció pincéi” a levéltárunk, hogy igazi nevén nevezem, egyéb pincéink nincsenek. Meg kell vallanom, hogy én nem nagyon használom a levéltárat, egyszerűen azért, mert nincs rá időm. Emiatt azután különös titkokra sem bukkanhatam. Különben is Napóleon elhurcolta a levéltárunkat, az állomány egy részét később visszaadták, de csak egy részét, ezért egyáltalán nem teljes. És alapjában egyáltalán nem olyan érdekes, mint az emberek várnák. Röviddel ezelőtt egy kifejezetten liberális itáliai professzor dolgozott különböző perekkel, és kijelentette, hogy nagyon csalódott. Azt várta ugyanis, hogy a lelkiismeret és a hatalom harcának dokumentumait találja meg, ehelyett közönséges bűnügyekbe ütközött. Ennek oka, hogy a római Inkvizíció viszonylag szelíd bíróság volt. Emiatt olyanok, akik polgári bíróság elé kerültek, kitaláltak valami vallásos mozzanatot, varázslást vagy jóvendölést, hogy átadják őket az Inkvizíciónak, melytől általában enyhébb ítéletet várhattak. Ám én ezt csak másodkézből tudom, magam nem kutattam a forrásokban.

E levéltár nevezetes ügyeit az egész emberiség ismeri, a többi inkább csak a szakembereket érdekli. Van néhány föl nem fedhető titok s néhány olyan ügy, amit gyónási titokként kell kezelni, ezért teljes titoktartás őrzi. Ezeket az aktákat egy külön pán-célszekrényben őrzik, s nem kerülhetnek nyilvánosság elé.

Ha a gyónási titok védi ezeket az ügyeket, hogyan foglalhatták egyáltalán írásba?

Nem gyónások voltak a szó szoros értelmében, de olyan ügyek, melyek lelkiismereti fórumra tartoznak, ezért gyakorlatilag ugyanolyan titoktartást érdemelnek. Egészen más, ha valaki egy teológiai tévedést képvisel, amiről nyilvánosan is lehet beszélni, s más, ha mélyrehatóan személyes, erkölcsi problémája van valakinek.

Föltételezem, hogy nem Jancsi és Juliska, hanem a történelem nagyjainak gyónási titkairól van szó.

Erről én túl keveset tudok. A Kongregációnak ma is van egy fejelemi részlege, mely meghatározott papi ügyekről tárgyal. Ezek az ügyek csak egy szűk körben ismertek, és a személy védelme érdekében nem is kell szélesebb körben ismertté válniuk. Ilyen ügyekről van itt szó.

Nem ebben a levéltárban őrzik a jövődölések híres titkait is?

En csak Fatimáról tudok, hogy egyéb próféciaink is volnának, arról nincs tudomásom.

Ki tekinthet bele ezekbe?

A fatimai titkokba csak egyedül a pápa és a Kongregáció prefek-tusa tekinthet be, mások csak a pápa személyes engedélyével.

Ismert-e és áttekinthető-e azoknak a köre, akik beletekintettek ezekbe a titkokba?

Minden bizonnyal áttekinthető, hiszen mindössze három vagy négy személyről van szó.

Egy alkalommal a fatimai jövődölésekkel kapcsolatban Ön azt mondta, ez az, „amire maga Jézus gyakran emlékeztetett, amikor azt mondta: Ha meg nem tértek, ugyanígy el fogtok veszni mind.” Megrendítette önt a jövődölés?

Nem.

Miért nem?

Mert semmi olyat nem tartalmaz, ami meghaladná a keresztény üzenetet.

De, gondolom, mégiscsak a világ pusztulásáról van benne szó?

Erről most nem mondhatok semmit. Mindenesetre semmiféle szörnyű rémület nem fogott el.

És az időpontok?

Erről sem. És most semmi további részletbe nem óhajtok belebocsátkozni.

Olykor azt mondják, hogy II. János Pál pápa elképzelhetetlen Ratzinger bíboros nélkül, s viszont, Ratzinger bíboros elképzelhetetlen a pápa nélkül. Olyanok ketten, mint egy zseniális teológus egy filozófus oldalán. Az ember soha nem tudhatja, mit akar a pápa, és mit gondol Ratzinger. Őn lényegesen meghatározta ezt a pápaságot. E sajátos Wojtyła–Ratzinger páros nélkül az évezred végén bizonyára másként alakult volna az Egyház.

Ez egy olyan kérdés, amire én természetesen nem tudok válaszolni. De mindenkit óvnék attól, hogy túlbecsülje a szerepemet. Természetesen a feladat, amit a Pápa rám bízott, fontos; egészen jelentős doktrinális kérdéseket mindig megbeszéltünk, s ezután is meg fogunk beszélni. Ilyen értelemben a Pápa tanításában van szavam s valami hozzájárulásom, ami bizonyára a pápaság formáját is meghatározza. A pápának azonban megvan a maga teljesen egyéni vonala.

Még mielőtt Rómába jöttem volna, már megírta az ember Megváltójáról, a Szentlélekről és az isteni irgalmasságról szóló enciklikák triptichonját. Ehhez járul a szociáletika területe, tehát az a három körlevél, melyeket az Egyház szociális tanításáról írt. Ezek a Pápa saját élettapasztalatából és filozófiájából fakadtak. Az ökumenikus törekvés is, mely őt mozgatja, saját lelkében, saját személyiségében gyökerezik – a „gyökerezik” talán nagyon statikus kifejezés, jobb lenne azt mondani, hogy működik és hat benne. Másrészt vannak nagy kérdései, melyeket megbeszél, s

nemcsak velem, hanem másokkal is. E kérdésekben mély belső összhang alakult ki. A kereszténység és az emberiség majd később fog ítélni arról, hogy ez jó volt-e számukra.

Fordultak-e elő már nézeteltérések a Pápa és a hit legfőbb őrzője között? Mondott-e ellent a Pápának, vagy tagadott-e meg tőle valamit?

A szó szoros értelmében vett nézeteltérés nem volt. Az természetes, hogy információcsere közben kölcsönös korrekciók történhetnek valaminek a helyességét vagy helytelenségét illetően, vagy például amikor az ember azt mondja: ezt még nem tudom elég pontosan. Vagy amikor egy kérdés taglalásához különféle gondolatmeneteket látunk alkalmasnak.

De nézeteltérés a szó szoros értelmében soha nem adódott. És én soha nem tagadtam meg tőle semmit.

Konkrétan hogyan folyik az együttműködés? Gyakran látják egymást?

Van egy megszokott ügymenet. A kongregáció prefektusa rendszeres körülmények között péntek esténként kihallgatásra megy a Pápához és átadja a bíborosi kongregáció aktáit (havonta egyszer a titkár teszi ezt, olykor pedig a kihallgatás kimarad). Ez a normális menetrend, munkánk eredménye így kerül a Pápa elé. A Pápának az akták is a kezében vannak. Megbeszéljük az eredményeket, azután a Pápa dönt. Olykor rendkívüli helyzetek hoznak össze találkozásokat.

Már VI. Pál pápa szabaddá tette magának a keddi napot, s a jelenlegi Pápa ezt átvette. Ezt szívesen használja föl arra, hogy egy vagy másfél órával ebéd előtt egy beszélgető csoportot hív össze, melynek résztvevői vele ebédelnek, s így 12-től 3-ig beszélgetni tudnak egymással. Ez viszonylag rendszeres, s ez alkotja a találkozások második vonalát. A keddi beszélgető kör nagyobb, míg a pénteki kihallgatáson a prefektus egyedül van a Pápával.

A szükségnek megfelelően a Pápa különböző összetételű csoportokat hív össze – például egy ország összes püspökét –, melyben az egyes résztvevők elmondják álláspontjukat, s ebből megbeszélés alakul. Azaz a Pápa információkhoz akar jutni, hogy mindkét oldal érveit megismerje, megértse, és helyesen tudjon

dönteni. Együttműködésünk két lényeges szintje tehát a pénteki kihallgatás és a keddi megbeszélés.

Tudna példákat mondani a témák közül?

Téma mindaz, amiből döntés született. Kezdve a fölszabadítás teológiájának kérdésével, a teológus Egyházon belüli feladatának kérdésével, a bioetikai kérdésekkel, és így tovább, egyszerűen mindaz, ami a Kongregációnak témája.

Ha egy ún. nagy témáról van szó, az alapgondolatokat szabályos időközökben kicseréljük. Ha például egy enciklika születik, megbeszéljük alapszerkezetét. Ezt követi egy első fogalmazvány, amit megbeszélünk. A nagy témák soha nem meglepésszerűen kerülnek be, hanem ismételten átbeszéljük azokat. Így a Pápa látja a születés stádiumait és maga is beavatkozik.

Később érdeklődik-e aziránt, hogy mi lett belőle?

Ha nem tájékoztatjuk róla, természetesen igen.

A Pápa mint államfő az utolsó abszolút uralkodó Európában, mint egyházfő és apostolutód a hit végső fóruma. A Vatikán túlságosan elöregedett. Olyan, mint a vének tekintélyes gyülekezete, mely elég önmagának, már nincs kapcsolata a rajta kívüli közösség gondjaival és szükségleteivel. Egyik példája ennek a közismert vatikáni lassúság, mellyel néha vég nélkül húzzák az időt. Önnek mint belül lévőknek, milyen képe van a Vatikánról?

Most beszéljünk csak a Vatikánállamról, ahol a Pápa államfő, s akkor elméletileg igaz, hogy minden jog egyedül az övé, de államfői funkcióját gyakorlatilag alig gyakorolja. Egy kicsi állam, melyben persze vannak kormányzási feladatok, erre azonban van az ún. *Governatorato*, a vatikáni kormány. Időközben már kialakult a munkatársi képviselő is, úgyhogy az egész kormányzás nem is olyan régi formákban történik, mint az emberek gondolják.

Az Ön második kérdéséhez: a Pápa a hit legfőbb őre, ez igaz. De ezen a területen sem abszolutisztikusan dönt, hanem nagyon odafigyelve a püspöki kollégiumra. Való igaz, hogy a Vatikánra

bizonyos lassúság jellemző, márcsak azért is, mivel az ügyeknek oly sok lépcsőfokot kell megjárniuk, s a gondosság is megköveteli. Másrészt a lassúságnak a személyzet csekély száma is oka, s egy olyan helyen, ahová oly sok ügy fut össze, az egyes eljárásokat nem lehet nagyon gyorsan lefolytatni. Ezt azonban én nem hátránynak tartanám, hanem egy ilyen ügyben, mint az Egyház vezetése, a kapkodás volna alkalmatlan és éppen a türelem a jó eszköz. Néhány kérdés úgy is megoldódik, hogy az ember békében hagyja és nem avatkozik be azonnal.

Való igaz, hogy a bíborosok köre öreg vagy legalábbis nem egészen fiatal emberek köre. Ennek előnye, hogy a döntéseket általában nem sietik el, hogy sok élettapasztalat van együtt, ami megértővé tud tenni. Arra természetesen ügyelni kell, hogy a fiatalság is képviselve legyen. Általános szabály nálunk (a Kongregációban), hogy a belépő munkatársnak 35 év alattinak kell lennie és nem kell föltétlenül örökké nálunk maradnia, így a munkatársak korosztálya más szempontokat is képvisel.

Tehát először tudni kell, hogy a Vatikánban milyen hatalmi játékok folynak, s utána meg kell tanulni e hatalmi játszmákat játszani.

Ez azt jelentheti, hogy karrierpolitikát is űznek, s hogy az embernek idejében kell a megfelelő oldalra állni, hogy előbbre jusson s váratlanul ki ne essen. Ilyen dolgok vannak, mert emberek között élünk. Nekem azt kell mondanom, hogy erről valójában nagyon keveset tudok. Én mint bíboros jöttem a Vatikánba, nem volt szükségem hatalmi játszámra vagy karriercsinálásra, ezért ez az egész nem is nagyon érdekel.

Van olyan dolog a Vatikánban, ami Önt zavarja?

Úgy gondolom, a kormányzást egy kicsit lehetne egyszerűsíteni, bár konkrét javaslataim nincsenek. Az egyes hivatalok nincsenek túl jól ellátva, és a világegyházat figyelembe véve talán nem is túl nagy a kormány. Ennek ellenére jogos a kérdés, hogy nem lehetne-e a bürokráciát egyszerűsíteni. Egészében nézve azonban a saját kongregációmmon belül nagyon meg vagyok elégedve az életünkkel. Ami engem személy szerint zavar, az a túl sok te-

endő. Azt hiszem, nagyon nehéz ennyi elvárásnak jól megfelelni. Fölteszem magamnak a kérdést, hogyan tudom teljesíteni a kötelességemet a többi kongregációban is, s hogyan maradhatok emellett még ember úgy, hogy a személyes kapcsolataimat nem hagyom tönkremenni?

Valójában hány kongregációban vesz Ön részt?

Öt kongregációban, két tanácsban és egy bizottságban (a Latin-Amerikaiban). Állandó munkát csak a Püspöki és a Hitterjesztési Kongregáció igényel. Kisebb rendszerességgel, de érezhető elvárással van irántam a Keresztények Egységének Tanácsa, a Keleti Kongregáció, a Nevelési és az Istentiszteleti Kongregáció. A többi tagságomat alig érzékelem, de a fősoroltak is elég szép csomagot alkotnak.

Marcinkus érsek egyszer „mosónők falujáról” beszélt, és a Vatikánt értette rajta: „Összeszednek két vagy három papot, és már kritizálják a többi embert”.

A jelenlétemben ilyen általában nem történik. Az azonban világos, hogy ha valahol ennyi ember él egymás közelében és ilyen szoros kapcsolatba kerülnek egymással, akkor ott sok fecsegés is van. Nem lehet helyeselni, de ebben én az emberi természet áthághatatlan korlátait is látom. A helyzet megítélésénél búcsút kell vennünk a pap túlságosan idealizált képétől. Úgy hiszem, üdvös megszégyenülésünkre tudomásul kell vennünk, hogy egyáltalán nem vagyunk annyira más emberek, s hogy a társasélet törvényei a papok gyülekezetében is érvényesülnek. Mindenkinek egyenként is próbálkoznia kellene tenni ez ellen, és kívánatos, hogy közösen is hagyjuk magunkat fegyelmezni, de azt hiszem, már az nagyon jó, ha az ember félretesz minden önhittséget, és be kell látnia: ugyanolyan emberek vagyunk.

Összefoglalás

Kényelmesen alkalmazható receptjei Önnek soha nem voltak, s immár évtizedek óta divatos irányzatokkal szemben dolgozik. Soha nem merült fel Önben, hogy helyesen tesz-e, hogy jó jeleket ad-e, s hogy megtalálja-e a korszerű kifejezéseket?

E kérdést mindenesetre az embernek föl kell tennie önmagának. Hála Istennek azonban mások is vannak, akik másként tudják kifejezni s meg tudják tenni azt, amit én magam nem. Az ember szerényebb lesz, megtanulja megismerni saját lehetőségeinek határait. Az ember látja, hogy amit tesz, csak adalék, s másoknak is kell mellette lenniük. S hogy azok mellett, akik gondolkodnak, s azok mellett, akik hivatalt viselnek, ott kell lennie mindennek-előtt a karizmatikusoknak, akik föllobbantják az életet. Ezért én próbálom látni, hogy amit én tehetek, annak csak egy sokszoros összefüggésben van jelentősége, s hogy emellett az önkritika nem lényegtelen.

A kérdésre, hogy egy lakatlan szigetre melyik két könyvet vinné magával, Ön azt válaszolta, hogy a Szentírást és Szent Ágoston Vallomásait. Ratzinger bíborostól milyen Vallomások várhatók?

Én nem tudok olyan nagy vallomásokat tenni, mint Ágoston, aki a Vallomásaiban saját életének és útjának kérdéseit úgy tudta bemutatni, hogy az egész keresztény létet megvilágította. Én csak szerény töredékeket tudok hátrahagyni. A kérdést, hogy ez az emberiség számára egyszer még jelent-e valamit, vagy csak a jelen pillanatban hasznos, nyitva hagyom.

Van-e valami, amit ha lehetne, meg nem történtté tenne?

Meg nem történtté semmit sem szeretnék tenni. Most sok mindent másként tennék, hiszen egy másik életkorban az ember új távlatokból látja a dolgait.

Az embernek sokszor az a benyomása, hogy Ön úgy őríz valamit, mint egy apa, aki meg akarja tartani a fáradsággal összegyűjtött örökséget. Ha nem is a gyermekeit – akik nyilvánvalóan helytelenül is használhatják –, legalább az unokáit próbálja megakadályozni, hogy el ne kozolják az örökséget. Ha Ön visszatekint prefektusi tevékenységére, meg tudott-e akadályozni egyfajta helytelen fejlődést, amit a közvélemény észre sem vett?

A gondolatot, valamit megőrizni, még az unokáknak is, nagyon szépnek találom. Valójában ugyanis tényleg az a szándékom, hogy az a drága kincs, ami a hit a maga fényességében, mindazon széppel és jóval együtt, ami történelmünkben hozzáadódott, el ne vesszen. Hogy mindez hozzáférhető maradjon és látható legyen, ezt nagyon jónak tartom. Ami a mérleget illeti, úgy gondolom, hogy a fölszabadítás teológiájáról és a bioetikáról mondottakkal, valamint a Katekizmussal hozzájárultunk az utolsó tizenöt év fejlődéséhez. Mindenekelőtt a Püspöki Konferenciákkal kialakított kapcsolatok nagyobb kölcsönös megértéshez vezettek és a püspököket is hozzásegítették, hogy feladatukat közösségben lássák, tudniillik közösségben egymással és közösségben Rómával. Így vált lehetővé, hogy fenyegető egyoldalúságokat kiegyenlítsünk, meglássuk a lényeges dolgokat, és azután helyezzük el a hangsúlyokat.

Egy Ön által aláírt dokumentumban Pál apostol intelmére emlékeztem, melyben ez áll: „Hirdesd az igét, állj elő vele, akár alkalmas, akár alkalmatlan. Érvelj, ints, buzdíts nagy türelemmel és hozzáértéssel. Mert jön idő, amikor az egészséges tanítást nem hallgatják szívesen, hanem saját izlésük szerint szereznek maguknak tanítókat, hogy a füllüket csiklandoztassák. Az igazságot nem hallgatják meg, de a meséket elfogadják. Te azonban maradj mindenben meggondolt, viseld el a bajokat, hirdesd az evangéliumot, töltsd be szolgálatodat.”

Nem akarom magamra venni, de azt mondanám, hogy ezekben a szavakban lényegében kifejeződik az, amit ezekben az időkben eszményemnek tekintek.

Van-e olyan probléma, mely az Ön számára a kérdések kérdése? S ha a Világszellemnek szabadon tehetne föl kérdést, mit szeretne tudni?

A kérdés, amit föltennék, az, amit valójában mindenki föltesz: miért ilyen a világ, mit jelent a benne lévő egész szenvedés, miért olyan hatalmas benne a rossz, ha végül is Isten az egyetlen hatalom?

Egy olyan léptékű ember, mint Ön – az ön életrajzával, egyetemességével, gondolkodás- és cselekvésmódjával, hitével – valószínű többé nem fog a Hittani Kogregáció élén állni. Önnel nemcsak egy évszázad zárul, hanem egy olyan nemzedék is, melynek gyökerei még a 19. századba nyúlnak vissza. „Az új már érkezőben van” – mondta Ön egyszer. Hogyan látja Ön a maga helyzetét a történelemben? Mit gondol, mennyire nyitotta ki már az ajtót az új előtt? Vagy az ajtónyitást már a következőnek kell elvégezni, annak, aki Ön után jön?

Én mindezt nagyon relativizálnám, s azt mondanám, hogy várjuk csak ki és lássuk, milyen formátumú emberek jönnek utánunk. Egészen más idők lesznek, ezért az emberek is mások lesznek. S ami a történelmi súlyt illeti, azt mi most még nem láthatjuk. Bizonyos, hogy aki ebben az évszázadban élt, a nagy változások korát élte át, s valamiképpen még kötődik a múlthoz. Ennyiben igaz, hogy még eleven a kapcsolat az időközben elmúltakkal. Abból, hogy mi egy egészen más világ felé tartunk, adódik a feladat, hogy fönntartsuk a folyamatosságot a továbblépésben. Ezt próbáltam én megtenni. A kérdést, hogy a későbbi történelmi fejlődésből nézve ez kulcspozíciónak látszik-e, teljesen nyitva kell hagyni. Az ember látja saját korának hatalmas változásait, de az utánunk következő nagy távlatok rejtve maradnak előttünk. Ami engem illet, úgy hiszem, az volt a dolgom, hogy becélljak ebbe a folyamatosságba, továbbvigyem és átadjam az egyre inkább gyorsuló történelemben.

Általában azt gondolják az emberek, hogy két Ratzinger van: egy Róma előtti, progresszív, és egy római, a hit szigorúan konzervatív öre. Az egykori haladó vonásokat viselő teológiai tizenévesből rezignált konzervatív lett, olykor apokaliptikus beütésekkel. Önmaga mondta egyszer, hogy Joseph Ratzinger mindig hű marad önmagához, még ha a többiek el is hagynák.

Úgy hiszem, a lényegét már elmondtam, tudniillik, hogy életem alapvető döntése folyamatos, hogy én az Egyházban, Krisztusban és Istenben hiszek, és arra törekszem, hogy ezért éljek. Ez a döntés bontakozik ki életem folyamatában, s ezért jónak látom, hogy nem fagyott meg valamelyik fázisában. Az életkor változtatja az embert, s nem kísérletezhet azzal, hogy hetven évesen tizenhét éves legyen és megfordítva. Szeretnék hű maradni a megismert lényeghez, ugyanakkor nyílt lenni, hogy a szükséges variációkat lássam. Mindaz, ami az ember körül van, természetesen megváltoztatja helyzetét, s egész váratlanul más koordináta-rendszerben találhatja magát. A vitakozás összefüggései ma az Egyházban egészen mások, mint voltak harminc évvel ezelőtt. Ezért a körülmények más helyi értéket adnak annak, amit valaki tesz vagy mond. Nem vitatom, hogy életemben van fejlődés és változás, de szilárdan állítom, hogy ez a fejlődés és változás egy alapvető azonosságon belül történt, s hogy én éppen változván, bármi történt is velem, próbáltam hű maradni hozzá. Ennyiben egyetértek Newman bíborossal, aki azt mondja, hogy az élet változás, s aki sokat élt, az arra is képes volt, hogy változzék.

A feladatoknak általában megvan a maguk ára. Főként az olyan nagyszerűeknek, mint az igazság szolgálata.

Az igazságot szolgálni nagy szó, és a „legfelső akarat” van jelen ebben a hivatásban. Az árát azonban természetesen aprópénzben fizetjük, és sokféle nagyon egyszerű és kis dologban, valahol a háttérben. Az igazsághoz ragaszkodó akarat alapvető, de a gyakorlatban levelezni kell, aktákat kell olvasnom, megbeszéléseket kell vezetnem és így tovább.

Mindezért az ár részemről az, hogy nem tehettem egészen azt, amit elképzeltem, nevezetesen, hogy lényegében részt vegyek

korunk nagy szellemi párbeszédében és megalkossak egy saját művet. Az események és konfliktusok jelentéktelenségébe és sokféleségébe kellett alászállnom. Nagy részét annak, ami érdekelt volna, mellőznöm kellett, egyszerűen szolgálatba kellett állnom, és ezt a szolgálatot kellett feladatként vállalnom. Meg kellett szabadulnom az eszmétől, hogy nekem ezt vagy azt föltétlenül meg kell írnom és el kell olvasnom, s helyett föl kellett ismernem, hogy az én feladatom itt van.

Meg van elégedve az életével, boldog ember-e?

Igen, meg vagyok elégedve, hiszen egy életet önmagam ellen élni teljesen értelmetlen volna. Azt hiszem – más módon, mint ahogyan én azt elterveztem vagy vártam –, tudtam valami értelmeset csinálni. Valóban hálás vagyok az életért, úgy, ahogyan azt Isten irányította és megformálta.

Hit, remény, szeretet, sarkalatos erények – mit jelentenek Ratzinger bíboros életében?

A hitről már sokszor elmondtuk, hogy elsősorban gyökér, melyből az élet kisarjad; egy alapvető döntés, mellyel az ember fölismeri és elismeri Istent. S hogy a hit az a kulcs, mely minden mást kinyit és magyaráz.

Ez a hit reményt jelent, mert a világ jelenlegi állapotában nem jó és nem maradhat így. Ha valaki tisztán a tapasztalható dolgokat nézi, azt vélheti, hogy a világban a nagyhatalom a rossz. Keresztény módon remélni azt jelenti, hogy tudunk a rosszról, és mégis bizalommal megyünk a jövő felé. A hit lényege arra támaszkodik, hogy Isten szeret minket, s ezért nemcsak annyit jelent, hogy neki mondunk igent, hanem a teremtésre is, a teremtményekre is, főként az emberre, s próbáljuk mindegyikben Isten képét látni és emberszeretővé lenni.

Ez nem egyszerű dolog. De a szeretet – az alapvető igen, a meggyőződés alapján, hogy Isten teremtette az embert, hogy Ő áll a háttérben, s hogy az emberek nem egyszerűen negatívak – képes fogódzópontot találni és a hitből megalapozni a reményt.

Ezért a remény magában foglalja a veszélyezettett történelmünk iránti bizalom elemét, de semmi köze az utópiához: nem egy eljövendő jobb világ a remény tárgya, hanem az örök élet. A jobb világ várása senkit nem visz előbbre, mert az a jobb világ nem a miénk, és mindenkinek a saját világával, a saját jelenével kell együtt élnie. Az eljövendő nemzedékek világát lényegében fogja meghatározni e nemzedékek szabadsága, és azt a világot mi csak nagyon kis mértékben tudjuk előre meghatározni. Az örök élet azonban a saját jövőm, ezért történelmet meghatározó erő.

MÁSODIK FEJEZET

A Katolikus Egyház problémái

Róma szorongatott helyzetben

Még mindig százezrek jönnek össze, amikor a Pápa útjai során szentmisét mutat be, az Egyház valós állapotáról azonban ezek a nagy összejövetelek aligha tudósítanak. Ön már 1984-ben az Egyház helyzetéről szólva hanyatlási folyamatról beszélt. Úgy tűnik, mintha a katolikus Egyház a világmindenség híres fekete lyukjaihoz kezdene hasonlítani. Azaz egy összeomló csillaghoz, mely előbb láthatatlanná válik, majd törpévé zsugorodik. Léte még megfigyelhető, de már csak az egykor hatalmas tömegének körzetében zajló mozgásokban. Törmelekdarabok, melyek képtelenek kiszakadni az egykori anyatest vonzásából, reménytelenül száguldanak kisebb központok körül, míg végül összeütköznek és megsemmisítik egymást.

A fekete lyukak, az összeomló csillagok képét nagyon érdekesnek találom. Lehet, hogy kívülről nézve a dolgok így látszanak. Kétségtelen, hogy a jelen történelmi fázisban az imént leírt folyamatot nem követi a tömegek hitre térése, a történelmi óra nem fordul meg és ez a csillag nem áll újra össze, nem kapja vissza korábbi nagyságát és fényerejét. Hamis várakozás volna azt remélni, hogy történik egy történelmi fordulat, és a hit ismét tömegjelenséggé, történelmet meghatározó tényezővé válik.

De én most is azt hiszem, hogy van egy csöndes föllendülés, hogy az Egyház újra összegyűlik a pogányokból, s hogy megismétlődik a tapasztalat, amit Jézus tanítványai és maga Jézus élt át. Amikor Ő azt mondja: „Nem találtam ilyen hitet Izraelben”, az egész pogány világ ébredő hitére utal; ahogy ez az ébredés ebben az elevenségben a mai keresztényekben nincs jelen, akik gyakran belefáradtak a hitbe, s csak egy nehéz csomagnak érzik, amit vonszolnak magukkal, de egyáltalán nem örülnek neki.

Az összeomló csillagok képe is csak részben helyes, mert a kereszténység, mint már mondtam, mindig a mustármag helyzetében van, de épp ezért szüntelenül megújul. Hogy újra történelemalakító erő lesz-e, mint a középkorban, amikor minden a kereszténység jegyében élt, azt előre senki nem tudja megmon-

dani. Abban azonban, hogy továbbra is – új módokon, úgy is, mint történelmi életerő – fennmarad és újra az emberiség túlélésének a helye lesz, egészen biztos vagyok.

A negatívum pusztá megtapasztalása, a fölismerés, hogy hit nélkül zátonyra futunk, s valami elmondhatatlan ürességbe fulladunk, önmagában még nem ébreszt hitet. Ez a tapasztalat egyszerű rezignációba vagy teljes kételkedésbe vagy cinizmusba torkollhat – vagy még tovább menve, az emberiség elpusztításához vezethet.

Paradox helyzet állt elő. A korfordulón, melyben a változások gyorsasága sokak számára alig elviselhető, egy alapjában vallásbarát légkör alakult ki. A lelkiések keverék- és szuperformáit soha nem látott érdeklődés keresi. A vallás ez idáig legerősebb bástyáját azonban, a keresztény népegyházakat, ez az általános keresés figyelmen kívül hagyja.

Valóban, bizonyos szempontból egy új vallási korszak kezdődött. Tudniillik az emberek sokféleképpen keresik a vallást, de nem a keresztény hitben, nem az Egyházban vélik megtalálni, hanem egészen új formák után néznek, melyekben azonban a vallás csak egy fölvilágosodási forma, mellyel ellensúlyozni akarják a mindennapokat, vagy mágiává és szektává torzul, s már csak beteges formákban mutatkozik meg. A nagy népegyházak valószínűleg egy kicsit belefulladásba a túlzott intézményesítésbe, intézményes hatalmukba, saját történelmük terheibe. A hit egyszerűsége és elevensége már nem látható, így kereszténynek lenni csak annyit jelent, hogy egy nagy szervezethez tartozik az ember, s valahogyan tudja, hogy az Egyházban számtalan erkölcsi előírás és súlyos dogmák vannak. Így azután a kereszténység a hagyomány és az intézmény haszontalan terhének tűnik, amit csak azért nem vetnek el maguktól, mert még valahonnan tudnak a benne rejlő segítő funkcióról. A tulajdonképpeni gyűjtő láng azonban a rárakódott hamu alól nem tud feltörni.

Többről van szó, mint a paraszat borító hamuról. A pillanatnyi közvélemény formulái szerint a római katolikus Egyház nemcsak elmúlt idő hagyatéka s szinte már megvetésre méltó, hanem Krisztus után a második évezred végén úgy látszik, nincs nagyobb kihívás, mint a hivatalos Egyház pusztá léte. Hogy van Isten, akinek van egy fia, s hogy Isten a fiát elküldte, hogy megváltsa az emberiséget, sokaknak tiszta esztelenség. Elmondható, hogy alig van intézmény, mely a világnak – és különös módon éppen a nyugati világnak, mely annyit köszönhet a keresztény hitnek és az Egyháznak – oly nagy kihívás lenne, mint a Katolikus Egyház.

Ez azonban sok tekintetben a katolikus Egyház mellett is szól, hogy még mindig kihívó ereje van, hogy ösztöke és ellenmondás, vagy – ahogyan Szent Pál mondja – botrány, a botlás köve. Ez mégiscsak azt jelzi, hogy jelent valamit, s hogy az emberek képtelenek minden további nélkül napirendre térni fölötte. Én már nagyon régen megmondtam, hogy különbséget kell tenni az elsődleges és a másodlagos botrány között. A másodlagos botrányt a mi hibáink, hiányosságaink, és túlságosan intézményes voltunk jelenti, az elsődleges botrány viszont az, hogy a banalitás, a cinkosság és a hamis ígéretek útjába ellenmondást tudunk állítani, hogy az embereket nem hagyjuk a maguk teremtette ideológiákban megnyugodni. Ezért azt mondanám: a katolikus Egyház botrány, mert szembeszegül a láthatóan alakuló új világideológiának, s vele szemben védi az emberi lét ősi értékét, mely nem építhető be ebbe az egységideológiába. És ez önmagában pozitív dolog.

Ami különösen feltűnő, az, hogy az Egyház mennyire elveszítette a szavahihetőségét. Egy groteszk példa erre: amikor a Pápa hangsúlyozottan utalt az angyalok létre és jelentőségére, sokak számára ez szinte viccként hatott. De hirtelen divatossá váltak az angyalok. Természetesen a jó angyalok, akik azonnal és nyíltan kiléptek az Egyházból.

Szinte mulatságos azt figyelni, milyen gyorsan változnak a szellemi divatok. Kezdetben volt egy bizonyos racionalista közmegegyezés, mely egy ún. megtisztított kereszténységet akart előál-

lítani, eltávolítván belőle minden fölösleges dolgot. Angyalok és szentek ebbe a kereszténységbe nem illettek bele. Majd hirtelen jött egy új érdeklődés a titokzatosság és egy valamiképpen transzcendens világ iránt, s ezzel jött egy „angyall hullám” is, mely kívülről közelített az Egyház felé és sok probléma terheli. Természetesen meggondolandó jelenség, hogy hittételeket, ha az Egyház ajkán hangzanak el, vagy nem vesznek komolyan, vagy elutasítanak, míg ha kívülről mondják ugyanazt, hirtelen sürgetően fontossá válnak. Ez jól jelzi, hogy az Egyház belső életében valami fáradság jelentkezik, mely már nem tudja fölmutatni a hit dolgainak szépségét és emberi szükségességét. Ezért úgy gondolom, hogy a kívülről jövő dolgok is segíthetnek abban, hogy újra magunkra eszméljünk.

Újra szeretném érzékelteni e folyamat méreteit: a hit ismerete is megcsappant, mintha hirtelen és titkos módon egy idegen hatalom kiszippantotta volna az emberekből. Németországban például a felnőttek 30 %-a úgy gondolja, hogy a karácsonyi történet a Grimm testvérek meséje. A papok már nem tudják, kicsodák ők, a hívők nem tudják, mit kell hinniük, a teológusok a hagyomány alapköveit egymás után dobják el, a liturgia kincstárát eltékozzák.

Őn most egy egész halom kritikus témát említett, melyeket talán egyenként is meg kellene világítani. Továbbá talán még a teológusokat is védelmembe kellene vennem. De most ne menjünk bele e részletekbe.

Őnek igaza van, hogy bizonyos hanyatlás az alapvető vallási információ területén is megfigyelhető. Föl kell tenni magunknak a kérdést: Mi történik a hitoktatásunkban? Mit csinál az iskola-rendszerünk, melyben széleskörű vallásoktatás folyik? Azt hiszem, alapvetően tévedünk, amikor valójában túl kevés információt adunk át. A hitoktatóink joggal óvtak attól, hogy a hitoktatás csak információ legyen, s azt mondták, az valami más, valami több, mert arról van szó, hogy az életet kell tanítani, inkább azt kell átadni. Ez azonban oda vezetett, hogy elsősorban ezen életstílus iránti szimpátiát próbálták átadni, úgy, hogy a tulajdonképeni információ-tartalmat elhanyagolták. Ezen a téren, úgy gon-

dolom, változtatnunk kellene, ha ebben a profán világban az iskolában egyáltalán hitoktatunk; abból kellene kiindulnunk, hogy az iskolában nem tudunk sokakat hitre téríteni. A tanulóknak azonban meg kell tapasztalniuk, mi a kereszténység, helyes információkat kell kapniuk, természetesen megnyerő módon, hogy érezzék a készletést e kérdésre: ez talán számomra is jelent valamit?

Gyakran tűnik úgy, hogy azokat, akik még járnak misére, részt vesznek körmeneteken, akik még pozitívan nyilatkoznak az Egyházzal, a többség már vadidegennek tekinti. S magának ennek a kis nyájnak is föl kell ismernie, hogy a kereszténységről táplált elképzeléseivel olyan közegben él, amelyre semmi hatása nincsen. Vajon a hanyatlási folyamat nem sokkal drámaibb-e, mint ahogy gondolnánk?

Kétségtelen, a keresztény gondolat sokat veszített jelentőségéből és változik az Egyház jelenlétének formája. Az eddigi keresztény társadalom szemléletmódját szétmorzsolódik. Ezért a társadalom és az Egyház viszonya is tovább fog változni, s valószínűleg a társadalom elkereszténytelenedett formájához fog vezetni. A hit tartalma nem fog minden további nélkül megújítóan hatni a társadalmi ösztudatra.

A mai élet központi területe a gazdasági és technikai újításoké. Ezen a területen – s egész különlegesen a szórakoztató médiában is – alakul a nyelv, formálódik a magatartás. Ez az emberi lét ún. középterülete, melyet a nagy tömegmozgalmakban megszólitának. A vallás nem tűnt ugyan el, de a szubjektív szférába húzódott vissza. Ezek után a hitet mint szubjektív vallásos formát tolerálják; vagy mint kultúrtényező foglal el meghatározott helyet.

Másrészt azonban a kereszténység új módon kínál föl életmodelleket, s a technika sivatagában az őszinte emberiesség helyeként mutatkozik. Ez már most történik. Úgy látom, hogy egyes mozgalmakkal, például a neokatekumenokkal, a fokolarinikkal stb. szemben lehet nehézségeket fölhozni, de mindenképpen megújuló kezdeményezés figyelhető meg bennük. A kereszténység az újdonság élményével hat bennük, s emberek, akik gyakran nagyon messziről jönnek, hirtelen megérik a lehetőséget az életre, s az e században való életre. Ezért az Egyház közéleti

funkciója már nem lesz olyan, mint az Egyház és a társadalom eddigi összefonódásaiban volt. De mint az élet új lehetősége az embereknek, a közéletben is láthatóvá fog válni.

Az egykor világnyelvet beszélő Egyház fogalmainak ma már semmi szerepük sincs. És fokozatosan a teremtő erejét is elveszítette az Egyház. Napjainkig magától értetődő volt, hogy művészek és tudósok is az Egyházhoz tartozónak vallották magukat. Évszázadokon át nem jelentett problémát. Raffaello, Michelangelo, Bach és más istenadta tehetségek egyházzolgálata rendkívül termékeny volt. Ma ellenben, ha egyáltalán csatlakoznak valahová, a művészek és az értelmiségiek a zöldekhez vagy az Amnesty International-hoz kötelezik el magukat.

Ez a korábban leírt történeti folyamat része. A nyilvános, a média által közvetített mai kultúra mentes a transzcendenciától, s a kereszténység nem tapasztalható benne mértékadó erőként. Ezért az erkölcsi erők is részben más utakat keresnek, miként Ön mondta. Én azonban biztos vagyok abban, hogy az Egyházból a továbbiakban sem fog hiányozni a teremtő erő. Gondoljon csak a késő antik korra: egy Szent Benedeket talán észre sem vettek. Ő kilépett abból a nemes római társadalomból, melyből származott, s valami elkülönülést vitt végbe, és ez később „Nyugat számára a túlélés bárkájának” bizonyult. És ebben az értelemben, gondolom, ma is vannak ilyenek, akik kilépnek a modern egzisztenciák bámulatos konszenzusából és új életformákat keresnek; a nyilvánosság különösebben nem figyel föl rájuk, de amit tesznek, az valójában a jövőbe mutat.

Le tudná írni pontosabban „a modern egzisztenciák bámulatos konszenzusát”?

Ez az, amire az imént utaltam: Isten nem tényező az emberek éthoszában. Ha egyáltalán van, akkor sincs köze hozzánk – gyakorlatilag ez az általános alapszabály. Ő nem foglalkozik velünk, mi nem foglalkozunk Vele. Ennek következtében az örök élet kérdése sem számít. Az Isten és az Ő ítélete előtti felelősséget fölcserélték a történelem és az emberiség előtti felelősségre. Ebből erkölcsi mércék származnak, melyeket azután meglehetősen

fanatizmussal lehet képviselni, amint ezt például a túlnépesedés elleni harc mutatja, mely a biológiai egyensúly fönntartásáért vívott általános harccal párosul. De azt is jelenti, hogy minden megengedett, ami ezt nem támadja.

Mivel pedig a közvéleményen és annak bíróságain (melyek kegyetlenek tudnak lenni) kívül semmiféle felelősségre vonás nincsen, ezeknek az eszméknek az egyéni életben alig van motíváló erejük. Az eszmék ereje inkább a távolban, mint a közelben érezhető; a közvetlen közeli környezetet gyakran inkább az önzés tölti ki.

Az Egyház helyzete

Egy világegyháznak nagyon sok fáziseltolódással kell számolnia. A népek kulturális és történeti különbözősége rendkívül gazdag. A katolikus Egyház nemcsak az egyenjogúsító-kritikus, tekintélyellenes Nyugatból áll. Benne van a keletiek vértanú-egyháza, a dél-amerikai társadalompolitikus egyház. Ehhez járul még a sokféle és egymással versengő gondolkodásmód és hívő irányzat. Ma könnyebb az Egyházban észrevenni a különbségeket, mint az egységet. Van egyáltalán még valami konszenzus?

Igen. Ezt látom én, ha semmi mást nem veszek figyelembe, csak a földkerekségről hozzánk érkező püspökök képét. Természetesen nagyon különbözőek a nyelvi kifejezési formák, a vérmérsékletek és az egyházi helyzetek, melyeket ők képviselnek. Ugyanakkor megvan a közös katolikum, mely például a liturgiában, jámborsági formákban, erkölcsi alapdöntésekben s meghatározó meggyőződésekben mutatkozik meg. Még ha az Egyház lényegesen sokszínűbb lett is, lényegi magvában egyetlen Egyház, mely a hitvallásban fejezi ki magát és egész gyakorlatiasan Rómához kötődik, melyet a közös hitazonosság kötelékének tekint. Kétségtelen, egészen különböző világok élnek egymás mellett, de e nagy különbségek fölött oly nagy az egységük, hogy a szentmisét mindig közösen tudjuk ünnepelni, tudunk egymással beszélgetni és az alapfogalmakban és alapelemekben megértjük egymást. Úgy hiszem, ez szintén valami nagyon fontos dolog, amit a katolikus Egyház az emberiségnek nyújt, tudniillik, hogy az ennyire különböző világokat egy alapvető konszenzusban egybentartja, s ezáltal hidakat is ver a világok közé.

Ez az alapvető egyetértés nem valami minimum-konszenzus?

Nem, ezt nem mondanám. Nincs olyan kikristályosodott, egyöntetű formája, mint mondjuk 50 évvel ezelőtt, vagy nem tudom, mikor volt. Inkább kultúrák szerint differenciált. De valami egészen megbízható egysége van. Ez azt jelenti, hogy valamennyien

ugyanazt a Szentírást olvassák, a katolikus hagyománynak ugyanabban a szellemében olvassák, és tudják, hogy ugyanazzal a Credóval és ugyanazzal a Tanítóhivatallal vannak elkötelezve. Ez a különböző körülmények között különféleképpen valósul meg, de mindig érezhető egység, melyet én a püspökökkel, sőt az egész világról érkező ifjúsági csoportokkal való találkozások alkalmával is nagyon megtapasztalok. A minden határ fölött jelenlévő katolikus identitás nagyon reális élmény.

Emellett természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy a különbözőségek és kultúrkontrasztok mellett világsszerte uniformizáló és egyesítő áramlatok hatnak. A technika és a média létrehozzák a világ egységének légkörét is. A televízió ma a világ legnyomorúságosabb szögletébe is behatol és egy meghatározott ideológiát sugároz, s a technika is mindenütt jelen van. Ami tehát ma igazában vita témája, az egyrészt egy uniformizáló tendencia, mely mindent a világtechnika és ennek eszméi azonos nivójára akar beállítani. Másrészt ezzel száll szembe egy identitásvédelem, melyben az egyes kultúrák fokozottabban védekeznek ezen uniformizálás ellen, és keresik a maguk eredeti arcukat. Ez mutatkozik meg abban, hogy ez a mindenütt előrenyomuló uniformitás és a technikai világgkultúra birodalma ennek ellenére sem tudja létrehozni az emberiség mélyebb egységét, mely az ember belső rétegeit érintené. Ez jelenti az Egyház bonyolultabb és bizonyos szempontból még fontosabb helyzetét.

Mit ért ezen?

Azok a meggyőződések és magatartásformák, melyek összetartják az Egyházat, mélyebb rétegben vannak, mint azok a szófordulatok és magatartási minták, melyeket a tömegtájékoztató eszközök ránk erőltetnek. Egy számítógép kezelése, az autó vezetése, egy futószalag kiszolgálása, egy felhőkarcoló megépítése stb. olyan dolgok, melyek szerte a világon apró változtatásokkal azonos technikai törvények szerint, azonos módon történnek. Ehhez azonban egészen különböző életformák kapcsolódhatnak. A külső teendő mindenütt azonos, de ez nem jelenti azt, hogy az emberek, akik ugyanazt csinálják, kölcsönösen meg is

tudják érteni egymást, tisztelettel vannak egymás iránt és békeségben élnek egymással. Ezért döntő jelentősége van a vallási és etikai meggyőződésnek, a lelkiismeret képzésének. Az Egyházban épp erről van szó. Kézenfekvő, hogy a belső embernek e külsőleg alig megragadható formálása nehezebb, ugyanakkor fontosabb az emberiség összetartása és az emberi méltóság megőrzése szempontjából. Innen lehet megérteni, hogy a hit közösségében a lelkiismeret közös formálásának közösségi kifejezése lényeges, hiszen ami kifelé semmiképpen nem mutatkozik meg, az hatástalan. Emiatt fontos például, hogy mind a liturgiában, mind az Egyház életében általában ez a belső közösség a kultúrhatárok fölött érzékelhetővé váljon.

Meg lehet határozni az Egyházon belül alapvető összetartozásokat és frontokat, vagy talán frakciókat?

Természetesen vannak áramlatok, melyek keresztül-kasul hatnak a földkerekségen. Elsőként itt van a fölszabadítás teológiájának alap gondolata. Valójában minden kontinensen visszhangja támadt, s van, ahol pozitív hatása is lehet. Az alap gondolat az, hogy a kereszténységnek az ember földi létére is hatnia kell. Meg kell adnia a lelkiismereti szabadságot, de azt is meg kell kísérelnie, hogy érvényesítse az ember szociális jogait. Ha ezt az alap gondolatot egyoldalúan alkalmazzák, arra tesznek kísérletet, hogy a kereszténységet a világ politikai átalakításának eszközévé tegyék. Ebből a törekvésből alakult ki az eszme, hogy az összes vallás tulajdonképpen csak eszköz a szabadság, a béke és a teremtés megőrzése szolgálatában; politikai sikerrel és politikai célszerűséggel kellene igazolniuk magukat. Ez a téma a politikai helyzeteknek megfelelően variálódik, de végigvonul a kontinenseken. Ma már Ázsiában és Afrikában is erősen megvetette a lábát, sőt behatolt az iszlám világba is. Az iszlámon belül próbálkoznak azzal, hogy a Koránt a fölszabadítás teológiáján belül értelmezzék. Természetesen ez az iszlámban csak peremjelenség, de például a terrorizmusban jelentős szerepet játszott az, hogy az iszlám valójában – például Izraellel szemben – fölszabadítási mozgalom.

Időközben a fölszabadítás eszméje – amennyiben a szabadságot jelölhetjük meg az újkori gondolkodás és századunk közös nevezőjeként – nagyon erősen összeolvadt a feminista ideológiával is. Most a nő számít az igazán elnyomott lénynek; ezért a nő fölszabadítása minden fölszabadítási törekvés középpontjában áll. Ezzel a politikai fölszabadítás-teológiát egy antropológiai változat tetézi, és nem csupán kényszer-szerepektől való megszabadításra gondolnak, hanem a végső cél az ember biológiai meghatározottságtól való megszabadítása. Különbséget tesznek a szexualitás biológiai jelensége és ennek történeti megjelenési formái – „gender” – között, de a követelt forradalom a szexualitás egész történeti formációja ellen irányul, sőt a biológiai adottságok elleni forradalomná válik: egyáltalán nem szabad „természetről” beszélni, az embernek lehetővé kell tenni, hogy tetszése szerint modellezze magát, szabadnak kell lennie léte minden meghatározó adottságától: azzá teszi magát, amivé akarja, csak így „szabad” és fölszabadult. A háttérben az ember lázadása húzódik meg a korlátai ellen, melyeket mint biológiai lény magában hordoz. Végső soron a teremtett voltunk elleni lázadásról van szó. Az embernek – az önistenítés ősi kísértésének modern változataként – Istenként önmaga teremtőjévé kell lennie.

A harmadik világszerte megfigyelhető jelenség – az egyre inkább uniformizált világgal összefüggésben – az „inkulturáció” fogalmában kifejezett sajátos kulturális identitás keresése. Latin-Amerikában, miután a marxista hullám lecsillapodott, nagyon erősen jelentkezik az elsüllyedt kultúrák fölfedezésének igénye. Az „indián teológia” újjá akarja éleszteni a Kolumbus előtti kultúrát és vallást, s meg akar szabadulni az idegen, ráerőltetett, európai elemektől. Érdekes kapcsolódás mutatkozik a feminizmus-sal: hangsúlyozzák a földanya kultuszát és a nőiséget Istenben. Ez fölerősíti az amerikai–európai feminizmus irányzatait, s már nem csupán antropológiai tételket akar fölállítani, hanem az istenfogalmat is újjá akarja formálni, mondván, hogy korábban a patriarkátust vetítették Istenbe és az istenfogalomban a nő elnyomását rögzítették. A régi vallások e felújításának kozmikus eleme (földanya stb.) érintkezik a New Age irányzataival, mely az

összes vallás ötvözését és az ember és a kozmosz új egységét tűzte ki célul. Visszatérve az inkulturációhoz: jelen van a maga sajátos módján természetesen Afrikában és Ázsiában is, különösen Indiában. A kérdés: mennyiben használhatók a kultúrák a különböző vallások kereteiként, s keretek-e csupán? Nem eleven kerek valóságok-e? Egyáltalán mi a „kultúra”? Nagy kérdések és feladatok ezek.

Még megneveznék két további témát, melyek szintén az egész földet érintik. Az egyik az ökológia. Az idea annak fölismeréséből származik, hogy nem bánhatunk a földdel úgy, ahogyan most tesszük. Ebből támad azután szinte szégyenkezés az emberlét miatt, mely hamarosan kimeríti a teremtést, és a kérdés, hogy valójában mi az ember, s nem kellene-e újra visszasülyednie a többi élőlény közé? Az ökológiát keresztény módon a teremtésbe vetett hittel lehet művelni, s ez a hit mértéket szab az emberi önkénynek és mércét állít a szabadság elé; de keresztényellenesen is művelhető a New Age oldaláról, mely a kozmosz istenségéből bontja ki az ökológiát. A másik téma, amire utalni szeretnék, a nagyon megerősödött relativizálás, mely több gyökérből fakad. Egyesek úgy látják, hogy a modern ember számára nem demokratikus, nem toleráns és a tudós szükséges kételkedésével össze nem egyeztethető azt állítani, hogy az igazság nálunk van, s a másiknál nincs, vagy csak töredékeiben birtokolja. A demokratikus életértelmezésből és a hozzá tartozó tolerancia-eszméből következően vált nagyon égetővé a kérdés, hogy fönntart-hatjuk-e keresztény önértelmezésünket.

Indiában a vallási hagyományokhoz kapcsolódóan az a fölfogás, hogy Isten csak a megnevezhetetlenben keresendő. Ezért minden, ami a vallást illeti, csak visszfénye, képmása, fénytörése a soha meg nem jelenőnek. Ebből következően tehát nincs igaz vallás. Számukra Krisztus egy nagy, kiemelkedő lény, de a tudatunkban le kell fokoznunk Őt, mert az jelent meg benne, ami másokban is megjelent. Itt tehát a demokratikus-toleráns világérvés és egy nagy kulturális hagyomány találkozott.

Mennyire jelentősek vagy veszedelmesek ezek a világérzések? A mai közvéleményben sokszor egyenesen botrányosnak tartják, hogy a keresztény hit igaz vallásként mutatkozik be, hogy azt állítja: Krisztus több, mint kiemelkedő személyiség, a vallás több, mint társadalmi képződmény.

Úgy látom, hogy egészen új, drámai jelleget nyert a kérdés: „egyáltalán mennyiben lehet igazságról beszélni?”, és: „hogyan kell a kereszténységnek megtalálnia a helyét a vallások összességében?” E vita súlypontja ma Indiában van, de például az „indián teológiára”, a dél-amerikai teológiára is hatással van. Amerikában és Európában a dolgok relatív voltának tudatából adódóan erősen jelen van.

Mi a helyzet azokkal az Egyházon belüli áramlatokkal, melyeket egyesek reakciónak, katolikus fundamentalizmusnak neveznek?

A történések és a mérhetetlen bizonytalanságok hatására – melyek most merülnek föl és fenyegetik az embert, aki hirtelen úgy érzi, kihúzták talpa alól a talajt és elrabolták szellemi otthonát – megjelenik az önvédelem reakciója és a tagadás a modernséggel szemben, melyet természete szerint vallásellenesnek vagy hitellenesnek látnak. Szeretném megjegyezni, hogy a fundamentalizmus címszó, ahogyan ma használják, nagyon különböző valóságokat takar, és pontosabban meg kell mondani, mit értünk rajta? A fundamentalizmus mint fogalom a 19. századi amerikai protestantizmusban keletkezett. A Biblia történeti–kritikai magyarázata, mely a fölvilágosodás következtében alakult ki, megfosztotta a Bibliát attól az egyértelműségétől, mellyel addig rendelkezett, és a protestáns írás-principium előfeltétele volt. A „Sola Scriptura” elv hirtelen elveszítette alapvető szerepét. Mivel hiányzik a Tanítóhivatal, ez a hívő közösség számára jelentett halálos veszedelmet. Ehhez járult a fejlődélmélet, mely nem csupán a teremtésbeszélést és a teremtéshitet kérdőjelezte meg, hanem Istent tette fölöslegessé. A „fundamentum” veszett el. Ezzel szemben állították föl a szorosán szó szerinti bibliamagyarázat elvét: a szó szerinti értelem vitathatatlanul érvényes. Ez a tétel éppen úgy irányul a Biblia történeti–kritikai magyarázata ellen,

mint a katolikus Tanítóhivatal ellen, mely nem engedi meg az ilyen verbalizmust. Ez a „fundamentalizmus” eredeti értelmében. A protestáns fundamentalista „szekták” Dél-Amerikában és a Fülöp-szigeteken nagy missziós sikereket érnek el: az embereknek biztonságérzetet és a hit egyszerűségének érzését nyújtják. Nálunk azonban időközben a fundamentalizmus egy világszerte használt címszó lett, mely alá minden lehetséges ellenségképet besorolnak.

Mely fundamentalista áramlatokat – hogy ennél a kifejezésnél maradjunk – lát Ön inkább pozitívnak, melyeket érez kérdésesnek, vagy mint mondta betegesnek?

Mondjuk így: a nálunk fundamentalizmusnak nevezett nagyon különböző áramlatok közös eleme a hit biztonságának és egyszerűségének keresése. Ez önmagában nem rossz, hiszen a hit – ahogy az Újszövetség ezt ismételten mondja – éppen az egyszerűeknek és kicsinyeknek szól, akik képtelenek bonyolult, akadémikus szörszálhasogatásokkal élni. Amennyiben ma dicsőítik a szélsőséges bizonytalanságban élt életet és a hitet mint kitalált igazságot gyanúsítják, ez nem az az életforma, melybe a Biblia be akar bennünket vezetni. A biztonság és egyszerűség keresése akkor válik veszedelmessé, ha fanatizmushoz és beszűkült gondolkodáshoz vezet. Ha az értelmet általánosan meggyanúsítják, a hitet is meghamisítják és pártideológia lesz belőle, melynek semmi köze az élő Isten iránti bizalomteljes önátadáshoz, ami megalapozza életünket és értelmünket. Ekkor születnek a vallásosság beteges formái, mint például a jelenések, másvilági üzenetek és hasonlók kergetése. De ahelyett, hogy a mindig újra megragadott fundamentalizmusra csapásokat mérnének, a teológusoknak meg kell fontolniuk, mennyiben felelősek ők maguk azért, hogy az emberek egyre inkább beszűkült vagy beteges vallási formákban keresnek menedéket. Ha állandóan csak kérdezzünk és nem mutatunk pozitív utat a hitnek, az ilyen menekülések elkerülhetetlenek.

Hol tekinthető az Egyház a leginkább egészségesnek? Van már új katolikus melegágy?

Ezt én így nem merném mondani. Nem. Egyrészt vannak szigetek, melyeken a hagyományokat erősebben őrzik, másrészt vannak helyek, ahol a válság nem vált oly radikálissá, vagy ahol az új kezdeményezések nagyobb visszhangra találtak. De a hit mindenütt veszélyeztetve van, s ez igazában a lényegéhez tartozik.

Önnek mint a Hittani Kongregáció prefektusának és a Hitterjesztési Kongregáció tagjának van bizonyos áttekintése. Bizonyára nem egészen megfelelő a módszer, ha megkíséreljük mintegy fényszóróval végigpásztázni a világegyház helyzetét, de valami benyomást lehet szerezni a különböző problémákról. Tekintsünk be néhány kiválasztott ország helyzetébe, főként Európában, s kezdjük talán Itáliával. Az Egyház itt régóta különböző formákban él, az inkább fölvilágosult Északról a népiesebb és hagyományosabb Délig. Nyilván polarizáció van egy haladóbb és egy konzervatívabb szárny között, s egyre érezhetőbb a laikus mozgalmak hatása is.

Természetesen Itália sem maradt mentes a polarizációktól, de amennyire megfigyelhettem, ezek gyengébbek, mint Németországban. A teológia itt is befogadta a kritikus irányzatokat, és a maga módján hangsúlyozza. A kereszténydemokraták megoszlása, ami most van folyamatban, nemcsak az itáliai katolicizmuson belüli különböző politikai iskolákra utal; mélyebb teológiai feszültségek is mutatkoznak benne. De a pápasághoz és a pápai Tanítóhivatalhoz való kötődés az itáliai katolicizmusban sokkal mélyebben gyökerezik, mint nálunk, és ez az itáliai katolikusokat minden feszültség mellett nagyon erősen összetartja.

Igaz, hogy az itáliai katolicizmus más délen, mint északon. Délen sokkal inkább az érzelem, a népi jámborság, a hagyományok és a körmenetek határozzák meg. Északon racionálisabb és sokkal inkább közép-európai jellegű. És igaz, amint már mondtam, hogy a teológiában jelentős feszítávolság van a nézetek között, és a kritikus teológusok sem hiányoznak, beleértve a pápai egyetemeiket is. De itt nem alakultak ki olyan radikális szembenállások, mint az Alpoktól északra, hanem próbálnak egymás mellett ma-

radni. Az is az itáliai öntudathoz tartozik, hogy a pápa a maga Tanítóhivatalában az Egyház lényeges irányadó központja.

Természetesen a templomlátogatók száma, mint az összes európai országban, Itáliában is visszaesett, s hasonló a helyzet a papi hivatások esetében is. Bizonyos, részben kétségtelenül nagyon halvány katolikus öntudat szinte minden itáliaiban megtalálható, még a baloldali pártok tagjaiban, a régi kommunistákban is. Újra meg újra látható, hogy valamiképpen katolikusnak tartják magukat, még ha ez gondolkodásukra és tetteikre kevés hatással van is. A katolikus múlt sokkal erősebben hozzátartozik az itáliai identitáshoz és kultúrához, mint például Németországban.

Kritikusok mondják, hogy az itáliai egyházra bizonyos fáradtság jellemző, amin pillanatnyilag elsősorban a peremvidéknek szóló kulturális vállalkozásokkal segítenek.

A fáradtság alól Itália sem kivétel, s amit Ön mond, az valóság, ez a kibúvás is. Viszont nagyon sok valóban eleven plébánia van, és Itáliában a laikusok sokféle módon nagyon tevékenyek. A szervezett intézményrendszer talán nincs annyira kiépülve mint Németországban, de helyette véleményem szerint a spontán kezdeményezések erősebbek és elevenebbek. A papi utánpótlás például a római egyházmegyében jelenleg jobb, mint 50 évvel ezelőtt.

Mennyire rendítette meg a politikai rendszer összeomlása az itáliai egyházat?

Itáliában mindig nehéz megmondani, hogy mennyire rendült meg valami. Politikai rendszerek összeomlanak, és valójában nem változik semmi. Igaz, hogy az itáliai Püspöki Konferencia politikájának meg kellett változnia. Épp a *Democrazia Cristiana* utolsó évében hangoztatták nagyon erősen a katolikusok politikai egységét, és fő célnak tekintették, hogy a katolikusok politikai felelősségüknek megfelelően politikai téren is egységesnek mutakozzanak. Ugyanakkor ez nem akadályozta meg a *Democrazia Cristiana* összeomlását, úgyhogy ezt a célt az itáliai Püspöki Konferenciának föl kellett adnia. Most inkább a politikai semlegességbe vonul vissza és új célnak azt tekinti, hogy a kereszté-

nyek, ahogyan itt mondják, minden pártban *transzverzálisan*, azaz a párthatárokon átívelve, közös felelősségük figyelembevételével cselekedjenek a politika lényeges etikai kérdéseiben. A cél tehát egy egészen új, pártok fölötti politikai konszenzus, melynek az etikai alapkérdésekben kellene kialakulnia.

És amit Ön támogatna?

Igen. Nagyon jónak tartanám, ha ez sikerülne, azaz a párthatárokon átívelő, lényegi egység létre tudna jönni.

A kommunistákkal is?

Mindenesetre a posztkommunista PDS-sel lehetséges lenne. A kommunista Rifondazione természetesen ragaszkodik a marxista elvekhez.

Németországtól nagyon eltérően Itáliában semmi szerepe sincs az egyházi népszavazásnak. Lehetséges, hogy Itáliában a figyelem nem annyira a dogmatikus kérdésekre, mint inkább a kereszténység megvalósítása alapján a szociális kérdésekre irányul? Mi a különbség? Mi mozgatja az itáliaiakat?

Először talán meg kell mondanunk, egy egyházi népszavazás kísérlete Belgiumban és Franciaországban gyakorlatilag visszhang nélkül maradt, s valószínűleg az USA-ban is pusztába kiáltó szó lenne. Valami sajátosan német ügyről van tehát szó. Egyébként már Belgiumban jelentősen át kellett alakítani a német egyházi népszavazás kérdéseit, hogy érdeklődést váltsanak ki. Hogy a többi országokban mi a helyzet, nem tudom. Itáliában véleményem szerint senki nem értené a vészír és az örömhír (a németben szójáték a Drohbotschaft és Frohbotschaft szavakkal) alternatíváját, mert itt mindenkinek nyilvánvaló, hogy az evangéliumnak az ítélettel is fenyegetnie kell, hogy gyöngeségünkön segíteni tudjon. A testvéries Egyház feledésbe merült formulája sem mond itt senkinek semmit. Nagyon jól tudják, hogy a testvériség nem mindig a békés egymásmellettség példaképe. Hogy a cölibátus emberi problémákkal és tragédiákkal is jár, nagyon jól tudják, de eléggé realisták az emberek ahhoz, hogy azt is tudják,

hogyan a házasság sem egyszerűbb dolog. Ezért a cölibátust a katolikus kultúra részének tartják, melynek értékét minden meghíúsulási lehetőség ellenére elismerik, és nem akarják elveszíteni. E sort lehetne folytatni. Itáliában nincs egyházzsakadás, de megosztottság van katolikusok és laikusok között. Laikusokon érte egy olyan életszemlélet és államfilozófia képviselőit, melyeknek nagy történeti megvalósulása a francia forradalomban szemléllhető. A szabadkőművesek – akik az itáliai nemzetállam megalapításában mint példaszzerű laikusok lényeges szerepet játszottak – e világnézet pecsétőreinek tekintik magukat. A konfrontáció e két világ között történik, s ezekhez a II. világháború óta a kommunista alternatíva is csatlakozott. A fő kérdés tehát az, hogyan lehet egyensúlyt találni e három erő között, miféle szintézis szükséges vagy lehetséges közöttük, s mely szintézist kell elutasítani?

Vessünk egy pillantást Spanyolországra.

Spanyolországban a Franco-uralom vége és a demokratikus átalakulás egybeesett a zsinat utáni krízissel. Ez a spanyol egyházban nagy megrázkódtatást okozott. Eddig egy meghatározott társadalmi rend révén erősen azonosult a társadalommal, sőt az állammal. Most ezt tévedésnek látják. Az egyháznak ki kellett válnia a társadalmi valóságból és újra meg kellett határoznia önmagát. Ennek az átalakulásnak lett következménye a papi és szerzetesi utánpótlás hirtelen nagy visszaesése, polarizációk a teológiában, és nagyon kritikus teológiák föltűnése. Erős ellenállás mutatkozik a katolicizmus és teológia kritikája iránt is. De jelen van egy nagyon eleven kezdeményezés egy új, a zsinat által formált katolicizmusra is, mely eltávolodott a régi államegyházi hagyományoktól.

Franciaországban egy 1994-ben végzett közvéleménykutatás szerint a hívők 83 %-a kizárólag a lelkiismeretéhez igazodik, és csak a katolikusok egy százaléka engedi vezetni magát az Egyház hivatalos tanításától.

Igen. Franciaország bizonyos szempontból egész Európa talán leginkább szekularizált országa. A gall szellem öntudata mindig

különös összetevő volt az Egyházban. Hogy az ilyen százalékszámokat mennyire kell szó szerint venni, az kérdéses. Az igaz, hogy a francia katolicizmuson belül is nagy szélsőségek, nagyon kritikus irányzatok vannak, ha például a *Golia* folyóiratra vagy a *Témoignage crétienre* gondolunk. Másrészt nagyon erősen hangsúlyozzák a hagyományt. A Lefebvre-mozgalom és az Egyházon belüli hagyományos mozgalmak sehol nem olyan erősek, mint Franciaországban.

Így az ellentétek nagyon távol állnak egymástól. De itt is mutatkoznak nagy, eleven kezdeményezések és a keresztény élet olyan örvendetes formái, melyek statisztikailag nem, de emberileg nagyok, és jövőt formáló erőt hordoznak.

A legnagyobb változás Kelet-Európában történik. Itt az Egyháznak a kommunizmus után – mely alatt ellenálló egyház is volt – teljesen más szerepet kell találnia a társadalomban.

E téren nincsenek pontos információim. Mert a nálunk kritikusnak nevezett teológiai irányzatokról nincs vagy csak nagyon kis mértékben tudomásom. Magyarországon a piarista Bulányi atya által alapított bokor-mozgalom (a németben Bokor-Bewegung!) ebbe az irányba megy. Az üldözöttségben keletkezett bázisközösségekről van szó, melyek a radikális kereszténység kifejezésésként szigorúan pacifista álláspontot alakítottak ki, és kritikusan tekintenek a rendszerhez hűséges püspökökre. Ez ideig sajnos minden kiengesztelési kísérlet hiábavalónak bizonyult, s a megbékélés helyett a mozgalom erős szövetségre lépett a nyugati kritikus, hierarchia-ellenes teológiaiakkal. A tagok szabadon választott valláshoz tartozhatnak, csak a szeretet parancsát fő parancsként fogadják el. – Csehországban és Szlovákiában a „klandesztin” (föld alatt szentelt) papok körében bizonyos fokig hajlandóság alakult ki a kritikus teológiára, de ezek nem jellemző folyamatok. Nyilvánvaló azonban, hogy a mártíregyház időszaka után nem fog visszatérni az államegyházak korábbi időszaka, s ezután a hithez csatlakozás szabad döntés témája, s az Egyház és a társadalom kapcsolatát újra meg kell határozni. Ezért sok belső küzdelem van még hátra. De a szenvedés időszakából nagyon

erős hit származott, s bizonyos ellenmérgek is még erősen hatnak meghatározott kísértések ellen.

Különösen Lengyelországban feltűnőek olyan jelenségek, amelyeket legalábbis Nyugat-Európában már el sem lehet képzelni. A szoros kapcsolódásra gondolok az Egyház és bizonyos politikai áramlatok és konkrét személyek között.

Ez egy olyan sajátos probléma, melyről szintén nincsenek pontos ismereteim. Azt mindig szem előtt kell tartani, hogy Lengyelországnak nagyon mozgalmas történelme van, s hogy a lengyel történelem minden összeomlásában, szétszakítottóságában, összeolvadásában a tulajdonképpeni identitás-tényező mindig a katolicizmus volt, mely ezért egész sajátos módon egybeolvadt a hazafisággal és Lengyelország nemzeti létével. Amikor Lengyelország mint állam nem létezett, az Egyház által maradt fenn, a darabokra szabdalt országot a határok fölött az Egyház tartotta össze. Így az Egyház Lengyelországban politikai tényezővé vált, amit természetesen most újra kell gondolni és át kell formálni. Olyan tisztázási folyamatok ezek, melyek nem máról holnapra zárulnak le.

Csak az angol katolicizmus látszik erősödni. Anglia pedig nyilvánvalóan még mindig a római Egyház elpártolt gyermeke.

Az anglikanizmusban elég sok megmaradt a katolicizmusból. Ezért Anglia az anglikanizmussal egy különös köztes képződményt őrzött meg. Egyrészt elszakadt Rómától és nagyon határozottan elhatárolta magát, elég csak Hobbes-ra gondolnunk, aki azt mondta: *Egy államnak vallással kell rendelkeznie, különösen kétfajta polgára nem lehet, először ateista, másodszer pápista, tudniillik olyan, aki egy külföldi államfő alattvalója.* Egyrészt tehát merev elzárkózás, másrészt a katolikus hagyományhoz való erős ragaszkodás mutatkozik. Az anglikanizmusban mindig voltak eleven áramlatok, melyek erősítették a katolikus örökséget. Mindig jelentős feszültség volt egy inkább protestáns és egy inkább katolikus értelmezés között. Ez mutatkozik a mostani válságukban is. Két körülmény teremtett új helyzetet: a többségi elv kiter-

jesztése tanbeli kérdésekre, és a döntési jog átruházása e kérdésekben a nemzeti egyházakra. Önmagában mindkettő értelmetlen, mert a tanítás vagy igaz, vagy nem, tehát nem a többségnek és nem a nemzeti egyházaknak kell meghatározniuk. A nők pápá szentelésével szembeni ellenállás és a katolicizmushoz való konverzió e két tényből érthető. De változatlanul igaz, hogy az államegyház sem tudta elveszíteni a katolikus elemet, és ezért tudatosan hivatalhoz juttat olyan püspököket is, akik ellenzik a női pápáságot és az anglikanizmus katolikus összetevőinek megmentőit. A katolicizmus iránti erős hajlandóság az anglikanizmusban mindig megmaradt, és ez válik láthatóvá a jelenlegi válságukban is.

Dél-Amerikában az új evangéliumi szekták milliós szám gyűjtik magukhoz az embereket, a katolikus hívők is seregestől csatlakoznak hozzájuk. A Föld legnagyobb katolikus országában valóságos vallásháború tört ki tettlegességig fajuló összecsapásokkal katolikusok és a szekták követői között. Vajon ez a főlzabadtítás teológiája vitájának is következménye – vagy talán fordítva, ha Róma megerősíti a főlzabadtítás teológiáját, megakadályozhatta volna ezt a fejleményt?

Nagyon különböző diagnózisok vannak, és nincsenek tapasztalati ismereteink. Nagyon sokan mondják, hogy a főlzabadtítás teológiájának azt a réteget, amelyiken tulajdonképpen segíteni akart, tudniillik a legszegényebbeket, soha nem sikerült megnyernie. Épp a legszegényebbek menekültek tőle, mert a túl intellektuálisan megfogalmazott ígéretek őket egyáltalán nem szólították meg, hanem csak a vallás vigasztalásának és melegének elvesztését érezték. Emiatt mentek el a szektákhoz. A főlzabadtítás teológiájának szóvivői ezt természetesen vitatják. De biztos, hogy az igazság jó része ebben van. A legszegényebbeknek kilátásba helyezett jobb világ túl távoli volt, s nagyon mélyen érdeklődtek egy az életükre közvetlenebb módon ható vallás iránt. E területen következett be a szektákhoz áramlás, ezek ugyanis olyan elemeket kínáltak föl, melyeket egy politizáltabb vallási közösségben már nem lehetett megtalálni.

A szektákat viszont azzal vádolják, hogy pénzzel vonzották magukhoz az embereket, s így tulajdonképpen tisztességtelen esz-

közzel nyerték meg őket, ami, ha részben igaz is, nem magyarázza egészen a szekták terjedését. Elsősorban karizmatikus és pünkösdista, tehát pünkösdi egyházak vannak versenyben, de vannak mellettük ún. fundamentalista, a maguk módján nagyon szigorú hitű szektás képződmények. A karizmatikus és pünkösdista irányzat mutatja, hogy az emberek több spontaneitást, több konkrétan megtapasztalható közösséget várnak az Egyházban. Tehát kevesebb tanítást, s helyette több tapasztalatot, a hit közvetlen örömét. A fundamentalista hullám viszont azt mutatja, hogy ugyanakkor a hitbeli bizonyosság szilárdságát is várják, ami a földi lemondás számára éltető talaj.

Összességében azonban azt kell mondani, hogy a szektákban az állandóság elég csekély. Nagy a szekták közötti vándorlás, ugyanakkor a szektáról szektára vándorlás csak megelőzi a vallás teljes elutasítását. Ez a jelenség természetesen a társadalom átszerveződésével és az egyre erősebb városiasodással is kapcsolatban van. Az emberek elhagyják a vidéket, a városok tömegében élnek, ahol semmiféle hiteles vallást nem találnak, és olyan csoportok fogadják be őket, akik a vallási honosítással együtt szellemi otthont is adnak. Az okok tehát sokfélék, ezért nem szabad egyszerű diagnózisokat kialakítani.

Az USA-ban a római katolikus püspökök nagy része a jövőben, mint mondja, csapásra csapással, a saját vitáitával akar válaszolni.

A számuk nem olyan nagy, legfeljebb harminc püspökről lehet szó. Ráadásul egyik fő hangadójukkal beszéltem, s ő nyomatékosan mondta, hogy teljesen félreértelmezték őket. Természetesen jó katolikusok vagyunk, egészen hűségesek vagyunk a pápához – mondta –, csak jobb módszereket szeretnénk bevezetni. Gondosan átolvastam a megfelelő iratokat, s én is mondtam neki, hogy egy egész sor dologgal, amit felsoroltak, teljesen egyetértetek. A többről, úgy gondolom, el kell gondolkodnunk. Azt mondanám, hogy egy valóban nyers Róma-ellenes hangulat nincs az amerikai Püspöki Konferenciában. Nagy feszítávolságok vannak benne, ami jó is, s a vélemények között van néhány, mely talán valóban szélsőséges. De az én benyomásom 15 év után, amióta

itt vagyok, hogy Róma és az USA között az egyetértés jelentősen javult. Összességében az amerikai Püspöki Konferenciával nagyon jó a viszony. Jelentős szellemi és vallási kapacitással, sok kiemelkedő pásztorral rendelkezik, akik jelentősen hozzájárulnak a világegyházban a tanítás fejlődéséhez. Az elnökség évente kétszer meglátogat bennünket, s valóban szívélyes az a kapcsolat, ami köztünk van.

Nyerhet-e valamit az Egyház az Észak-Amerikában most tapasztalható vallási föllendülésből?

Azt hiszem, igen. Akkor is, ha bizonyos folyamatokat és a katolicizmus tömegben történő megjelenését nem szabad túlértékelni. Látszik, hogy a vallási föllendülés fiataljai a katolikus Egyházat célnak tekintik, s hogy számukra a pápa is vonatkozási pont és vallási „vezető”. Az utóbbi 15 évben sok görcs oldódott föl és sok új pozitív dolog bontakozott ki. Nemcsak az anglikán papok konverziós mozgalmáról, hanem egy egészen új kapcsolatról is szó van az evangélikusokkal, akik korábban a katolikus Egyház legélesebb bírálói voltak. A kairói és a pekingi konferencián egész közel kerültek egymáshoz az evangélikusok és a katolikusok, egyszerűen azért, mert az evangélikusok látták, hogy a katolicizmus nem fenyegeti a Bibliát és nem akar pápauralommal rájuk telepedni, mint korábban gondolták, hanem biztosítékot ad arra, hogy a Bibliát komolyan vegyék. Ezek az új közeledések nyilván nem fognak gyorsan egyesülésre vezetni, de a katolicizmust ismét „amerikai” lehetőségként mutatják be.

Vajon mi lobbanthatta föl Amerikában az új vallásosságot?

Biztosan sok tényezője van, melyeket nem tudok elemezni, mert túl kevésbé ismerem Amerikát. De kétségtelenül jelen van az erkölcs akarása és a vallás utáni vágy, s mindehhez egyfajta tiltakozás a modern média-kultúra elhatalmasodása ellen. Amit Hillary Clinton is mondott – „Kapcsoljátok le a tv-t, ne engedjétek már becsapni magatokat!” –, mutatja, hogy egy széles körű mozgalom mondja, hogy nem vagyunk hajlandók tovább alávetni magunkat ennek a kultúrának.

Afrika. A fekete katolikusok még mindig mostohagyermeknek érzik magukat és harcolnak a több megbecsülésért. Magán az afrikai kontinensen az Egyház az afrikai szertartások és kultúrák beépítésén fáradozik. Például, hogy az istentiszteletben szabad-e dobolni vagy táncolni, vagy mit kell kezdeni a bigámiával. Egyesek azt mondják: „Én jó katolikus vagyok, és három feleségem szintén”. Ugyanakkor nyilvánvaló versenyfutás kezdődött az iszlámmal, mely az afrikaiaknak azért vonzóbb, mert azt hiszik, hogy hagyományaikat abba könnyebben be tudják illeszteni.

Afrika, ahogy mondják, a remény földrésze. De mint tudjuk, nagy problémákkal és feszültségekkel küszködő földrész is. Számkra természetesen szégyen, hogy olyan katolikus országok, mint Ruanda és Burundi most szintén szörnyű kegyetlenségek színhelyévé váltak. Ezért el kell gondolkodnunk, hogy mit kell tennünk annak érdekében, hogy az evangélium a társadalmi életben is hatékony legyen.

Az Afrika-szinodus és az afrikai püspökökkel folytatott sok találkozás után nem az az érzés alakult ki bennem, mintha Afrika úgy érezné, hogy Róma rosszul bánik vele. Az afrikaiak valójában valamennyien büszkék arra, hogy egy olyan jelentős szervezethez tartoznak, mint a katolikus Egyház, s hogy teljes egyenjóságúval tartoznak hozzá, hogy egy afrikai püspök és bíboros egyenrangú egy itáliaival, spanyollal vagy amerikaival. Sokukban él a szívből jövő hűség Rómához, a pápaság iránti szeretet és a katolikus mivolt fölötti öröm. Ha ilyen kérdésekről vagy teológiai vitákról beszélünk, az afrikai püspökök mindig azt mondják: ha valaki a lovak közé dobja a gyeplőt, azok az európai teológusok, és nem az afrikaiak. Ez talán egy kissé le van egyszerűsítve, de igaz, hogy a bírálatok mögött többnyire európaiak állnak. Ez nem azt jelenti, hogy nincsenek valós kérdések; természetesen vannak. De azt nem lehet állítani, hogy az afrikai teológiában Róma-ellenes hangulat uralkodik.

Két fő részterületet nevezett meg, s mindkettő az inkulturációhoz tartozik: házasság és liturgia. Azt hiszem, hogy a poligámia-kérdést Európában nem helyes szempontból vetik föl, ugyanis

nem a nagy érzelmek kérdése, hanem elsősorban vagyoni és szociális probléma. Hogyan lehet biztosítani ezeknek az asszonyoknak az életét? Hogyan lehet helyet biztosítani számukra a társadalomban? Afrikában ugyanis nem szerelemből kötnek házasságot, hanem két törzs házasodik és vagyoncseré történik. Általánosságban tehát nem az érzelmek a probléma, hanem az, hogy egy asszony, akinek nincs többé férje, s ezért semmiféle kötelékbe nem tartozik, hogyan tudja megtalálni helyét ebben a társadalomban? Valójában tehát társadalmi struktúra problémájával állunk szemben, s a kérdés az, hogyan lehet olyan struktúrákat találni, melyekben a monogámia a társadalom alapsejtjeként megjelenhet. De sok afrikai püspök optimista e kérdésben. Részleteiben a dolgot nem tudom megítélni.

A liturgiában egyrészt már elég tág tér nyílt ahhoz, hogy az afrikai szokások és életérzések is megtalálják benne a helyüket. Másrészt fontos, hogy a keresztény liturgiában túlságosan ne hatalmasodjanak el, hanem a liturgia megőrizzen valamit eredeti józanságából. Ezt sok afrikai is így látja. Osztják véleményünket, hogy az inkulturációt nem föltétlenül az Eucharisziával kell kezdeni.

Az iszlám nagy erővel tör előre Afrikában – gazdasági hatalommal is –, és úgy dicsőíti önmagát, mint az afrikaiakra szabott vallást. Világos, hogy az afrikaiaknak felül kell emelkedniük a törzsi vallásokon, és az iszlám azt mondja: mi vagyunk Afrika számára a magasabbrendű vallás, mert semmiféle bonyolult vallást nem hirdetünk, és olyan erkölcsünk van, mely illik hozzátok. Ez bizonyos mértékig lelkesít, de nem általánosan. Azt sem felejtették el, hogy az iszlám élen járt a rabszolgaság dolgában, s egyáltalán nem nagy tisztelettel volt a feketék iránt. S mindenekelőtt az iszlám egyáltalán nem mutat inkulturációs hajlandóságot. Az iszlám arab, s aki mohamedánná lesz, fölveszi ezt az életformát. Szó sincs semmiféle inkulturációról.

Így kerül szembe az iszlám, mint az Egyház is, azzal a problémával, hogy kialakul egy iszlám életszemlélet, alatta azonban egészen ősi pogány rétegek élnek tovább, s az iszlám csak egy

vékony fedőréteget alkot az élet mindennapos megszokásai fölött. Ezért Afrika vallási átalakításáért a harc még sokáig fog tartani és nem lesz egyszerű.

Ázsia. A csendes-óceáni térségnek a következő évszázadban igen nagy gazdasági és politikai jelentőséget jósolnak. Milyen következményekkel jár ez az Egyház számára?

Ezt nagyon nehéz előre megmondani. Ázsiában az Egyháznak, a Fülöp-szigeteket kivéve, mindmáig nem sikerült nagyobb mértékben megvetnie a lábát. Ez nem azt jelenti, hogy a kereszténység jelentéktelen maradt volna. Ősi vallásokat átformált és sokféleképpen hat a társadalmakra. Japánban nagyon kevés a katolikus, számuk lényegében állandó. De nagy az érdeklődés a katolikus szokások és a katolikus kultúra iránt. Ennyiben tehát a kereszténység társadalmi valóság. Igaz, hogy nem vállalják élet-hossziglanra, de meghatározó jelenség a társadalomban.

Indiában az Egyház jelenléte nagyon szűk. De az egész újhinduizmus, mely világszerte jelentőssé vált, liberálisabb formában sok elemet a kereszténységből vett át. S akkor még előttünk van a még mindig magába zárkózott Kína, melyben százalékosan nézve a keresztények elenyésző kisebbséget alkotnak, szellemileg azonban van jelentőségük. Éppen az, hogy a vörös hatalom oly komolyan veszi őket, mutatja, hogy erőt látnak bennük. Hogy azután Ázsia új elrendeződése a világ egészében hogyan fog hatni, nem merném megjövendölni.

Új, nehéz helyzetet jelent az Egyháznak a világszerte fokozódó keresztényüldözés.

Igen, éspedig különböző formákban. Kínában például a toleranciára utaló kezdeményezések ellenére még mindig elnyomják a keresztényeket, főleg azokat, akik hűségeseek a pápához. És ez nemcsak Kínára érvényes, hanem egy sor más országra is. Az üldöztetés – a legkülönbözőbb uralmak alatt – újra meg újra az Egyház sorsa. És figyelemre méltó, hogy egyre növekszik egy új veszély, tudniillik, hogy egy újfajta modern világnézet alakul, mely a kereszténységet vagy a katolikus hitet intoleránsnak,

a modernséggel össze nem egyeztethető, elavult jelenségnek tekintti, s ezért elnyomja. Azt hiszem, e veszély már elég nagy, annak ellenére, hogy még nem látszik egész közelről. De a társadalmi nyomás, hogy az Egyház lényeges dolgokban ma érvényes szabványokhoz igazodjék, már érzékelhető.

És ez már keresztényüldözés? Azért mégiscsak van különbség aközött, hogy keresztényeket egy diktatúrában vagy egy iszlám államban bebörtönöznek vagy megkínóznak, vagy hogy Nyugaton a társadalom pere-mére utasítják őket?

Természetesen ez még nem keresztényüldözés, oktalanság lenne a szót erre alkalmazni. De jócskán vannak az életnek olyan területei, ahol ma már újra bátorság kell ahhoz, hogy valaki kereszténynek vallja magát. Elsősorban az a veszedelem növekszik, hogy a kereszténység elvtelenül alkalmazkodik, s egy-egy ilyen formát azután a társadalom mint a kereszténység emberbarát változatát szívesen fölkarolja és példaképül állítja azok fundamentalizmusával szemben, akik erre az alkalmazkodásra képtelenek. Növekszik egyfajta vélemény-diktatúra veszélye, és aki nem vallja a diktált véleményt, kirekesztik, úgy, hogy jó emberek sem merik többé megvallani, hogy nonkonformisták. Egy esetleges jövőendő antikeresztény diktatúra valószínűleg sokkal kifinomultabb lesz, mint amelyeket eddig ismertünk. Látszólag valóságbarát lesz, de azzal a föltétellel, hogy a saját magatartási és gondolkodási mintája érinthetetlen.

A németországi helyzet

Úgy látszik, hogy a világon sehol sincs annyi nyugtalanság, egyenetlenség és elpártolás a régi hittől, mint Németországban és a német nyelvű országokban. A német egyház a leggazdagabb ugyan a világon, de kisebb hatása van a társadalomra, mint szegényebb egyházaknak szegényebb országokban. A Pápa és a Római Kúria elleni tiltakozás az első vatikáni zsinat óta nem volt oly hangos, mint manapság. Mi történik tulajdonképpen? Sajnálkozással és aggodalommal tekint-e Ön a hazájára?

Aggodalommal szemlélem, mert az egyházon belüli szakadás, a hittel szembeni kedvetlenség minden oldalon növekszik. Egyrészt itt vannak a modern körök: tudjuk róluk, hogy szerintük minden reform elégtelen, s hogy mennyire szembeszállnak a pápasággal és a pápai tanítással. De mások is, az ún. jó katolikusok úgy találják, hogy az Egyházban egyre kényelmetlenebbé válik a helyzet. Már nem érzik otthon magukat, szenvednek és panaszkodnak amiatt, hogy az Egyház már nem az a békés hely, ahol az ember menedéket talál, hanem állandó összeütközések helye, annyira, hogy ők maguk is elbizonytalanodnak és tiltakoznak. És ez az egyházon belüli szakadás, mely az Egyház miatti közös méltatlankodáshoz és közös panaszkodáshoz vezet, már önmagában nyugtalanító jelenség. Néhol az Egyház aggasztó elöregedése látszik, például a lassan kihaló nővérközösségekben, és egykor jelentős kezdeményezések egyre inkább elavulni látszanak.

A népesség nagyobbik része az Egyház és az állam határozottabb szétválasztását követeli. Vitatják, hogy Isten szerepeljen-e az alkotmányban, törölni akarják az ünnepeket, a vasárnap megszentelését, az egyházi adót. Az iskolákban a kereszt kifüggesztése alkotmányos vitát váltott ki.

A kérdést, hogy milyennek kell lennie az Egyház és az állam helyes viszonyának, természetesen mindig újra meg újra föl kell tenni. Amíg társadalmi konszenzus van arról, hogy a keresztény-

ség alapértékei a törvényhozásnak is előfeltételei, addig viszonylag szoros kapcsolatot lehet fönntartani az állam, a társadalom és az Egyház között; ennek van értelme, s ekkor a szabadság és a vallás nem állnak egymással szemben. Ha azonban már nincs mögötte semmiféle meggyőződés, egy erősen intézményesített kapcsolat veszélyessé válhat. Emiatt nem vagyok alapvetően az ellen, hogy egy adott helyzetben az Egyház és az állam élesebb szétválasztásának modelljét vitatják. Összességében az Egyháznak inkább javára vált, hogy az első világháború után ki kellett válnia az államegyházi rendszerekből. A túl erős kötődések mindig balul végződtek. Ezért, gondolom, a püspököknek Németországban egész reálisan mérlegelniük kell, hogy az állam és az Egyház kapcsolatának milyen termékeny formájához van meg a belső meggyőződés, és hol tartunk fenn olyan pozíciókat, melyekre igazában már semmi jogunk nincsen. Egy ilyen helyzetfölmérés biztosan hasznos és szükséges.

Az Ön által megnevezett egyes pontokra nagyon különbözőképpen válaszolnék. Hogy Isten szerepeljen az alkotmányban, véleményem szerint nagyon fontos, mert ez önmagában még nem függ össze egy meghatározott keresztény hitvallással sem. Ha az ember végképp eltekint attól, hogy egy mérték és egy Úr van fölöttünk, akkor helyettesítő ideológiákra van szüksége, vagy végig kell néznie, hogy lassan minden fölbomlik. Egy olyan kritikus teológus, mint Bultmann mondta egyszer, hogy „nem keresztény állam lehetséges, de ateista nem”. Azt hiszem, alapjában igaza van. Ha a saját aktuális véleményünk fölött semmiféle mérték nincsen, egyre inkább elurakodik az önkény, elvész az ember.

A többi, mint például az egyházi adó kérdése, mind olyan kérdés, amit gondosan és higgadtan át kell gondolni.

Egy provokatív kérdés: hogyan hangozhat a válasz?

Nem memém megítélni. Ahogy látom, a német egyházi adórendszer egészéről ma még meglehetősen széleskörű a konszenzus, mert elismerik az Egyház szociális teljesítményét. Lehet, hogy a jövőben az itáliai rendszer irányába változik a dolog, ahol egy-

részt sokkal kisebb az összeg, másrészt – s ez fontosnak tűnik – ragaszkodnak az önkéntességhez. Itáliában ugyanis mindenkinek jövedelme meghatározott részét – azt hiszem, 0,8 %-át – kulturális, illetve jótékony célra kell fordítania, s ezek közé tartozik a katolikus Egyház is. A címzetet azonban szabadon választhatják meg. A nagy többség gyakorlatilag a katolikus Egyházat választja, de a választás szabad.

Hogyan fogadta Ön a karlsruhei ítéletet?

Természetesen fölháborodtam, mert az indoklás véleményem szerint nagyon kérdéses volt, s mert meg voltam róla győződve, s most is meggyőződés, hogy ott, nálunk még van annyi keresztény közösség, hogy ennek a jelnek iskoláinkban valóban értelme van. Abban az értelemben is fölháborodtam, hogy azt hittem, a többség véleményét tiszteletben kell tartani. Ezért ez az ítélet demokratikusan nézve is nagyon gyöngye lábakon áll, továbbá – a reakció ezt mutatta – a mi országunkban alapvetően keresztény öntudat él; igaz, az egyes szövetségi államokban nagyon különböző.

Tudomásomra jutott, hogy a bajor Püspöki Konferenciában másként fogadták az ítéletet, mint például a mecklenburg–vorpommerni püspökök. Ott már régóta nincs kereszt a falon, s hasonló a helyzet Észak-Németország nagy részén is. Ebből az is látható, hogy nem dogmatikus kérdésről van szó. De hogy ezt a hozzánk tartozó jelet oly könnyedén hagytuk elragadni magunktól, ezzel egyáltalán nem tudok egyetérteni. Ráadásul a bajor alkotmány még mindig elfogulatlan, s amennyire tudom, fönntartások nélkül elfogadja a kereszténységet mint nevelési alapot.

A Hittani Kongregáció prefektusa tehát azt mondta volna: Hagyjátok meg a keresztet az iskolákban!

Igen.

Miért növekednek a bolondgombák ennyire Németországban? Mi van ezzel az országgal, milyen lélek vagy démon kerítette hatalmába? Talán léthiányban szenvedünk, amit hosszú ideje a teljesítményekkel akarunk pótolni? Grillparzer mondta egyszer, hogy Isten „a németek számára nem valóság. A saját alkotásuknak tekintik, s nem önmagukat tartják Isten alkotásának.”

Úgy gondolom, nem kellene nekünk, németeknek annyi önváddal illetni magunkat. Olyan országoknak is, mint Franciaország, Spanyolország, Itália vagy Nagy-Britannia megvannak a maguk keresztényellenes mozgalmaik és a nagy, egyházon belüli problémáik. Németországnak természetesen megvan a maga sajátos történelmi terhe, ami 1943–45 óta nagyon súlyossá vált. És nagy nyomatókkal kell föltenni magunknak azt a kérdést, hogy mi történt tulajdonképpen a népünkben, hogy ez így történhetett.

Azt hiszem, hogy a németek erényei és fogyatékoságai nagyon szorosan összefüggenek. Mi egyrészt olyan nép vagyunk, mely a fegyelmet, a teljesítményt, a munkát, a pontosságot értékeli, és ezáltal valóban valamit alkot, s ma ismét Európa legerősebb gazdasági hatalmává vált a legszilárdabb pénzzel. Ez azonban könnyen túlzott önbecsüléshez és egyoldalú gondolkodáshoz vezethet, mely csak a teljesítményt, a munkát, a terméket, az alkotást és a fegyelmet becsüli, s ezáltal az emberi lét többi dimenzióit elsorvasztja. Újra meg újra bizonyos gőghöz vezethet a többi nemzetekkel szemben, hogy azt mondják: valójában csak a német jó, a többiek mind „slamposak”, és így tovább. Ez a kísértés az önelégültségre, a teljesítmény paraméterek szerint egyoldalú mérlegelése kétségtelenül hozzátartozik a német karakterhez, legalábbis a legújabb német történelemben, s ezzel szembe kell szállnunk.

Nyilvánvalóan nemcsak a legújabb német történelemben. Stefan Zweig megkísérelte, hogy a német nemzeti karaktert és vallásosságot Rotterdami Erasmus és Luther alakjában mutassa be. Hiszen, írja, „a történelemben alig alakított ki a sors két oly tökéletesen ellentétes embert, mint Erasmus és Luther.” Ugyanis az engedékenység és a fanatizmus, az értelem és a szenvedély, a kultúra és az őserő, világpolgárság és szenvedélyesség, kiegyensúlyozott fejlődés és forradalom kerül bennük szembe egymással. Luthernél mindenben „a demagógia és a fanatizmus kapott hangsúlyt”. Egy egész nép fölhalmozódott keserősége került ennek a tehetséges, de fanatikus és békétlen embernek a kezébe, „az egész német nemzeti tudat – mely arra vágyott, hogy forradalmi módon fölkeljen minden ellen, ami külföldi és császári –, a papgyűlölet, az idegengyűlölet, a sötét, szociális, vallási indulat.”

A reformáció évszázada által Németország kétségtelenül egy egészen sajátos arculatot vett föl, mely későbbi történelmét bizonyos fokig előre meghatározta. Erasmus és Luther szembeállítást érdekesnek találom, a hangsúlyok azonban talán kicsit egyoldalúan vannak elosztva. Nem szabad elfelejteni, hogy Erasmus, mivel nem volt bátorsága végleges álláspontokat kialakítani, Luthertől belsőleg valóban messze eltávolodott, de valójában – s ezt katolikus részről nagyon szemére vetették – nem volt világos karaktere. Tudniillik ő – ma azt mondanánk, akadémiásként – a tulajdonképpeni döntésekből próbált kimaradni, ami igazában nem megy, mert ez az emberi lét drámai helyzete. Tehát nem Erasmus a világos karakter és Luther a sötétebb, hanem mindkettőnek megvannak a maguk problémái. Természetesen föl kell tennünk azt a kérdést is, hogy milyen problémák kerültek be a reformáció által a német karakterbe – az igazság kedvéért persze mindig hozzátéve a kérdést: mi az, ami a katolicizmus miatt problematikus bennünk? Úgy hiszem, ebben különös felelőssége van a németországi ökumenikus párbeszédnek. Nem tagadhatjuk a negatívumot, ami – sok pozitívum mellett – Luther által lépett be a német történelembé, de ebből nem alakulhat ki semmiféle önigazolás vagy egyoldalú vita.

A mai egyházellenesség egyre kevésbé a hittartalom és a vallási követelmények körül mutatkozik. Még csak nem is a szociális kérdések, a szegénység, az elszegényedés, a kizsákmányolás a téma. Ön egyszer azt a sejtését fejezte ki, hogy sokan azt szeretnék, ha az Egyház a napi véleményekhez, a modern ember unalomba fulladó kényelmességéhez igazodna.

Úgy gondolom, ez széles körben igaz. De talán még tovább kellene mennünk, és azt kellene mondanunk, hogy az Egyházon belüli vita is egészében csupán néhány témára korlátozódik, s közben korunk nagy kihívásait figyelmen kívül hagyja. Bárhová megy az ember, ahol egy egyházmegyei fórum összejön vagy valami hasonló rendezvény van, előre lehet tudni, milyen kérdéseket tesznek föl: cölibátus, nők papsága, újrահázasodott elváltak. Általában ezek a legkomolyabb kérdések. Ez azt jelenti, hogy az Egyház néhány állandó témával foglalkozik, s arra kevés figyelem jut, hogy az Egyházon kívül 80 % nemkeresztény él, akik várnak az evangéliumra, vagy legalábbis, akiknek az evangélium szól. S nekünk nem az volna a dolgunk, hogy a saját kérdéseinkkel gyötrődjünk, hanem meg kellene gondolnunk: mi mint keresztények, hogyan tudnánk ebben a világban kifejezni, hogy hiszünk, s ezzel nekik valamit tudunk mondani.

Az egyházi tudatban, legalábbis Németországban, mérhetetlen beszűkülés történt. Csak magunkra nézünk, magunkkal foglalkozunk, nyaldossuk a sebeinket, szép templomokat akarunk építeni magunknak, és alig látjuk, hogy az Egyház nem önmagáért van, hanem mi egy szó birtokában vagyunk, ami a világnak mondani akar valamit, azt szeretné, ha meghallaná, mert tudna valamit adni. Mi túlságosan megfélelkezünk a tulajdonképpeni feladatainkról.

Vajon a Vatikánban nem túlságosan elnézően kezelik-e a németországi fejleményeket? Az az ember benyomása, hogy nem eléggé számolnak e helyzet veszedelmeivel.

Igaz, hogy a német nyelv a Kúriában hagyományosan nincs túl erősen képviselve. A latin nyelveket ismerik, részben az angolt is, a német azonban kicsit érdeklődésen kívül marad. Emellett nem elhanyagolható a német elem és a németek jelenléte Rómában. Lehet, hogy Rómában is nehéz a németek sajátos helyzetét teljesen megérteni, mert gyakran olyan akadémikus elméletek vannak a háttérben, melyek nem könnyen érthetők azoknak, akik egy egészen más kulturális világban élnek. Ezért igaz, hogy a dialógus Németországgal egy kicsit akadozik. De úgy vélem, ha nem túlságosan gyorsan reagálnak, ez már önmagában valami. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a dialógust a német püspökökkel erősíteni kell.

Milyen jelentősége van az Egyház jelenlegi válságának? Ez a legnagyobb kihívás a kezdetek óta? S mit jelent az Egyház válsága a világ számára? Ön egyszer azt nyilatkozta, hogy az Egyház elmúlása olyan lelki földindulást váltana ki, aminek a hatásait mi el sem tudjuk képzelni.

Az első kérdésre válaszolva: nem tudom. Kétségtelen, egyike a nagy kihívásoknak. De az ősegyházban volt már két nagyon súlyos kihívásunk. Az első a gnózis volt, amikor az Egyházban a kultusz és a hit is lassú folyamatban ideológiákká, mítoszokká és képekké kezdett formálódni, s úgy tűnt, észrevétlenül szinte az egész Egyházat hatalmába keríti. Ha ezt ma olvassuk, az ember arra gondol, hogy akkoriban egyik oldalon a gnosztikusok, a másikon az egyházatyák álltak. De ez nem így volt, hanem teljesen egymásba fonódtak, és csak egy lassú folyamat tisztázta a helyzetet. Megkísérelték azt is, hogy kiiktassák az Ószövetséget, s magától értetődőnek és nagyon csábítóknak látszott, hogy csak Pált fogadják el. Rendkívül összetett keresési folyamatok játszódtak tehát le, s mindehhez legföljebb kezdetlegesen létezett egy központi Tanítóhivatal, mely hatékonyan be tudott volna avatkozni. Ebből következően a vitát lépésről lépésre belül kellett le-

folytatni. És a kereszténységből nagyon könnyen valami egész más is kialakulhatott volna. Úgy gondolom, ez egy nagy válság volt, mindjárt a kereszténység kezdetén, amikor még éppen formálódnia kellett.

Egy második válság – ugyan nem volt olyan nagy és súlyos, mint az előbbi, de komoly kihívás volt – az ariánus válság, amikor a császárok egy időre teljesen az arianizmus oldalára álltak, mert azt könnyebben lehetett összeegyeztetni az uralkodó gondolkodásmóddal. Ez volt a modell: van egy Isten és van Krisztus, aki egy istenszerű lény. Ezt mindenki meg tudta érteni. Az egész politikai apparátust bevetették ennek érvényesítésére. Maguk a püspökök sorban buktak el, egész konferenciák, mondanánk ma. Végezetül szinte az egész germán világ ariánus lett, úgyhogy a régi világ, a rómaiak katolikusok voltak, az új világ, a germánok ariánusok. Akkor könnyen gondolhatták azt, hogy amilyen irányt mutat az új, arra van a jövő.

Úgy gondolom, hogy a 16. század válsága is nyomasztó volt, még ha nem is érintette annyira a gyökereket, hiszen a hitvallás általánosan elfogadott maradt. De az Egyház belső zavarai igen nagyok voltak, hiszen a reformált rész szinte azonnal különböző, részben radikális mozgalmakra szakadt szét.

Amit ma élünk, talán nem a legnagyobb kihívás a történelem kezdete óta, de a gyökerekig hat.

A hanyatlás okai

Hogyan mélyülhetett el ennyire az Egyház válsága? Engedje meg, hogy először az alapok után érdeklődjem, melyek föltehetően az Egyházon kívül keresendők.

A fölvilágosodás óta él egy erős irányzat, mely az Egyházat elavultnak látja. Minél erősebbé vált az újkori gondolkodás, a kérdés annál radikálisabb lett. Jóllehet a 19. században visszatérési mozgalmak keletkeztek, az egészet nézve az irányzat folytatódott. A tudományos bizonyíthatóság vált a legfelső mércévé; így pedig – Bultmannál világosan látható – kialakult az ún. modern világkép diktátuma, mely a lehető legdogmatikusabban viselkedik, és Istennek a világba való olyan beavatkozásait, mint a csoda és a kinyilatkoztatás, egyszerűen kizár. Megengedi, hogy az embereknek vallása legyen, de ezt a vallást a szubjektív szférába utalja, s ezért semmi objektív és általánosan kötelező dogmatikus tartalma nem lehet; a dogmát az emberi értelemnek ellentmondó dolognak tartja. Az Egyház a történelemnek ebben az ellenszelében áll, és ez az ellenszél továbbra is megmarad.

Emellett természetesen a radikális fölvilágosultság egyoldalúsága is megmutatkozik, mert egy olyan vallás, melyet kizárólag szubjektívvá tesznek, elveszíti formáló erejét, s az alany önmagát határozza meg. A tiszta, természettudományokra korlátozódó racionalitás a tulajdonképpeni kérdésekre nem tud válaszolni. A kérdések ugyanis: honnan jövünk, mi vagyok, hogyan kell helyesen élnem, mi a rendeltetésem? Ezek a kérdések a racionalitásnak egy másik szintjén helyezkednek el. Nem lehet a pusztá szubjektivitás vagy irracionalitás szférájában megválaszolni őket. Emiatt az Egyház belátható időn belül nem lesz teljes társadalmak életformája, a középkor nem ismétlődik, legalábbis belátható időn belül nem. Az Egyház ún. kiegészítő mozgalom lesz, ha nem egyenesen ellenmozgalom az uralkodó világnézettel szemben, de szükséges voltát és emberi megalapozottságát újra meg újra meg fogja mutatni.

A fölvilágosodás végén, a francia forradalom előtt azt mondták, hogy most azután a Pápának, a kereszténység e Dalai Lámájának végképp el kell tűnnie, mert kezdődik az értelem korszaka. El is tűnt valóban egy pillanatra – francia számkivetésbe. De a pápaság a 19. században megerősödött, oly mértékben, mint korábban soha. Jóllehet a kereszténységnek a 19. században már nem volt meg középkori ereje és formája, de helyette sokkal szebbet élt, tudniillik egészen nagyszerű szociális kezdeményezéseket és tevékenységeket. A továbbiakban is két erős, egymástól független áramlat és erő lesz jelen, de újra meg újra meg kell kísérelniük az együttműködést. Az új világhelyzet bonyolultabbá teszi a hitet, s a mellette való döntés személyesebb és nehezebb lesz, de a kereszténységet nem hagyhatja maga mögött mint elavult dolgot.

Az Egyháznak új versenytársai támadtak, az emberek összehasonlítanak, mérlegelnek és új menedékeket keresnek. A korábbi nemzedékeknek talán azért is egyszerűbb volt a helyzete, mert vallásukat úgy tekintették, mint őseik által kipróbált dolgot, melyet nem kell újra ellenőrizniük. E tekintetben ma teljesen más a helyzet, alapvető tartózkodás él az emberekben. Kialakult egy világi dogma, mely szerint az Egyház alapvetően az elnyomásra és a hatalomra támaszkodik. Most, hogy az emberek fölvilágosultak és az állam szekularizálódott, természetesen következik, hogy az Egyház csillaga lehanyatlik.

Ehhez két dolgot mondanék: először is épp az elnyomó rendszerekben mutatkozott meg, hogy az Egyház, mely nem hagyja magát belegyűrni egy egyen-világnézetbe, ellenpólus marad, s mivel világméretű közösségként van jelen, erőt képvisel az elnyomással szemben. A 20. század eddig nem ismert módon tetten láthatóvá, hogy az olyan közösségi összetartozás, mint amilyen az Egyház, ellenálló erőt jelent minden világi, politikai és gazdasági elnyomó és uniformizáló mechanizmussal szemben; az embereknek a szabadság helyét biztosítja és utolsó határt szab az elnyomásnak. Ezt a vértanúk mutatták meg példászerűen a többieknek újra meg újra. Hogy az Egyház szabadságelem, az Kelet-Európában éppen úgy megmutatkozik, mint Kínában,

Dél-Amerikában vagy Afrikában. S épp amiatt szabadságelem, mert közösség természete van, ami közösségi összetartozást is magában foglal. Ha tehát az Egyházból lépek föl a diktatúra ellen, azt nemcsak magánszemélyként, a saját nevemben teszem, hanem egy olyan belső erőből, mely fölülmúlja az én saját éne-met és szubjektivitásomat.

A második. Van egy ideológia, mely minden létező dolgot hatalmi viszonyokra vezet vissza. És ez az ideológia rombolja az embert és tönkreteszi az Egyházat is. Mondok egy egész konkrét példát: Ha az Egyházat csak a hatalom szempontjából nézem, akkor mindenki, aki nincs valamilyen hivatalban, eleve elnyomott. S akkor például a női papság kérdése mint hatalmi kérdés válik sürgető kérdéssé, hiszen mindenkinek hatalommal is kell rendelkeznie. Úgy hiszem, hogy ez a gyanakvó ideológia, tudniillik hogy alapjában mindig és mindenütt hatalomról van szó, nemcsak az Egyházban rombolja szét az összetartozást, hanem általában az emberi életben is. Teljesen hamis látszatot kelt azáltal, hogy föltételezi: az Egyházban a hatalom a végső cél. Mintha a hatalom volna az egyetlen kategória, amivel a világ és benne a társadalom magyarázható. Mi nem azért vagyunk az Egyházban, hogy közösségi keretben hatalmat gyakoroljunk. Ha van értelme az Egyházhoz tartozásnak, az csak az, hogy az örök életet s így általában a helyes, igaz életet adja nekünk. Minden más másodrangú. Ha ez nincs jelen, akkor az egyesületté züllött Egyház minden „hatalma” csak egy abszurd színház. Úgy hiszem, ebből a hatalom-ideológiából és ebből a beszűkítésből, ami a marxista gyanakvásból még kiérezhető, újra meg kell szabadulnunk.

Az Egyház nem kevés tilalmat fogalmazott meg, azaz olyan közlekedési szabályokat, amelyek az élet sebességét is szabályozni akarják. Ezzel szemben a mai életstílus minden keresztesződésnél ezt mondja: „Megteheted: adj gázt!” A gyorsan elérhető boldogság mámorában a társadalomban a vallás csak álom a szenvedés nélküli boldogságról, misztikus lélekvarázsló. Talán azért éri annyi bírálat az Egyházat, s azért nem merít hasznot a spirituális érdeklődés növekedéséből, mert követelményeket állít, mert bűnökről, szenvedésről és igaz életütről beszél.

Csak egy példa e különös kapcsolatra: állami szinten úgy van, hogy amikor elszaporodnak a visszaélések és a társadalom veszélyeztetve érzi a biztonságát, szigorúbb törvényeket követel. Az Egyházzal szemben, melynek erkölcsi törvényei vannak, fordítva van: tőle további lazításokat követelnek.

A mai világnézetben az autonómia-gondolat és a tekintélyellenes gondolkodás, ha szabad így mondanunk, rendkívül erőssé vált. Olyan domináns lett, mint a hatalom fogalma. A két fogalom egyetlen kategóriává lett, s az emberi együttélésben valójában csak ez számít. A következmények nyilvánvalóak: ha az autonóm szubjektumé az utolsó szó, akkor lehetővé kell tenni számára, hogy bármit akarjon. Ezután annyit markol az életből, amennyit akar, amennyire lehetősége van. Úgy hiszem, ez a mai élet nagy problémája. Azt mondják, az élet olyan bonyolult és oly rövid, én annyit akarok magamnak belőle, amennyit csak lehet, s ebben engem senki nem akadályozhat. Mindenekelőtt az életből kell kiragadnom a magam részét, hogy önmagamat megvalósíthassam, s ebbe senki nem szólhat bele. Aki korlátozni akar engem ebben az élet-megkaparintásban, azt ellenségemnek tekintem.

Ezt a világnézetet láthatjuk föltűnni a kairói és pekingi dokumentumok (ENSZ-konferencia a népesedéstről és a fejlődésről, illetve az ENSZ nők világkonferenciája) háttérében. Az embert teljesen individualista módon fogják föl, csak önmaga létezik. A kapcsolatot, ami hozzátartozik s ami által igazán önmaga lesz, elveszik tőle. Az az igény, hogy az ember önmaga az egyetlen és végső fórum, az az igény, hogy az életből annyit sajátítson ki, amennyit csak lehet és senki ne korlátozhassa, annak az életérzésnek a tartozéka, mely ma fölkínálkozik az embernek. Ezért természetes, hogy a „nem szabad” – tudniillik, hogy vannak mérceék, melyeknek alá kell vetnünk magunkat – olyan beavatkozás, mely támadást jelent, és az ember védekezni kezd ellene. Végül ismét az alapkérdést kell tisztázni: Mitől lesz az ember boldog? Mikor él helyesen? Igaz-e, hogy boldogságának az a föltétele, hogy csak önmaga legyen a mérce?

A minap barátaimmal arról beszélgettünk, hogy itt, Frascati környékén éppen szőlőmetszés ideje van, s hogy a szőlő csak ak-

kor terem, ha évente megmetszik, hogy a metszés hozzátartozik a termékenységhez. Az evangélium, a *Jn 15.* fejezet alapján fölvilágot, hogy a metszés az emberi lét és az egyházi közösség képe. Ha nincs bátorság a metszéshez, a szőlő csak leveleket hajt. Az Egyházra vonatkoztatva: hiszen ez csak papír, s nem származik belőle semmi élet. De mondjuk csak el Krisztus szavaival, aki ezt mondja: éppen akkor, amikor azt hiszed, hogy birtokolnod és védelmezned kell, akkor veszíted el magadat. Mivel éppen nem önmagadra épített sziget vagy, hanem a szeretetre, az odaadásra, a lemondásra, éned megmetszésére vagy építve. Csak akkor élhetsz, ha odaadod magadat, vagy ahogy Krisztus fejezi ki, ha elveszíted magadat.

Ennek az alapdöntésnek egész világosnak kell lennie, ez kínálta föl az emberi szabadságnak. De annak is láthatóvá kell válnia, hogy hamis az az életrecept, miszerint pusztán követelőzve kell élni. A szenvedés és a teremtmény mivolt elutasítása, azaz a törvények elutasítása végső soron magának a szeretetnek az elutasítása, és lerombolja az embert. Mert épp azért, hogy követelmények teljesítését vállalja az ember és engedi magát megmetszeni, tud gyümölcsöt hozni.

Fiatal embereknél mostanában egyre gyakrabban megfigyelhető, hogy úgy érzik, keveset követelnek tőlük. Részben ez magyarázza a csatlakozásukat olyan szektákhoz, melyek önmagukon belül radikális követelményeket támasztanak. Mert ezek a fiatalok biztonságot keresnek, védettek akarnak lenni, ugyanakkor azt is várják, hogy követelményeket támasszanak velük szemben. Az emberben valahol benne rejlik a tudat: követelményekkel kell találkoznom, s meg kell tanulnom egy magasabb mércéhez alakulni, odaadni magam és elveszíteni magam.

A hit és a társadalom közötti ütközés onnan is fakad, hogy a társadalom próbálja az Egyházat, az egyháztörténelmet és az egyházi tanítást bizonyos tetszik–nem tetszik szempontból nézni. De ez a törekvés nagyon visszás.

Akkor nem visszás, ha próbáljuk keresni a hit bizonyos beláthatóságát. Ez kezdettől fogva része a keresztény igehirdetésnek. A hit csak azért tudott missziós módon a világba lépni, mert olyan valami volt, amit az emberek meg tudtak érteni és az emberekben világosságot tudott gyűjtani. Pál a zsinagógákban nemcsak zsidókkal, hanem az ún. istenfélőkkel is tudott beszélni, azaz olyan pogányokkal, akik Izrael monoteizmusában elismerték az igaz Istent. Érvekkkel tudta beláttatni velük, hogy a zsidóság és a zsidóságtól megérintett monoteista pogányság csak Krisztussal érkezik el a beteljesedéshez. Ezért a kereszténység törekvése, hogy egy választ beláthatóvá is tegyen, nagyon lényeges. Ha azonban a tetszik–nem tetszik szempontot olyan szűkre szabjuk, hogy a kereszténységben csak azokat a dolgokat fogadjuk el, melyek megfelelnek pillanatnyi szokásainknak, leértékeljük a kereszténységet, sőt értéktelenné tesszük.

Az Egyház hibái

König bíboros egyszer így vázolta az Egyház mai helyzetét a világban: „Alapjában egy évszázados fejlődési folyamatról van szó, amely az Egyház és a világ elkülönüléséhez vezetett. Egyre növekvő távolodás mutatkozik a modern ember gondolkodása és az Egyház tanítása között.” Majd így folytatja a bíboros: „Azonban az Egyháznak is kritikusan meg kell vizsgálnia önmagát, mennyiben vétkes ebben a kommunikációs zavarban, hogy le tudja győzni.”

A kommunikációs zavar, amiről König bíboros beszél, egészen nyilvánvaló, és úgy gondolom, hogy részfelelőség a mi oldalunkon is van. Egyrészt nem találjuk a nyelvet, hogy a mai tudatnak megfelelően fejezzük ki magunkat. Később talán még rátérünk olyan fogalmakra, mint eredeti bűn, megváltás, engesztelés, bűn stb.; ezek olyan szavak, melyek egy-egy igazságot fejeznek ki, de a mai nyelvben a legtöbb embernek már nem mondanak semmit. Jelentésüket újra közölhetővé tenni olyan feladat, amivel vesződnünk kell. Csak akkor fog sikerülni, ha ezeket a dolgokat belül átéljük. Ha az átélt dolgok révén újra érthetővé válunk, akkor majd képesek leszünk újra ki is fejezni őket. De hozzá kell fűz-nöm, hogy a keresztény tartalmak közlése nem pusztán értelmi kommunikáció. Olyasmit mond, ami az egész embert érinti, s csak akkor tudom fölfogni, ha magam is belépek az úton lévők közösségébe. Két követelmény áll tehát előttünk, valóban élni s ezáltal megértésre jutni, azután meggyőző, úton lévő közösség által – mely mintegy ratifikál – megteremteni az új kifejezési lehetőségeket.

A közvélemény szerint az Egyház sokszor fenyegető, megcsontosodott hatóság. Miért ilyen szigorú a hivatalos Egyház? Nem kellene a jó pástornak kicsit anyaiabb módon gondoznia a nyáját?

Való igaz, hogy az Egyház szavaiból sokaknak végeredményként csak néhány erkölcsi tilalom – főként a szexuális etika területén – marad meg, s ezért az a benyomásuk, hogy az Egyház csak ítél-

kezik és beszűkíti életüket. Lehet, hogy ebben az irányban túl sokat és sok dolgot túl gyakran mondtunk – anélkül, hogy összekapcsoltuk volna az igazsággal és a szeretettel. Úgy hiszem, valami a médián is múlik, amikor a közvetítendő anyagot válogatja. Az ilyen tilalmak valamiképpen érdekeseek mint híranyag, megragadható tartalmuk van. Ha ezek helyett Istenről, Krisztusról és a hit egyéb lényeges dolgairól beszélünk, ez a szekuláris nyelvbe nem kerülhet be, egyszerűen nem érti meg. Ezért kell föltennünk a kérdést önmagunknak, hogy az Egyház, ahelyett, hogy csak szidja a médiát, hogyan adagolhatja önmagát általa a nyilvánosság számára. A belső hitéletben, ahol a hit lényegét hirdetik, az egyes dolgokat megfelelő módon lehet egymáshoz kapcsolni, s az ilyen tilalmak megkapják helyi értéküket egy sokkal nagyobb és pozitív egészben. Az a szándék, hogy mindent a lehető leginkább nyilvánossá kell tenni, eltorzítja az arányokat. Az Egyháznak meg kell gondolnia, hogyan találhatja meg a helyes arányokat a befelé irányuló igehirdetés – mely egy közös hitérzéklet fejez ki – és a világnak szóló beszéd között, melynél csak részleges megértésre számíthat.

A nyilvánosságnak sokszor az a benyomása, hogy az Egyház nem kezdeményez, csak reagál, a kiváráásra épít, szigorúan utal az isteni parancsolatokra, egyébként abban bízik, hogy Isten nem hagyja elveszni Egyházát. Körös-körül zajlik az élet, de az Egyház képtelennek látszik arra, hogy logikáját megváltoztassa és megmarad a puszta önállításnál. Ezért nem különösebben radikálisan cselekszik, hanem inkább megkövesedik, falak mögé húzódik, mint egy erődítmény. Az üzenet puszta szóvirág marad.

Ez kultúrnemzetek szerint nagyon különböző. A kommunista uralom alatt, az elnyomás idején a hívőkben, de a nem hívő vagy kereső emberekben is, mint pl. Václav Havelban, egész más benyomás támadt. Ők valóban fölfogták, hogy az Egyház a szabadság üzenetét hirdeti. Hogy ellensúlyokat jelent. Hogy olyan erő, mely a nem hívőknek is tud valamit adni és fölkelti bennük a bizalmat, hogy a totalitárius hatalmak nem uralhatnak mindent.

Afrikában is, ahol az Egyház sokszorosán konfrontálódik az állammal, a korrupcióval, ami az afrikai államok igen nagy problémája, nem az a benyomás uralkodik, hogy az Egyház azért van ott, hogy pusztán önmagát állítsa, hanem hatékony erő; megvédi a harmadik világot is; vannak kezdeményezései is ennek érdekében; nem tisztán anyagi irányultságú fejlődési segélyeket osztogat, hanem eleven cserét sürget. Dél-Amerikában is egész más a benyomás. Tehát a fogadó közegtől függően nagyon különbözik, hogy az Egyházat dinamikusnak tekintik-e vagy sem. Hogy az Egyház nálunk, Németországban, Közép-Európában csak az önvédelem képviselőjének és a haladás ellenségének látszik, azt hiszem, éppen megfordítva, azoknak az embereknek saját önvédelméből következik, akik az Egyház tiltakozását sok oly dolog ellen, ami számukra kényelmes és igaz, nem akarják eltűnni.

Ne hasonljatok a világhoz, sürgeti a Pápa. De nem vált-e nagyon hasonlóná még az Egyház is a világhoz? Úgy tűnik, kis birtokaihoz ragaszkodik, sok pénzt, energiát és időt áldoz ingatlanai fönntartására. Nem kellene ehelyett inkább azt világosabbá tennie, hogy mi az üdvösség, amit hirdet?

Ebben igazat adok Önnek. A tehetetlenség az Egyházban is nagyon erős tényező. Ennek következtében hajlamos arra, hogy az egyszer megszerzett javakat és pozíciókat védelmezze. Az önmérséklet és az önkéntes lemondás képessége nem alakult ki a megfelelő módon. Azt hiszem, hogy ez ránk, németekre is vonatkozik. Sokkal több ugyanis az egyházi intézményünk, mint amit egyházas lelkülettel el tudunk látni. S éppen ez támaszt az Egyház iránt bizalmatlanságot, hogy ragaszkodik intézményeihez akkor is, ha valójában már nem áll mögöttük. Ilyen kép alakul ki egy kórházban vagy egy iskolában, ahol olyan emberek dolgoznak, akiknek semmi közük az egyházas magatartáshoz, csak éppen az Egyház a tulajdonos és a munkaadó. Itt valóban lelkiismeretvizsgálatot kell tartanunk. A történelemben azonban mindig úgy volt, hogy az Egyház sem volt képes arra, hogy földi javakat eltaszítson magától, hanem újra meg újra el kellett tőle venni. És ez a kifosztottság üdvösségére vált.

Közben azonban más dolgok is történtek; az Egyház és az állam szétválasztására gondolok Franciaországban X. Pius idejében, e század kezdetén. Akkoriban fölkináltak az Egyháznak egy formulát, mely szerint bizonyos állami felügyelet fejében megtarthatta volna vagyónát. Erre X. Pius úgy nyilatkozott, hogy az Egyház *java* fontosabb, mint a *javai*. Megválnék javainktól, mert a jót meg kell védenünk. Azt hiszem, ez egy nagy mondat, melyet állandóan szemünk előtt kell tartanunk.

Eltűnődöm azon, hogy az Egyház miért nem közvetíti jobban a hitet nekünk, tájékoztatlanoknak, keresztény analfabétáknak, miért nem emlékeztet többször a katolikum nagyságára, a gondolkodás szabadságára, a megbékélésre és az irgalmasságra. Hiányolom hagyományos szertartásait, szokásait, ünnepeit, kétezeréves tapasztalata tudatában büszkén ünnepelhetne meg. Isaac Singer egyik könyvében találtam egy leírást a zsidók sátoros ünnepéről. A rabbi elrecitálta az asztali áldást és prédikált. Ilyen tóramagyarázatot – lelkesedtek a hasszidok – még soha nem hallottak. A rabbi szent titkokról beszélt. Végül este föltették az asztalra az ünnepi terítőt, rá kenyeret, bort és a kiddus-kelyhet. A résztvevők benyomása szerint a lombsátor lakásukká vált Isten házában. A mi keresztény összejöveteleink viszont inkább sörös-virslis pogári ünnepekre emlékeztetnek.

Most ismétlődik a kereszténység és a társadalom összeolvadásának, a kereszténységnek társadalmi szokásokba és ünnepekbe beolvadásának témája, amiről már beszéltünk. Ebben az összefüggésben én most egy másik témára térnék rá. A rabbi nyilván semmi egészen újat nem mondott, de a hittel és ünnepélyességgel végzett szertartás valóban mindig új és újra megjelenít.

A mi liturgiareformunkban van egy irányzat, mely véleményem szerint hamis, nevezetesen a liturgia teljes inkulturációja a modern világba. Még rövidebbnek kell lennie; mindent, ami azonnal nem érthető, még inkább el kell távolítani belőle; alapjában egy még „laposabb” nyelvre kell letranszponálni. Ezáltal azonban a liturgia és a liturgikus ünnep lényegét teljesen félreértik. A liturgiában ugyanis nemesak racionálisan fogunk föl valamit, mint amikor például egy előadáson, hanem sokféleképpen,

minden érzékkel, és egy olyan ünnep befogadásával, melyet nem valami bizottság talált ki, hanem évezredek mélyéről, végső soron az örökkévalóságból jön felénk.

Amikor a zsidóság elveszítette a templomot, megtartotta a zsinagógái ünnepeket és szertartásokat, és a nagy ünnepi szertartások mint a hívő házak szertartásai összetartották őket. Egy közös életforma meghatározott módja rejlik a szertartásokban, melyekben nem pusztán felszínesen érthető dolgokról van szó, hanem a hittörténet nagy folytonossága fejeződik ki, s valami teljhatalom mutatkozik meg, mely nem az egyesektől származik. A pap nem holmi *showmaster*, aki kigondol valamit és nagyon tetszetős módon tálalja. Épp ellenkezőleg, lehet, hogy showmasternek teljesen alkalmatlan, mert valami egészen mást képvisel és az egész nem rajta múlik.

Természetesen a liturgiához hozzátartozik az érthetőség, ezért Isten igéjét jól kell fölolvasni, azután jól kell értelmezni és magyarázni. De a szó érthetőségéhez más megértési módok is járulnak. Mindenekelőtt a liturgia nem olyan dolog, amit mindig új bizottságok találnak ki. Ha az volna, emberi alkotássá válna, akár Rómában, akár Trierben, akár Párizsban ülésezik a bizottság. Ehelyett a liturgiában jelen kell lennie a maga nagy folytonosságának, a maga unalmasságának, melyben valóban évezredekkel, s általuk az Örökkévalóval találkozom, és egy olyan ünneplő közösség részévé válok, ami más, mint amit bármilyen bizottság vagy ünneprendező bizottság ki tud gondolni.

Úgy hiszem, itt alakult ki a klerikalizmus egy fajtája, mely a női papság követelését is érthetőbbé teszi. A papnak *személyében* támad fontossága, képesnek kell lennie a liturgiát tetszetősen végezni, képesnek kell lennie mindent jól megjeleníteni. Ő az ünnep tulajdonképpeni központja. Ebből szükségszerűen fakad a kérdés, miért csak ezek a választottak? Ha ellenben mint személy teljesen visszavonul, s valóban csak képviselő, és csak hívő cselekménye által van jelen, akkor a dolgok nem körülötte forognak, hanem ő kikerül a központból és valami nagyobb jelenik meg. Ezért úgy hiszem, a manipulálhatatlan hagyomány erejét és súlyát újra jobban kell látnunk. A liturgia szépsége és nagysá-

ga azokat is megérinti, akik nem tudják az összes részletet racionálisan földolgozni és megérteni. A központban természetesen az Ige áll, melyet hirdettünk és magyarázunk.

Vajon elképzelhető-e, hogy az egyhangúsítás és racionalizálás ellenhatásaként újjáélesztik a régi szertartásokat?

Ez önmagában semmiféle megoldást nem hozna, bár én azon a véleményen vagyok, hogy sokkal nagyvonalúbban kellene engedélyezni a régi szertartást mindazoknak, akik kérik. Nem tudom belátni, mi veszedelem vagy elfogadhatatlan volna ebben. Önmagát teszi kérdéssé egy olyan közösség, mely azt, ami eddig önmaga számára a legszentebb és a legértékesebb volt, hirtelen szigorúan megtiltja és az iránta mutakozó igényt egyenesen illetlenségnek tünteti föl. Ezek után mit hihet el neki még az ember? Holnap nem fogja-e betiltani azt, amit ma előír? De egy egyszerű visszatérés a régi dolgokhoz, mint mondtam, nem hozna megoldást. A mi kultúránk az utóbbi harminc évben oly gyökeresen megváltozott, hogy egy kizárólag latinul ünnepelt liturgia az idegenség élményét hozná magával, ami sokak számára elviselhetetlen volna. Amire szükségünk van, az egy új liturgikus nevelés, főként a papoknál. Ismét világossá kell tenni, hogy a liturgia tudománya nem arra való, hogy állandóan új modelleket produkáljon, ami nagyon megfelelő lehet az autópárhánban. Hanem arra való, hogy bevezessen az ünnepebe és az ünneplésbe és az embert fogékonyra tegye a misztériumra. Ezt nemcsak a keleti Egyháztól, hanem a világ összes vallásától tanulnunk kellene, ezek ugyanis valamennyien tudják, hogy a liturgia más, mint szövegek és szertartások kitalálása, s hogy éppen a manipulálhatatlan valóságból él. Az ifjúság ezt nagyon erősen érzi. Azok a központok, melyekben a liturgiát pózolás nélkül, tisztelettel és a maga egészében ünneplik, vonzanak akkor is, ha nem minden szót lehet érteni. Ilyen mértékadó központokra van szükségünk. Nálunk sajnos a kalandos játékoság iránt szinte határtalan a tolerancia, de a régi liturgia iránt gyakorlatilag semmifajta tolerancia nincs. Ez pedig azt jelenti, hogy biztosan tévúton vagyunk.

Az Egyház válsága – meghatározható-e, hogy mikor kezdődött? Korábbi idők hibáinak következménye? Túl sok ballasztot halmozott föl az Egyház, túl sok adósságot szedett össze és most kapja a számlákat?

Egyrészt van a történeti folytonosság, melyből nem tudunk ki-
lépni. Amint a mi német történelmünk meg van rakva minden jó-
val és rosszal és ez minden nemzedékre áthárul, ugyanígy van az
egyház történelemmel is. Föl kell tenni a kérdést: melyek ezek a
megterhelő dolgok, milyen tévedéseket hordoznak, amiket be
kell látnunk és el kell ismernünk? Másrészt azonban mindig ad-
va van az éppen élő nemzedék újdonsága.

A válságot tehát, melynek gyökerei és kiváltó okai a múltban is
rejlének, nem annyira a távoli, történeti múltból eredeztetném. A
dolog úgy áll, hogy új történelmi konstellációk új csúcokra vagy
mélypontokra vezetnek. Példaként csak a következőt említe-
ném: amikor fölvirágozott a politikai liberalizmus, az Egyházon
belül ennek megfelelően megjelent a modernizmus körüli vita,
amit X. Pius nagy erővel vezetett. Az első világháború után az
egész hirtelen elmúlt. Ma sokan mondják, hogy akkoriban a
problémákat jól meg kellett volna vitatni az elfojtás helyett. A va-
lóság azonban az, hogy az első világháborút a liberalizmus meg-
fenekléseként élték meg, az azt meghatározó szellemi erő letűnt
a színről. Így váratlanul egy egészen új tudati állapot keletkezett.
Nemcsak a katolikus, hanem az evangélikus kereszténységben
is. Harnack, a liberális teológia nagy mestere visszavonult, hely-
re Karl Barth lépett a maga radikálisan új hitével; Erik Peterson,
a nagy evangélikus egzegéta és történész katolizált. Az evangéli-
kus egyházban – melyben korábban a liberális teológia hangsú-
lyozottan kultuszellenes volt – új liturgikus mozgalom indult. Ez
tehát azt jelenti, hogy egy teljesen más generációs közegben a
modernista problémák hirtelen többé senkit nem érdekeltek.
Nagyon jól látni ezt Romano Guardini önéletrajzában, aki még
ebben a liberális korszakban tanult, és elérkezett egy tudatos an-
tiliberális döntéshez.

A második világháború után ez az állapot még egy kis ideig
tartott, de nagyon gyorsan kialakult egy jóléti világ, mely messze
túlzárnyalja az egykori „Belle Époque”-ot. Ezáltal kialakult egy

bizonyos neoliberalizmus, s a kereszténység hirtelen még elmaradottabbnak, visszahúzóbbnak, időszerűtlenebbnek tűnt, mint az első világháború előtti korszakban.

Ezért a válságjelenségeket kortörténetileg is kell szemlélni. Ebben bizonyos fokig igazat adok Karl Marxnak, hogy egy kor ideológiai fölfogása mindig az egész gazdasági, társadalmi szerkezet tükröződése is.

Lehetséges-e, hogy az Egyház mai hanyatló folyamatában jelentős öntisztító erők is hatnak?

Meg vagyok róla győződve, hogy öntisztító erők hatnak. De önmagában a hitbeli elkedvetlenedést és elfáradást nem szabad könnyedén tisztulási folyamatként fölfogni. A helyzet fölkinált lehetőség a tisztulásra, melyet különféleképpen használunk föl. Most visszaérkezünk a vagyonnal és az intézményekkel való összefonódás kérdéséhez. Az ezektől való megszabadulás vezet tisztuláshoz. De teljesen automatikusan, pusztán az elvesztésükkel nem következik be tisztulás.

Nehéz mérni az Egyház hatékonyságát, legalábbis politikai, gazdasági mutatókkal, forgalma vagy tagjainak száma szerint. Mindazonáltal Krisztus vagyonkezelőkről beszélt, akikre uruk javakat bízott. Gazdálkodniuk és gyarapodniuk kellett – olykor nem egészen korrekt eszközökkel is.

Az első kérdés: hogyan kell példabeszédeket helyesen értelmezni? Nem volna jó módszer abból kiindulni, hogy Jézus a történetet egy bankból veszi, az üzletelésből, mellyel a pénzt sokasítják. A hűtlen vagyonkezelő esete – ez egy különösen nehéz példabeszéd –, melyben Jézus azt mondja: *Hát persze, végül is megoldást talált magának, legyenek okosak, amilyen okos ő volt*, sem azt jelenti, hogy az embernek ugyanígy tisztességtelen eszközökkel kell élnie. Hanem azt jelenti, hogy az embernek okosnak és ébernek kell lennie és észre kell vennie a lehetőségeket; hogy valami a fantáziára és a kreativitásra is rá van bízva. Es bizonyosan jelenti azt, hogy nem elegendő jó hívőnek maradni, azt mondani: én jámbor vagyok, én az én formám szerint boldog leszek, nem ér-

dekel, mit csinálnak a többiek. Hanem a hit valójában továbbadandó ajándék, amivel nem jól bánunk, ha csak önmagunknak akarjuk birtokolni. A valóban belsőleg elfogadott kereszténység mindig rendelkezik azzal a dinamizmussal, hogy abból valamit közölnöm kell. Megtaláltam valamit, hogy miként kell jól csinálni – és nem mondhatom, hogy ez nekem elég. Ebben a pillanatban ugyanis már össze is törtem, amit megtaláltam. Ez éppen olyan, mint amikor valakinek nagy öröme van, s érzi, hogy valahogyan el kell mondania, közölnie kell, különben nem is igazi öröm. Valójában a továbbadás dinamikája így része a küldetésnek, melyet Krisztus övéinek adott; s ugyanígy része a fantázia és a bátorság is a veszteség kockázatával együtt. Ezért nem ülhetünk le megnyugodva és nem mondhatjuk: *persze, szó sem volt a tömegek ígéretéről, a siker nem neve Istennek, mi a magunkét megcsináltuk, s hogy ki jön és ki nem, az majd megmutatkozik*. A mások miatti belső nyugtalanságnak az Egyházban mindig jelen kell lennie, mert mi az egész emberiségnek szóló ajándék birtokában vagyunk.

Másrészt e szavak is érvényesek: „úgy küldelek titeket, mint bárányokat a farkasok közé”, és „üldözést fogtok szenvedni”. Ez azt jelenti, hogy előre megmondták nekünk, életünk mindig részesedni fog Krisztus sorsában, és úgy hiszem, a kereszténységnek ebben a feszültségben kell élnie. Nem töltheti el semmiféle önelégültség ebben az értelemben: elértük a magunk állapotát, többre nem vagyunk képesek – hanem a megbízatás arra készítet, hogy mindig új, jó vagyongazdálkodók legyünk, tehát olyanok, akik gazdálkodnak, ahogyan Krisztus mondta, de a siker soha nincs a kezükben.

A kritika kánonja

Az Egyháznak címzett kritikával összefüggésben Ön egyszer egy „klasszikus kérdéskánonról” beszélt: női papság, fogamzásgátlás, cölibátus, elváltak újra házasodása. E felsorolás 1984-ből való. Az 1995-ben Ausztriában, Németországban és Svájcban tartott egyházi népszavazáson kiderült, hogy e kérdéskanon azóta sem változott. A viták reménytelen helybenjárásként folynak. Bizonyos fogalmi tisztázás talán segítene. Úgy látom, sokan nem tudják, miről is beszélnek, amikor pápaságot vagy papságot emlegetnek, valójában nincsenek tisztában a fogalmakkal.

Ujra hangsúlyoznám, hogy ezek valóságos kérdések, de azt hiszem, félrevezetjük magunkat, ha standard kérdések szintjére emeljük és a kereszténység egyetlen témájává tesszük őket. Van ugyanis egy nagyon egyszerű ellenérv (amit egyébként már Johann Baptist Metz is elmondott egy, az egyházi népszavazásról szóló cikkében): ezeket a kérdéseket az evangélikus kereszténységben megoldották. Ők ezekben a pontokban a másik utat választották és járták, és egészen nyilvánvaló, hogy ezáltal a mai világban élő kereszténység problémáját nem oldották meg. És a kereszténység problémaköre, a keresztény lét nehézsége számukra éppoly drámaian vetődik föl, mint korábban. Metz, ha jól emlékszem, megkérdezte, hogy vajon miért kellene nekünk az evangélikus kereszténység másodpéldányává lennünk. Tulajdonképpen jó, hogy ezt a kísérletet elvégezték. Mert megmutatkozik, hogy a kereszténység nem ezeken a kérdéseken fut zátonyra; hogy ezeknek a dolgoknak a föloldása nem teszi vonzóbbá az evangéliumot, nem teszi könnyebbé a keresztény létet, még csak az összhangot sem éri el, ami az Egyházat jobban összetartaná. Azt hiszem, végre világosan kellene látnunk, hogy végső soron nem ezek a kérdések azok, melyek gyötrik az Egyházat.

A tévedhetetlenség dogmája

Engedje meg, hogy azzal a kérdéssel kezdjem, ami a protestánsokat már nagyon régóta izgatja, tudniillik a tévedhetetlenség dogmájával. Valójában mit mond ez a dogma? Igaz-e vagy téves értelmezés, ha úgy értjük, hogy minden, amit a Szentatya mond, eleve helyes és szent? Azért szeretném a kritika kánonjának élére helyezni ezt a kérdést, mert az embereket, különböző alapokon, nagyon érdekli.

Ezzel Ön már meg is nevezett egy tévedést. Ez a dogma ugyanis nem azt jelenti, hogy minden, amit a Pápa mond, tévedhetetlen. Hanem egyszerűen azt jelenti, hogy a kereszténységben, legalábbis a katolikus hit szerint, van egy végső döntő fórum. Hogy végezetül a lényeges kérdésekről kötelező erejű döntés születhet, és mi biztosak lehetünk abban, hogy ezáltal Krisztus öröksége helyes magyarázatot kapott. Ez a kötelező erő valamilyen formában minden hívő közösségben jelen van, csak nem a Pápára vonatkoztatva.

Az ortodox Egyház számára is világos, hogy a zsinati döntések abban az értelemben tévedhetetlenek, hogy rájuk hagyatkozhatom: Krisztus öröksége helyes magyarázatot kapott, ez a mi közös hitünk. Nem kell mindenkinek újra mintegy kidesztillálni és a Bibliából előhozni, hanem az Egyházban megvan a közös bizonyosság lehetősége. Az ortodoxiához képest a különbség csak az, hogy a római kereszténység az ökumenikus zsinaton kívül egy másik bizonyosságot adó fórumot is ismer, nevezetesen Péter utódát, aki ezt a bizonyosságot ugyanúgy tudja adni. Természetesen a Pápa bizonyos föltételekhez van kötve, melyek biztosítják – és nagyon mélységesen kötelezik –, hogy ne a saját szubjektív világából döntsön, hanem a hagyomány nagy közösségében.

Mindenesetre hosszú időbe telt, amíg ezt a megoldást megtalálták.

Zsinatokat már jóval azelőtt tartottak, hogy bármilyen elmélet létezett volna a zsinatról. 325-ben a niceai zsinat atyái az első zsinaton egyáltalán nem tudták, mi az, hogy zsinat, a császár hívta őket össze. Ennek ellenére tisztában voltak azzal, hogy nemesak

ők beszélhettek, hanem elmondhatták (amit korábban az apostoli zsinat mondott): „Úgy tetszett a Szentléleknek és nekünk” (*ApCsel 15,28*) – azaz velünk és általunk a Szentlélek döntött.

A niceai zsinat ezután három primátusról beszél az Egyházban, nevezetesen Rómáról, Antiochiáról és Alexandriáról. Bizonyoságadó fórumokat nevez meg a zsinat, mert mind a három a Péter-hagyománnyal függ össze. Róma és Antiochia Szent Péter püspöki székhelye, Alexandria mint Márk-székhely szintén a péteri hagyományhoz kötődött és fölvettek e triászba.

A római püspökök nagyon korán, nagyon világosan tudták, hogy ebben a péteri hagyományban állnak, s hogy a felelősséggel együtt az ígéretnek is birtokában vannak, hogy feladatuknak megfelelhessenek. Ez az ariánus válság idején vált nagyon világossá, amikor Róma volt az egyetlen fórum, mely szembeszegülhetett a császárral. Róma püspökének – akinek természetesen hallgatnia kell az egész Egyházra, s nem ő maga találja ki a hitet – olyan funkciója van, mely a Péternek adott ígéret vonalában áll. A végső megfogalmazást valóban csak 1870-ben kapta meg.

Meg kell talán még jegyeznünk, hogy időközben a katolikus kereszténységen kívül is megnőtt a megértés az iránt, hogy az egésznek szüksége van egy egységfórumra. Ez jutott kifejezésre például az anglikánokkal folytatott dialógusban. Az anglikánok készen állnak arra, hogy a római primátus-hagyománnyal kapcsolatban elismerjenek egy ún. *gondviseléses* vezetést, anélkül, hogy a Péter szót közvetlenül a pápára vonatkoztatnák. Az evangélikus kereszténység más részeiben is elismerik, hogy a kereszténységnek rendelkeznie kell egy ún. szóvivővel, aki személyében fejezi ki a közösséget. Az ortodox egyházban is vannak hangok, melyek bírálóan nyilatkoznak az Egyház autokefáliákra (nemzeti egyházakra) történő szétesése ellen, s ehelyett fontosnak tartják a visszatérést a péteri elvhez. Mindez nem a római dogma elismerése, de jelentős konvergenciákat jelez.

Örömhír rémhír helyett

Az egyik kritika szerint a katolikus Egyház hagyományos erkölce valójában a büntudatra épül. Ez különösen akkor negatív hatású, amikor a szexualitásról van szó. Az Egyház olyan vétkekkel terhelte meg az embereket, amikről a kinyilatkoztatásban szó sincs. Megszületett az elképzelés, hogy a keresztény teológiát nem a bűnök és a töredelem alapjára kell építeni. A vallási élményt épp a vallási törvénykezés túlhaladásával lehet és kell újra fölfedezni.

A rém- és örömhír tetszetős szembeállítását nem tudom díjazni. Aki ugyanis az evangéliumot olvassa, látja, hogy Krisztus meghirdette az örömhírt, de ahhoz az ítélet híre is hozzátartozik. Sőt az evangéliumban az ítéletnek olyan drámai szavai is elhangzanak, amelyek valóban megrémítenek. Ezt nem szabad elhallgatni. Maga az Úr az evangéliumban nyilvánvalóan nem lát ellentmondást az ítélet híre és az örömhír között, épp ellenkezőleg. Hogy van ítélet, van igazságosság, ez tulajdonképpen remény, s ennyiben örömhír, legalábbis az elnyomottaknak, azoknak, akikkel igazságtalanul elbántak. Csak az érzi fenyegetve magát, aki az elnyomókhoz és az igazságtalanságot elkövetőkhöz tartozik.

Már Adorno megmondta, hogy igazságosságról csak akkor lehet beszélni, ha a halottak föltámadnak, s ezáltal a régi igazságtalanság visszamenőleg mintegy rendeződhet. Valamilyen formában tehát az igazságtalanságnak rendeződnie, a igazságnak győznie kell; legalábbis mi ezt várjuk. Krisztus és ítélete nem a rossz győzelme, hanem Ő a jó győzelme, és ezért a tény, hogy Isten igazságos és Ő a Bíró, az a legmélyén örömhír. Természetesen ez az örömhír kötelezettségeket is ró ránk. De ha örömhírnek csak az öngizolást tartom, akkor ez az örömhír végső soron jelentéktelen, mert valójában önámítás. Ezért kell az ítélet-jellegnek – épp a szenvedőkre és azokra tekintettel, akik semmi igazságosságot nem tapasztalnak, de joguk van az igazságosságra – újra megörülnünk, azután számításba vennünk, hogy azonos mércével fognak bennünket mérni, és törekednünk kell arra, hogy ne az igazságtalanságot tevők közé tartozzunk.

Természetesen az ítélet hírében van egy nyugtalanító elem is. És ez így van jól. Úgy vélem, ha látjuk, hogy a középkorban a hatalmasok igazságtalanságokat műveltek, de amikor az ítélethez közeledtek, próbálták jó alapítványokkal, jó cselekedetekkel helyrehozni a dolgot, azt is észrevesszük, hogy az ítélet tudata politikai és szociális tényező is. Az a tudat, hogy így nem távozhatok a világból, valahogyan rendbe kell hoznom a dolgokat, azaz hogy az egészen hatalmasok fölött is egy magasabb fenyegetés állt, rendkívül üdvös volt. Ez minden embernek javára válik.

Mindenhhez hozzá kell vennünk, hogy Krisztusról tudjuk, ez a Bíró nem vasszigorral alkalmazza a paragrafusokat, hanem ismeri a kegyelmet, s hogy végső soron szorongás nélkül léphetünk eléje. De úgy hiszem, mindenkinek meg kell találnia ezt a belső egyensúlyt, hogy ítélet alatt érzi magát és elismeri: nem ügyködhetem úgy, ahogy nekem tetszik, mert ítélet van fölöttem – másrészt nem adom át magam az aggályoskodásnak és a szorongásnak.

Ezzel, úgy látom, az igehirdetés és a lelkipásztorkodás is irányt kap. Rendelkeznie kell a lehetőséggel, hogy a hatalmasokat fenyegethesse is, hogy azokat, akik „eltékozolják” életüket, tönkreteszik magukat, fenyegetéssel tudja józanítani az igazságosság és a jóság, igazi jólétük és a saját boldogságuk érdekében. De nem válhat megfélemlítő hatalommá, s azt is tudnia kell, hogy kivel beszél. Vannak érzékeny, szinte már beteg lelkek, akiket nagyon könnyű szorongásba taszítani. Őket ki kell hozni a félelem zónájából, a kegyelem igéjével nagyon erősen be kell világítani a lelkükbe. Ugyanakkor vannak vastagbőrűek, akiket bizony ostorozni kell. Azt hiszem, ez az egész összetartozik, de úgy, hogy az ítélet is örömhír, mert bizonyossá tesz bennünket: *a világ jó és a jó győz.*

Isten népe vagyunk

Az „Isten népe” fogalmat ma a hivatalos Egyházzal szemben álló autonómiaként értelmezik a jelszó szerint: „Mi vagyunk a nép”, s amit a nép mond, annak kell történnie. Másrészt van egy ilyen mondás is: „A nép szava Isten szava”. Miként látja Ön ezt a fogalmat?

Ha teológusok és hívők vagyunk, elsősorban arra hallgassunk, amit a Biblia mond. A nagy fogalmakat: „ki az Isten?”, „mi az Egyház?”, „kegyelem” és így tovább, nem mi magunk találjuk ki. A hit ajándéka épp abban áll, hogy bennünket megelőző adottság. Az „Isten népe” bibliai fogalom. A bibliai szóhasználat arra nézve is kötelező, hogy mi hogyan használhatjuk ezt a fogalmat. Elsősorban és lényegében ószövetségi fogalom, amikor a „nép” fogalma még távol van a nemzetek történelmi korszakától, és inkább a törzsszel és a családdal függ össze.

De mindenekelőtt reláció-fogalom. Ezt az újabb egzegézis nagyon világosan kimutatta. Izrael, amennyiben pusztán mint politikai nemzet mutatkozik meg, nem Isten népe. Isten népévé azáltal válik, hogy Isten felé fordul. Csak a relációban, az Isten felé fordulásban Isten népe, és ez Izraelben a Törának való alávetettséget jelenti. Ezért az Ószövetségben az „Isten népe” fogalom magába zárja Izrael Istentől való kiválasztottságát is, aki minden egyéni teljesítmény nélkül, szeretetből választja ki – jóllehet nem nagy nép, nem jelentős nép, hanem egy a legkisebb népek között –, s ezáltal szeretetével ajándékozza meg. A fogalom másrészt magába zárja e szeretet elfogadását, és konkrétan ez jelenti a Tóra iránti alávetettséget. Csak ebben az alávetettségben, ami Istennel hoz kapcsolatba, Isten népe Izrael.

Az Újszövetségben (egy vagy két kivétellel) az „Isten népe” fogalom csak Izraelre vonatkozik, tehát az Ószövetség népére, s nem közvetlenül egyházi fogalom. Az Egyházat Izrael folytatásának értették, bár a keresztények nem Ábrahám-tól származnak, s így valójában nem ehhez a néphez tartoznak. Azáltal válnak e nép tagjaivá, így mondja az Újszövetség, hogy Krisztustól származnak, s ezáltal Ábrahám gyermekeivé is válnak. Az tartozik tehát Isten népéhez, aki Krisztushoz tartozik. Állítható, hogy

a „Tóra” helyére Krisztus személye lépett, s így az „Isten népe”-kategória, amelyet közvetlenül nem használtak az új nép jelölésére, éppen a Krisztus-közösséghez és a Krisztussal és az Ő példája szerint folyó élethez kötődik, vagy ahogy Pál mondja: ugyanaz az érzület legyen benneteket, mint Jézus Krisztusban volt (*Fil 2,5*). „Krisztus érzületét” a továbbiakban e szavakkal értelmezi: engedelmes lett egészen a kereszthalálig. Csak akkor használjuk keresztény módon az „Isten népe”-fogalmat, ha bibliai értelmében fogjuk föl. Minden egyéb kereszténységen kívüli konstrukció, mely elmegy az igazi jelentés mellett. Sőt, véleményem szerint a góg termékei is. Mert ki meri állítani magáról, hogy mi vagyunk az Isten népe, a többiek pedig nem?

A kitételhez, „mi vagyunk az Isten népe” még egy egészen gyakorlati meggondolást fűznék. A „mi vagyunk az Isten népe” tételből vezetik le: „mi határozunk”. Ha például most Németországban egy meghatározott egyesület minden tagja összejönne és azt mondaná: „mi vagyunk a nép, ezért úgy döntünk, hogy ez most így van”, mindenki csak nevetne rajtuk. Minden népnek megvan a maga szerve, mindenki tudja, hogy az állami törvényekről nem a helyi önkormányzat dönt, hanem az országgyűlés, tehát egy olyan szerv, mely valóban az egészet képviseli. Ugyanígy az Egyházban senki nem az a mindenkit reprezentáló „mi”, amely dönthetne, hanem csak valamennyien együtt, s az egyes csoportok csak annyiban, amennyiben az egészben élnek. Egyszerűen a demokratikus népfelfogás szerint is képtelenség volna, ha csoportok akarnának dönteni az egészről. Egy plébániának vagy egy egyházmegyei fórumnak a *maga* dolgait kell kézbevennie. De nem igényelhetik, hogy az egész Egyház dolgaiban döntsenek.

Mindahhoz, ami az állami jogban kialakult (s aminek az Egyház számára is van jelentősége), az Egyházban még az is hozzájárul, hogy nemcsak szinkronban, hanem diakronban is él. Azaz, hogy mindig valamennyi élő – az elhunytak is – együtt alkotja az egész Egyházat, és a többséghez az Egyházban mindig mindenki hozzátartozik. Egy államban például tegnap a Reagen-kormány, ma a Clinton-kormány kormányoz, s a mindenkori következő papírkosárba dobja azt, amit az előző tett, s azt mondja: mi

most újrakezdünk mindent. Az Egyházban nem így van. Az Egyház minden nemzedék identitásából, idő feletti identitásukból él, és tulajdonképpen többségét a szentek alkotják. Minden nemzedék arra törekszik, hogy a szentek közé jusson a maga értékeivel. De csak annyiban tudják ezt tenni, amennyiben ez a nagy folytonosság befogadja őket, s ők beolvadnak abba.

De az államnak is van bizonyos folytonossága, ami független az egyes államelnököktől.

Persze. A dolgot egy kicsit eltúloztuk, az államban sem kezd minden kormány mindent előlről. Mindegyik beáll a nagy állami hagyományba, s az alkotmányhoz kötötten nem kezdheti a semmiből az állam újrácipítését. Ami tehát egy államra érvényes, az érvényes az Egyházban is, csak még szigorúbban és mélyrehatóbban.

Vannak „Mi vagyunk a nép”-mozgalmak, melyek nem a hatályos törvények, rendeletek és parlamentek köré fonódnak és egyszerűen túllépnek minden korlátot.

Úgy gondolja, hogy az államban? Persze, persze. A jelenség az Egyházban sem különlegesség. De hogy az államban valójában nem működik, azt épp a bázis-demokratikus mozgalmak mutatják. A Szovjetunióknak volt ilyen a kezdete. A tanácsok útján akarta a „bázist” meghatározni, valamennyien együtt aktívan akartak kormányozni. Ez a látszólag közvetlen demokrácia, melyet a képviseleti (parlamentáris) demokráciával szemben népi demokráciának neveztek, a valóságban tiszta hazugságnak bizonyult. Egy tanács-Egyházban sem volna másképp.

A „Mi vagyunk a nép” jelszó azért is annyira vonzó, mert a közelmúltban a korábbi NDK-ban az ellenzéki mozgalmakban sikeresnek bizonyult.

Ez igaz. De ott, akkor az egészben ott állt a háttérben a nép. Időközben azonban ez a konszenzus újra összeomlott. A nagy tüntetésekhez (a jelszó) clegendő volt, de egy társadalom pozitív vezetéséhez már nem.

Szent uralom és testvériség

Miért kell az Egyháznak még ma is tekintélyi módszerekkel dolgoznia és „totalitárius” struktúrákba szerveződnie? Sokan gondolják, hogy a demokratikus modellek az Egyházban is lehetségesek volnának. Nem lehet azt megtenni, hogy az Egyház a társadalomban számon kéri a demokráciát és az emberi jogokat, a saját házába meg nem engedi be ugyanezeket. Nem lehet megtenni, hogy mindenkitől emberiséget követel, önmaga pedig elsősorban büntetésekkel, törvényekkel, fenyegetésekkel él.

Először a hierarchia szóról. Helyes fordítása valószínűleg nem „szent uralom”, hanem „szent eredet”. Az „arché” eredetet vagy uralmat egyformán jelenthet, de a valószínűbb jelentése „szent eredet”. Egy eredet szent erejét közvetíti tehát, és az eredeti erő, mely szent, az Egyházban minden nemzedék új kezdete. Az Egyház nem egyszerűen a nemzedékek folytonosságából él, hanem abból a mindig új, jelenlévő forrásból, mely a szentségek által folytonosan közli magát. Úgy találom, hogy ez egy fontos, más látásmód, hogy az a kategória, mely megfelel a papságnak, nem az uralom. Épp ellenkezőleg, egy kezdet megjelenítése és ajtaja, s az e célra való önátadás. Ha a papság, a püspökség és a pápaság lényegileg uralomnak tekinti önmagát, akkor valójában kifordult önmagából és eltorzult.

Tudjuk az evangéliumokból, hogy a tanítványok között vita volt a rangról, a kísértés, hogy a tanítványságból uralmat formáljanak, az első pillanattól jelen volt és megmarad. Ezért nem vitatható, hogy ez a kísértés minden nemzedékben, a maiban is ott van. Ugyanakkor ott van az Úr gesztusa, aki megmossa a tanítványok lábát, és ezzel alkalmassá teszi őket, hogy Ővele, magával Istennel lehessenek az asztalközösségben.

E gesztussal azt is mondja: Ezt gondolom én a papságról. Ha képtelenek vagytok rá, nem vagytok papok. Vagy, ahogy a Zebedeus-fiak anyjának mondja, a föltétel: inni a kelyhet, azaz Krisztussal szenvedni, hogy azután jobb vagy bal oldalon vagy máshol fognak-e ülni, ennek nyitva kell maradnia. Ez újra csak azt jelenti, hogy a tanítványnak innia kell a kelyhet, sorsközösségbe kell

lépnie az Úrral, lábmosóvá, a másikat megelőzve és vele együtt szenvedővé kell válni. Ez tehát az első pont, hogy az eredet, a hierarchia valódi értelme nem az, hogy kiépítünk egy uralkodói struktúrát, hanem megjelenítünk valamit, ami nem az egyesektől származik.

Egy második általános előzetes megjegyzés: a „testvériség” nagyon szépen hangzik, de nem szabad elfeledkezni kétértelműségéről. A világtörténelem első testvérpárja a Biblia szerint Káin és Ábel volt, és az egyik agyonütötte a másikat. Ez az elképzelés a vallástörténelemben másutt is előfordul. Ugyanezt látjuk a római eredetmondában: Romulus és Remus. Itt is két testvérrel kezdődik a történet, és az egyik agyonüti a másikat. A testvér tehát nem automatikusan a szeretet és az egyenlőség példaképe. Amint az atyaság zsarnoksággá fordulhat, úgy számos példát látunk a történelemben a negatív testvériségre. A testvériséget is meg kell váltani, keresztül kell vinni a kereszten, hogy igazi formáját megtalálja.

Most térjünk rá a gyakorlati kérdésekre. Lehet, hogy az Egyházban pillanatnyilag túl sok a döntés és a kormányzás. Valójában a hivatalnak lényege szerint azt kellene szolgálnia, hogy ünnepeljék a szentségeket, hogy Krisztus jönni tudjon, s hogy Isten igéjét hirdessék. Minden egyéb erre van rendelve. Valójában nem volna szükség semmiféle állandó kormányzati funkcióra, hanem az eredet iránti engedelmességhez és a vele kapcsolatos élethez kellene kötödni. A hivatalviselőnek arra kell ügyelnie, hogy ne önmagát hirdesse és produkálja, hanem hogy ajtó legyen másoknak, s ő maga vonuljon háttérbe – erről már beszéltünk. Ezért mindenekelőtt engedelmesnek kell lennie, aki nem úgy beszél, hogy most azt szeretném mondani, hanem megkérdezi, mit mond Krisztus és mi a mi hitünk, és ennek aláveti magát. Másodsorban szolgának kell lennie, aki az emberek rendelkezésére áll és éppen Krisztus követésében kész a lábmosásra. Szent Ágostonnál ez csodálatosan látható. Már beszéltünk arról, hogy ő valójában állandóan kicsiségekkel, lábmosással foglalkozott, s kész volt a maga nagy életét – ha úgy tetszik – a kicsiségért szétszórni, de abban a tudatban, hogy ezáltal nem tékozol.

Ez volna hát a papság igazi képe. Ha azt *igazán* élük, nem jelentheti azt, hogy végre a hatalom kapcsolószekrényéhez jutott az ember, hanem azt jelenti, hogy lemond a saját életervéréről és odaadja magát a szolgálatra.

Ehhez természetesen hozzátartozik, ismét Ágostont idézem, a rendreutasítás, a dorgálás, s ezzel magának is bosszúságot okoz. Ágoston ezt az egyik beszédében így mondja: *Te* azt akarod, hogy rosszul élj, *te* azt akarod, hogy tönkremenj. *Én* azonban ezt nem akarhatom. Dorgálnom kell téged, ha ez neked nem is tetszik. – Majd hoz egy példát az álomkóros apáról, akit a fia állandóan fölébreszt, mert ez gyógyulásának egyetlen lehetősége. Az apa azonban azt mondja: hagyj aludni, halálosan fáradt vagyok. És a fiú mondja: Nem, én nem hagyhatlak aludni téged. És mondja Ágoston, pontosan ez a püspök dolga. Nem hagyhatlak titeket aludni. Tudom, hogy szívesebben aludnátok, de épp ezt nem engedhetem. És ebben az értelemben az Egyháznak is föl kell emelnie a mutatóujját, és vállalnia kell, hogy kellemetlenné válik az emberek számára. De érezhetőnek kell maradnia, hogy nem gyötörni akarja az embereket, hanem a jóért való nyugtalan-ság indítja. Nem engedhetem, hogy aludjatok, mert az alvás a halálotokat okozná. S az Egyháznak e tekintély gyakorlásával együtt Krisztus szenvedését is magára kell vennie. Pusztán emberi módon szólva Krisztust az hitelesíti, amit elszenvedett. És ez hitelesíti az Egyházat is. Ezért ott válik a legszavahihetőbbé, ahol vértanúi és hitvallói vannak. És ott, ahol elkényelmesedik, veszít hihetőségéből.

Cölibátus

Semmi sem hozza annyira indulatba az embereket, mint a cölibátus kérdése. Jóllehet az Egyház tagjainak csak egy kis töredékét érinti. Miért van a cölibátus?

Krisztus egyik szavából következik: vannak, mondja Ő, akik a mennyek országa kedvéért lemondanak a házasságról és egész létükkel a mennyek országáról tesznek taúságot. Az Egyház na-

gyon korán eljutott arra a meggyőződésre, hogy a papság e tanúságtételt jelenti a mennyek országa mellett. Emellett egy más természetű öszövetségi párhuzam analógiájára is hivatkozhatott. Izrael bevonul az ígért földjére. A tizenegy törzs mindegyike megkapja a maga földjét, a maga területét. Egyedül Lévi törzse, a papi törzs nem kap földet, nem kap semmi örökséget; az ő öröksége egyedül Isten. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a törzs tagjai a kultikus adományokból élnek, s nem egy darab föld megműveléséből, mint a többi törzs. A lényeg: nincs tulajdonuk. A 16. zsoltárban ez áll: Te vagy az én kelyhem része; sorsomul téged kaptalak, Isten az én földem. Ez az előkép, hogy az Ószövetségben a papi törzs földnélküli, s mintegy Istenből él – s ezáltal valóban tanúsítja Őt –, később Jézus szavához esatlakozva így fordítható le: a pap életének földje Isten.

A lemondásnak ezt a fajtáját manapság azért értjük oly nehezen, mert a házassághoz és a gyermekhez való viszony jelentősen megváltozott. Régebben gyermektelenül meghalni egyértelmű volt azzal, hogy haszontalan volt az élet: életemnek nyoma vész, s én egészen halott vagyok. Ha gyermekek maradnak utánam, bennük továbbélek, a halhatatlanság bizonyos formája, amit az utódok nekem jelentenek. Ezért a legfontosabb életfeltétel utódokkal bírni, s ezáltal az élők földjén maradni.

A házasságról és családról való lemondást ebből a szempontból kell megérteni: arról mondok le, ami emberileg nézve nemcsak a legnormálisabb, hanem a legfontosabb is. Lemondok arról, hogy én magam az élet fáján további életet hozzak létre, hogy saját életföldem legyen, és abban a hitben élek, hogy az én földem valójában Isten – s ezáltal teszem a többiek számára is hihetővé, hogy van mennyország. Így nemcsak szavakkal, hanem ezzel a sajátos létmóddal is tanúskodom Jézus Krisztus mellett, az evangélium mellett, s ebben a formában bocsátom rendelkezésre az életemet.

Így a cölibátusnak egyszerre van krisztológiai és apostoli jelentése. Nem egyszerűen időnyerésről van szó – tudniillik, hogy kicsivel több időm van a szolgálatra, mert nem vagyok családapa – ez túl egyszerű és túl pragmatikus látásmód lenne. Valójában

egy életről van szó, mely mindent Istenre tesz föl, és éppen azt hagyja ki, ami normális körülmények között az emberi létet gyarapítja és jövőhordozóvá teszi.

Másrészt viszont nem dogmáról van szó. Nem lehet egy napon mégiscsak tárgyalást kezdeni abban az irányban, hogy szabad választás tárgya legyen a cölebsz vagy a női papi életforma?

Igaz, kétségtelenül nem dogma. Egy életforma, mely jó biblikus alapokon nagyon korán kialakult az Egyházban. Újabb kutatások mutatják, hogy a cölibátus sokkal régebbi, mint azt az általában ismert jogi források mutatják, visszanyúlik a második századig. Kezdetben keleten is sokkal elterjedtebb volt, mint eddig gondoltuk. Itt csak a 7. században váltak ketté az utak. Keleten ma is a szerzetesség, a papság és a hierarchia hordozórétege, ezért a cölibátus ott is egész nagy jelentőségű.

Nem dogma. Életforma, mely az Egyházban nőtt fel, s természetesen mindig magával hozza a bukás veszélyét. Ha az ember ilyen magasságokban jár, vannak lezuhanások. Azt gondolom, hogy az embereket az ingerli ma a cölibátus ellen, hogy látják, milyen sok pap nem ért vele belsőleg egyet, s vagy képmutatóan, rosszul, vagy egyáltalán nem éli, vagy csak kinlódva éli, és azt mondja....

...megöli az embert...

Minél szegényebb hitben egy kor, annál gyakoribbak a bukások. A cölibátus elveszti hihetőségét és tulajdonképpen mondanivalója nem érthető. Azt azonban önmagunk számára kell tisztázni, hogy a cölibátus kríziskorszakai mindig egybeesnek a házasság kríziskorszakaival. Ma ugyanis nemcsak a cölibátus megszégésének eseteit látjuk, hanem a házasság is mint társadalmunk alapja, egyre törekenyebb. A nyugati államok törvényhozásában látjuk, hogy mennyire egy szintre állítanak egyéb formákat a házassággal, s ezáltal a házasság jogi formáját is egyre inkább föloldják. Igazán megélni a házasságot végső soron nem kisebb erőfeszítést igényel, mint a cölibátust. Gyakorlatiasan kifejezve, ha eltörölnénk a cölibátust, az elvált papokkal csak egy másfajta

probléma szakadna ránk. Az evangélikus egyház számára ez nem ismeretlen. Így tehát látható, hogy az emberi lét magas formái magukban hordozzák sajátos veszedelmeiket.

A következtetés, amit én ebből le szeretnék vonni, nem az, hogy akkor azt mondjuk, ezt mi tovább nem tudjuk csinálni, hanem az, hogy meg kell tanulnunk újra jobban hinni. S természetesen az is, hogy a papjelöltek kiválasztásánál még gondosabbnak kell lennünk. Arról van szó, hogy ezt valóban szabadon vállalják és ne azt mondják: Én nagyon szeretnék pap lenni, hát jöjjön velem a cölibátus is. Vagy azt mondják: Nem nagyon érdekelnek engem a lányok, belevágok tehát ebbe. Ez nem kiindulási pont. A papjelöltnek föl kell ismernie, hogy életében az erő a hit, és tudnia kell, hogy a cölibátust csak hitben élheti. Csak ezután lehet a cölibátus tanúságtétel is, mely az embereknek ismét mond valamit és bátorságot ad nekik a házassághoz. E két intézmény kölcsönösen áthatja egymást. Ha az egyik hűség többé nem lehetséges, a másik is eltűnik; az egyik hűség hordozza a másikat.

Föltételezés az, amit Ön mond, hogy összefüggés van a cölibátus válsága és a házasság válsága között?

Ez számomra teljesen nyilvánvaló. Mindkét esetben egy életre szóló végleges döntés áll a személyiség központjában: Rendelkezhetem-e, mondjuk mi, huszonöt évesen az egész életemről? Emberszabású ez egyáltalán? Megvan a lehetősége, hogy kitartsak benne, s közben növekedjem és érlelődjek – vagy inkább állandóan új lehetőségekre kell nyitottnak lennem? Alapjában tehát ez a kérdés tétetik föl: az emberhez tartozik-e létének központi területén a véglegesség lehetősége? Képes-e az ember éppen életmódjának eldöntésében végleges elkötelezettség-re? Kettős választ adnék: csak akkor képes, ha valóban erősen a hitben gyökerezik; s másodszor: csak akkor jut el az emberi érettség és az emberi szeretet teljes formájára. Minden, ami a monogám házasság szintje alatt marad, túlságosan kevés az embernek.

De ha a cölibátust elhagyók száma valóságos, akkor a cölibátus de facto rég megdőlt. Még egyszer kérdezem: nem lesz egy napon mégis-csak tárgyalás témája a cölibátus a szabad választás irányában?

A választásnak minden esetben szabadnak kell lennie. A szentelés előtt a jelöltnek esküvel kell megerősítenie, hogy szabadon cselekszik és akarja a cölibátust. Ezért mindig rossz érzésem van, amikor később valaki azt mondja, hogy kényszer volt és rám kényszerítették. Ez ellenkezik azzal a szóval, amit az ember kezdetben mondott. A papnevelésben lényegesen kell arra figyelni, hogy ezt a szót komolyan vegyék. Ez az első pont. A második, hogy ahol a hit él, és olyan mértékben, amennyire egy egyház a hitet éli, ez az erő is megjelenik.

Azt hiszem, ennek az alapvető elkötelezettségnek az elhagyásával semmin nem javítanak, hanem valójában a hit krízisét kendőzik el vele. Természetesen az egyház számára tragédia, ha több vagy kevesebb cölibátusra kötelezett személy kettős életet él. Ez sajnos nem először fordul elő. Hasonló helyzetben voltunk a késő középkorban, s ez belejárt a reformációba is. Tragikus folyamat ez, melyről el kell gondolkodnunk, már csak az emberek miatt is, akik a cölibátus elhagyása után valóban nagyon szenvednek. De azt hiszem, és az utolsó püspöki szinodus tanúsága szerint ez a püspökök többségének meggyőződése, hogy az igazi kérdés a hit válsága, s hogy az ún. szétválasztással (ti. a papság és a cölibátus szétválasztásával) nem nyerünk jobb és több papot, hanem elkendőzzük a hit krízisét és felszínes úton akarunk megoldásokat találni.

Újra kérdezem: hiszi-e Ön, hogy a papok egy napon mégis szabadon választhatnak a nőtlen és a nő állapot között?

Már megértettem. Csak azt szeretném világossá tenni, hogy azok után, amit a papszentelés előtt mindenki kimond, szó sem lehet kényszer-cölibátusról. Csak akkor fogadnak el papként valakit, ha ezt is szabadon akarja. És most ez a kérdés vetődik föl: milyen mélyen tartozik össze a papság és a cölibátus? Csak az egyik akarása vajon nem alacsonyabb szintű változata-e a papságnak? Úgy hiszem, nem lehet minden további nélkül az orto-

dox egyházakra vagy az evangélikus kereszténységre sem hivatkozni. Az evangélikus kereszténységnek a hivatalról egészen más elképzelése van: funkció, a közösségből származó szolgálat, de nem szentség, nem papság a szó sajátos értelmében. Az ortodox egyházakban az egyik oldalon megvan a teljes értékű papság, ők a szerzetespapok, s egyedül ők lehetnek püspökök. Mellettük vannak a „világi papok”, akik ha nőstülni akarnak, a papszentelés előtt meg kell nőstülniük, de alig lelkipásztorkodnak, valójában csak az istentiszteletben szolgálnak. Ez is valami más fölfogás tehát a papságról. Mi ellenben azon a véleményen vagyunk, hogy aki pap, annak olyan módon kell papnak lennie, mint egy püspöknek is, s hogy az ilyen megosztás nem lehetséges.

Nem kell az Egyház ilyen mélyen gyökerező és megalapozott életformáját teljesen abszolúttá nyilvánítani. Kétségtelen, az Egyháznak a kérdést mindig újra föl kell tennie, s két szinoduson ezt meg is tette. De – figyelembevéve a nyugati kereszténység egész történelmét és azt a belső látást, mely az egészet megalapozza – úgy gondolom, hogy az Egyháznak nem szabad azt hinnie, hogy könnyen sokakat megnyerhet, ha szétválasztja a cölibátust és a papságot; mindenképpen veszíteni fog, ha ezt megteszi.

Mondhatjuk tehát, hogy Ön nem hiszi, hogy egy napon a katolikus Egyházban nős papok lesznek?

Mindenesetre nem belátható időben. S most egész komolyra fordítva a szót, meg kell mondanom, hogy vannak nős papjaink, akik az anglikán egyházból vagy különböző evangélikus közösségekből tértek vissza hozzánk. Kivételes helyzetekben tehát a dolog lehetséges, de ezek kivételek. És úgy hiszem, a jövőben is kivételes helyzetek maradnak.

Nem fog-e a cölibátus azon egyszerű oknál fogva kiveszni, hogy az Egyháznak nem lesznek cölebsz papjai?

Nem hiszem, hogy az érvelés valóban megfelelő. A papi utánpótlásnak nagyon sok szempontja van. Elsősorban a gyermekek számával függ össze. Ha ma családonként a gyermekek száma

1,5 átlagosan, a lehetséges papok kérdése egészen másképp vetődik föl, mint olyan időkben, amikor a családok lényegesen nagyobbak voltak. És a családokban is egészen más elvárások vannak. Azt tapasztaljuk, hogy a papi hivatások fő akadályai gyakran a szülők oldaláról merülnek föl. Egészen más elvárással vannak a gyermekek iránt. Ez az első pont. A második pont az, hogy az aktív keresztények száma sokkal kevesebb, s ezért a kiválasztási lehetőség is kisebb lett. A gyermekek számához és az Egyház hívó tagjainak számához viszonyítva a papi utánpótlás valószínűleg nem is igen csökkent. Ezeket az arányokat figyelembe kell venni. Az első kérdés tehát ez: vannak-e hívők? S utána jön a második kérdés: támadnak-e közülük papok?

Fogamzástáplálás

Bíboros úr, sok hívő nem érti az Egyház fogamzástáplálással kapcsolatos álláspontját. Megérti-e Ön, hogy ők nem értik?

Igen. Nagyon meg lehet érteni, a dolog valóban bonyolult. A mai világ szorongató helyzeteiben, amikor a gyermekek száma nem lehet nagyon magas a lakásviszonyok és sok egyéb miatt, nagyon megérthető. De nem annyira az egyes konkrét eseteket kellene figyelni, mint azokat a nagy szándékokat, melyeket az Egyház tart szem előtt.

Azt hiszem, három nagy alapvető szándékról van szó. Az első: alapvetően pozitív magatartást ébreszteni az emberiségben a gyermek iránt. E téren ugyanis jelentős a változás. Míg ugyanis az egyszerű társadalmakban egészen a 19. századig a gyermekáldást úgy tekintették, hogy az „az áldás”, ma a gyermekeket szinte veszedelemnek tartják, mondván: elveszik tőlünk a helyet a jövőben, veszélyeztetik életünket stb. Ez tehát az első szándék: újra megtalálni az eredeti igaz értelmet, tudniillik hogy a gyermek, az új ember, áldás. Mert épp azáltal, hogy életet adunk, mi magunk is életet nyerünk, s éppen ez az önmagunkból való kilépés és a teremtő áldás elfogadása alapvetően jó az embereknek.

A második, hogy ma a szexualitás és az élet továbbadásának olyan szétválasztása előtt állunk, ami korábban ismeretlen volt, és ez teszi szükségessé, hogy a kettő közötti belső összefüggést újra megláttassuk.

Közben épp a 68-as nemzedék tagjai részéről, akik kipróbálták (a szexualitás és az élet továbbadásának szétválasztását), bámulatos nyilatkozatok hangzanak el. „A tablettával – mondja például Rainer Langhans, aki korábban kommunában az »orgazmikus szexualitást« gyakorolta – a szexualitás elszakad a lélektől és zsákutcába kergeti az embereket.” Langhans panaszolja, hogy nincs többé „ajándékozás, odaadás”. A szexualitás „csúcsa”, mondja most, a „szülőség”, ami szerte nem más, mint „részvétel az isteni tervben”.

Egyre világosabban kibontakozik, hogy ez két tökéletesen elkülönített valóság. Huxley *Szép új világ* c. híres jövő-regényében egy jól megalapozott és a maga emberi tragikumában teljesen világos látomást kapunk egy eljövendő világról, melyben a szexualitás teljesen el van szakítva az élet továbbadásától. A gyermekeket jól kiszámítva megtervezik és laboratóriumokban állítják elő. Ez persze karikatúra, de mint minden karikatúra, valamit előtérbe állít: a gyermek könnyen megtervezett és megcsinált, értelemmel kontrollált dologgá válik. S ezáltal az ember elpusztítja önmagát, miközben a gyermekek termékké lesznek – bennük az emberek önmagukat akarják előállítani –, a saját egyéni élettervüktől eleve megfosztják őket. A szexualitás is csecserü lesz. Természetesen a férfi és a nő kapcsolata is elvész; a fejleményeket már látjuk.

A fogamzásgátlás esetében tehát olyan alapvető szándékokról van szó, hogy az Egyház az embert meg akarja őrizni embernek. Ebben az összefüggésben ugyanis a harmadik szándék az, hogy ráébresszen arra, hogy a nagy erkölcsi problémákat egyszerű technikákkal, vegyszerekkel nem lehet megoldani, hanem csak erkölcsileg megfelelő életstílussal. Úgy látom – a fogamzásgátlástól függetlenül is –, ez egyik nagy veszedelmünk. Tudniillik, hogy az emberlétet is technikákkal akarjuk uralni és megfeleltünk arról, hogy az emberi alapproblémák technikával meg-

oldhatatlanok, mert bizonyos életstílust és bizonyos életre vonatkozó döntéseket igényelnek. Szerintem a fogamzásgátlás kérdésében inkább ezekre a nagy alapszándékokra kellene figyelni, melyekkel az Egyház az emberért harcol; és az egyházi megnyilatkozások értelmét kellene kiemelni, melyeknek megfogalmazása nem mindig egészen szerencsés, de az emberi lét ilyen nagy tájékozódási irányairól van szó.

Marad a kérdés, hogy egy többgyermekes házaspárt például lehet-e azal vádolni, hogy hiányzik belőle a gyermek iránti pozitív magatartás.

Nem, biztosan nem. És ennek nem is szabad megtörténnie.

Ezeknek az embereknek mégis azt kell gondolniuk, hogy bizonyos bűnben élnek, ha ...

Azt mondanám, hogy ezek olyan kérdések, melyekről lelkivezetővel, pappal kell beszélni, és nem elvontan kell taglalni őket.

Abortusz

A Pápa szerint az Egyház hevesen tiltakozik minden törvény ellen, mely „bármilyen módon támogatja az abortuszt, a sterilizációt és a fogamzásgátlást.” Az ilyen cselekmények sértik az Isten képmására teremtet ember méltóságát és megingatják a társadalmi élet alapjait. Alapjában az élet védelméről van szó. Másrészt viszont miért van, hogy az Egyház a halálbüntetést mint az „állam jogát”, ahogy a Katekizmus mondja, „nem zárja ki”?

A halálbüntetésben, ha jogszerűen történik, megbüntetnek valakit, aki bizonyíthatóan a legsúlyosabb bűntényt követte el és veszélyezteti a társadalmi békét is; tehát bűnöst büntetnek. Az abortusz esetében viszont egy teljesen ártatlanra mondják ki a halálos ítéletet. Ez két teljesen különböző dolog, melyeket nem lehet egymással összehasonlítani.

Igaz, hogy a meg nem született gyermeket néhányan jogtalan támadónak tekintik, aki beszűkíti életteremet, betör az életembe, s mint jogtalan támadót, el kell pusztitanom. De éppen ez az a

látásmód, melyről az előzőkben beszéltünk, hogy a gyermek már nem Isten teremtménye, nem Isten képmása, akinek életéhez való jogát tiszteletben kell tartani, hanem – legalábbis amíg meg nem születik – ellenség, vagy olyan teher, melyről szabadon rendelkezhetek. Azt hiszem, egyszerűen arról van szó, hogy a tudatban kell világosságot gyűjtani, hogy a megfogant gyermek ember, individuum: az anyától különböző – ha a testi közösség védelmét igényli is – külön személy, s mert ember, emberként kell vele bánni. Azt hiszem, ha föladjuk ezt a elvet – tudniillik hogy minden ember mint ember Isten oltalma alatt áll, mint ember ki van véve egyéni önkényünk köréből –, valójában föladjuk az emberi jogok alapját.

De mondható-e, hogy ha valaki véglegesen szorult lelkiismereti helyzetében az abortusz mellett dönt, összeesküvő az élet ellen?

Hogy a felelősség hogyan oszlik meg az egyes személyek között, mindig olyan kérdés, melyet nem lehet elvontan eldönteni. De szerintünk a történet mint ilyen – bárki váltotta ki a helyzetet, akár a férfi oldaláról érkező nyomás – lényegében emberölés egy konfliktushelyzet megoldására. És ez soha nem old meg egy konfliktust. A pszichológusoktól is tudjuk, hogy az anya lelkében milyen mély seb marad, mert ő tudja, hogy egy ember volt benne, aki az ő gyermeke lett volna, s már most olyan valaki lehetne, akire büszke volna. Természetesen a társadalomnak segítenie kell, hogy más megoldási lehetőségek álljanak rendelkezésre, hogy megszűnjön a várandós anyákra nehezedő nyomás, s hogy újra föléledjen a szeretet a gyermekek iránt.

Elváltak új házasságban

Az elvált és az Egyház által érvénytelennek tekintett új, polgári házasságra lépett házások kiközösítése csak a különösen hűséges katolikusokon hajtható végre. Igazságtalan, megalázó s végső soron nem keresztény intézkedés ez. 1972-ben Ön állapította meg a következőket: „A házasság szentség... ez azonban nem zárja ki, hogy az egyházi kö-

zösség azokat is magába foglalja, akik ezt a tanítást és életelvet elfogadják, de olyan különös szükséghelyzetbe kerültek, melyben különösen szükségük lenne a teljes közösségre az Úr Testével.”

Először jogilag kell tisztáznom, hogy ezek a házaselek nem formális értelemben vannak kiközösítve. A kiközösítés egyházi büntető intézkedések egész kötege, az egyháztagság korlátozása. Ez a büntetés rájuk nincs kiróva, akkor sem, ha az egésznek a magva, ami azonnal szembetűnő, tudniillik, hogy nem áldozhatnak, vonatkozik rájuk. Mert amint mondtam, ők nem jogi értelemben vannak kiközösítve. Továbbra is tagjai az Egyháznak, akik egy meghatározott élethelyzet miatt nem járulhatnak szentáldozáshoz. Épp a mi világunkban, amikor a szétesett házasságok száma egyre nő, ez kétségtelenül nagy teher.

Úgy gondolom, ez a teher azért elviselhetővé válik, ha valaki észreveszi, hogy mások is vannak, akik nem áldozhatnak. A probléma valójában azért lett ilyen drámai, mert az áldozás szinte társadalmi szertartássá vált, és szinte megbélyegzik azt, aki nem áldozik. Ha újra láthatóvá válik, hogy sok ember kénytelen azt mondani magának: valami van a rovásomon, ebben az állapotban, ahogy vagyok, nem mehetek oda, s ha – ahogy Szent Pál mondja – ily módon újból megkülönböztetik Krisztus testét, a dolog azonnal más fényben fog föltűnni. Ez az első föltétel. A második, hogy érezniük kell, hogy az Egyház mindezek ellenére elfogadja őket és együtt szenved velük.

Ez most úgy hangzik mint egy jámbor óhaj.

Természetesen ennek egy közösség életében is láthatóvá kellene válnia, és fordítva, ha valaki ezt a lemondást magára vállalja, tesz valamit az Egyházért és az emberiségért, mert ezáltal tanúságot tesz a házasság egyszer megköthető volta mellett. Úgy hiszem, ehhez hozzátartozik még valami nagyon fontos, nevezetesen, hogy föl kell ismernünk, hogy pozitív érték lehet a szenvedés és a lemondás, s hogy új kapcsolatot kell ezekkel találnunk. S végül ismét tudatosítanunk kell, hogy a szentmisén, az Eucharisztian gyümölcsözően lehet részt venni akkor is, ha az ember nem minden alkalommal áldozik. Ez tehát egy súlyos dolog, de

úgy gondolom, ha néhány vele kapcsolatos tényezőt ismét jobban számításba veszünk, ez is könnyebben elviselhető lesz.

A miséző pap mindig azt mondja: „Boldogok, akiket meghív lakomájára Jézus, az Isten Báránya”. Következésképpen a többieknek boldogtalannak kell érezniük magukat.

Sajnos ez a mondat a fordítás következtében kissé elhomályosult, ugyanis nem közvetlenül az Eucharisziára vonatkozik. A Jelenések könyvéből való és az eszkatologikus menyegzői lakomára szóló meghívásról beszél, ami az Eucharisziában tükröződik. Ha tehát valaki pillanatnyilag nem áldozhat, emiatt még nem kell kívül maradnia az örök menyegzőn. Újra meg újra lelkiismeretvizsgálat kérdése, hogy meggondolom, egyszer alkalmasnak kell lennem az örök lakomára, és most is úgy áldozom, hogy oda beléphessek. Akkor is, ha most nem áldozhatok, e fölszólítás – mint mindenki mást is – arra figyelmeztet, hogy az embernek útközben gondolnia kell rá, hogy egyszer az örök menyegzőre fogják befogadni. És lehet, hogy mivel szenvedett, még inkább be fogják fogadni.

A kérdést még tárgyalják, vagy egyszer s mindenkorra el van döntve?

Alapjában el van döntve, de konkrét kérdések, egyedi esetek mindig lehetségesek. Lehetséges például, hogy a jövőben az első házasság semmisségét a bíróságon kívül is meg lehet majd állapítani. Megállapíthatják esetleg a tapasztalt helyi lelkipásztorok is. Ilyen egyszerűsítő jogfejlődés elképzelhető. Az alaptétel azonban, hogy a házasság fölbonthatatlan, s aki életének érvényes házasságát, a szentséget elhagyta és egy másik házasságra lépett, nem áldozhat, az alaptétel mint ilyen véglegesnek tekintendő.

Újra meg újra ez a kérdés: Mit kell az Egyháznak a maga hagyományából megtartania, és mit kell adott esetben elhagynia? Hogyan döntik el ezt? Van egy kétoszlopos lista, melynek egyik oszlopa fölött a cím ez: Mindig érvényes, a másik fölött: Módosítható?

Nem, a dolog nem ilyen egyszerű. A hagyományban azonban különböző súlyú témák vannak. Korábban a teológiában bizonyos

sági fokokról beszéltek és ez nem is volt olyan rossz. Sokan mondják, vissza kellene hozzá térnünk. Az *igazságok hierarchiája* kifejezés ugyanebbe az irányba mutat: nem minden azonos súlyú, vannak ún. lényegi igazságok, a nagy zsinati döntések, amiket a Hiszekegy tartalmaz, amik az utat jelentik, s mint ilyenek az Egyház eleven valóságához, belső identitásához tartoznak. És vannak elágazások, melyek összetartoznak (a lényegi igazságokkal), és a fa egészének részei, de a súlyuk nem ugyanaz. Az Egyház identitásának világos ismertetőjegyei vannak, tehát nem merev, hanem eleven valóság, mely a fejlődésben hű marad önmagához.

A nők papsága

A női papság kérdésére is „a Tanítóhivatal tévedhetetlen módon” nemet mondott. 1995 őszén a Pápa ezt újra megerősítette. A magyarázat így hangzott: „Nincs hozzá jogunk, hogy megváltoztassuk”. Megint történeti érvet vettek elő. De ha ezt komolyan vesszük, akkor soha nem léphetett volna föl egy Pál, hiszen az új dolgoknak még a szent régiségeket is el kell tüntetniük. Pál új dolgokat művelt. A kérdés: Mikor lehet véget vetni egy törvény érvényességének? Mi a helyzet az új dolgokkal? És: nem lehet-e a történelem megrövidítése is bálványimádás, mely egy keresztény ember szabadságával nem tud szót érteni?

Azt hiszem, néhány dolgot tisztázni kell. Az első, hogy Szent Pál Krisztus nevében tett új dolgokat, és nem a saját nevében. Azt is világosan kifejezte, hogy aki egyrészt érvényesnek ismeri el az ószövetségi kinyilatkoztatást, másrészt néhány dolgot önhatalmúlág megváltoztat, helytelenül cselekszik. Új dolgok azért jöhettek, mert Isten valami újat művelt Krisztusban. S mint ennek az újdonságnak a szolgája, tudta, hogy nem ő találta ki, hanem magának Jézus Krisztusnak az újdonságából következett. Ennek az újdonságnak a maga részéről megvannak a maga kötöttségei; és ebben Szent Pál nagyon szigorú volt. Ha Ön például az utolsó vacsora elbeszélésére gondol, Pál kifejezetten mondja: „Én magam is úgy kaptam, amit nektek továbbadtam”. És világosan kifejti, hogy kötve van ahhoz, amit az Úr az utolsó éjszakán tett, és

ő maga hagyományként kapta. Vagy ha a föltámadás üzenetére gondol, ahol Pál ismét mondja: Ezt én kaptam, s én magam is találkoztam vele. És így tanítunk mi, valamennyien; s aki ezt nem így teszi, elszakad Krisztustól. Pál világosan különbséget tesz az újdonság között, ami Krisztusból jön, és a vele való kapcsolat között, mely egyedül hatalmazza őt fel arra, hogy ezt az újat tegye. Ez az első pont.

A második, hogy a valóságban minden területen, mely nem magától az Úrtól és az apostoli hagyománytól nyert meghatározást, állandó változás van – ma is. A kérdés éppen ez: az Úrtól való-e vagy sem? Miből ismerhető ez fel? A Pápa által megerősített válasz, amit mi, a Hittani Kongregáció a női papság témájához adtunk, nem mondja, hogy a Pápa tévedhetetlen tanítást adott. A Pápa sokkal inkább azt állapította meg, hogy az Egyház, minden kor és minden hely püspöke mindig ezt tanította és ezt tartotta. A II. Vatikáni Zsinat mondja, hogy amit a püspökök nagyon hosszú időn át egybehangzosan tanítanak és tesznek, az tévedhetetlen, egy olyan megkötöttség kifejezése, melyet nem ők maguk hoztak létre. A zsinat e szövegére hivatkozik a válasz (*Lumen gentium* 25.). Tehát, mint már mondtam, nem egy tévedhetetlen pápai megnyilatkozásról van szó, hanem a kötelező erő a hagyomány folytonosságára támaszkodik. És valóban, az eredetnek ez a folytonossága már nyom a latban, ugyanis soha nem volt magától értetődő. Az antik vallások általában ismerik a papnőket, a gnosztikus mozgalmak szintén. Egy itáliai kutató röviddel ezelőtt fedezte fel, hogy Dél-Itáliában az 5-6. században különböző csoportok papnőket iktattak be, ami ellen a püspökök és a Pápa azonnal fölléptek. A hagyomány nem a környezetből adódott, hanem magából a kereszténységből.

Ehhez hozzáfűznék még egy információt, mely számomra nagyon érdekesnek tűnt. Diagnózis ez, amit Elisabeth Schüssler-Fiorenza, az egyik legjelentősebb katolikus feminista adott a kérdésben. Német származású, jelentős egzegéta, aki Münsterben tanult egzegézist, és ott ismerkedett meg és ment férjhez egy firenzei származású olasz-amerikai férfíhoz és most Amerikában tanít. Eleinte nagy hévvel vett részt a nők papságáért folyó harc-

ban, most azonban azt mondja, hogy a célkitűzés téves volt. Az anglikán egyház papnőivel való kapcsolatok a következő fölismérésre vezették: *ordination is not a solution*, ‘az ordináció nem megoldás’, mert nem az, amit mi akartunk. Meg is magyarázza, miért. Azt mondja: *ordination is subordination*, tehát az ordináció alárendelés – besorolódás és alárendeltség, és éppen ezt nem akarjuk. És ezzel teljesen jó diagnózist állít föl.

Az „ordóba” belépni mindig azt is jelenti, hogy alárendeltségi rendszerbe lépek be. A mi fölszabeditási mozgalmunkban, mondja Schüssler-Fiorenza asszony, mi nem valamilyen ordóba, subordóba, „alárendeltségbe” akarunk belépni, hanem épp ezt a jelenséget magát akarjuk legyőzni. Harcunknak tehát – mondja ő – nem a nők pappá szentelésére kell irányulnia, ezzel mi önmagunk ellen cselekednénk, hanem arra kell irányulnia, hogy maga az ordináció szűnjön meg, s hogy az Egyház egyenrangú tagokból álló közösséggé váljon, melyben csak „shifting leadership”, tehát váltakozó vezetés van. Abból a meggondolásból, melyből a női papságért vívott harc kiindult – melyben valószínűleg a hatalom megosztásáról és az alárendeltségtől való megszabadulásról van szó –, ezt helyesen látta. Ezek után őszintén meg kell mondani, hogy a háttérben ez a kérdés van: Mi a papság? Szentség-e, vagy csak váltakozó vezetésnek kellene lennie, melyben senki sem jut maradandóan „hatalomhoz”? Azt hiszem, ebben az értelemben a folyamatban lévő vita a közeljövőben változni fog.

Mindezeket a kérdéseket, melyekről most beszélünk, évek óta mindig újrhangszerelik, s néha nagyobb, néha kisebb visszhangjuk van a nép körében. Hogyan ítéli meg Ön az olyan kezdeményezéseket, mint az egyházi népszavazás Németországban?

Néhány dolgot már mondtam erről, amikor az Egyház itáliai és más országokbeli helyzetéről beszélgettünk. Úgy látom, hogy amit erről Metz megállapított, sok szempontból nagyon szakszerű. Ha jól emlékszem, arra hívta föl a figyelmet, hogy valójában csak a tüneteket gyógyítják. Az egyházi válság kulcskérdését – amint ő talán nem egészen szerencsés kifejezéssel „istenkrízis-

nek” nevez – figyelmen kívül hagyják. Valójában ezzel a döntő pontra mutatott rá.

Amikor korábban a hittel ellenkező modern konszenzusról beszéltünk, ezt a krízist én így írtam le: Isten, még ha volna is, nem számít. Ha valaki így él, akkor az Egyház klubbá válik, melynek pötcselekvésként célokat és értelmet kell keresni. És akkor minden, ami Isten nélkül nem értelmezhető, indulatokat vált ki. Tehát épp azt a pontot hagyják figyelmen kívül, melyről valójában szó van. Ezután Metz – még mindig az emlékezetemre hagyatkozom – arra utalt, hogy az egyházi népszavazás követelményei a protestáns egyházakban nagyjából megvalósultak, de a válságtól emiatt nyilvánvalóan egyáltalán nem menekültek meg. Ezért fölvetődik a kérdés – kb. így mondta –, miért kellene az evangélikus kereszténység másolatává válnunk. Én ezzel csak egyetérténi tudok.

Nyilvánvalóan valami nyugati-liberális kultúrakereszténységről van szó, elvilágiasodott hitről, aminek minden mindegy. Ez a kultúra, aminek a kereszténység lényegéhez – vagy a katolicizmushoz – valójában nem sok köze van, nagyon vonzónak látszik. Az embernek az a benyomása, hogy ezzel a különösen Eugen Drewermann által képviselt filozófiával hivatalos oldalról, legalábbis teológiailag alig foglalkoztak.

A Drewermann-hullám már levonulóban van. Amit ő előad, csak egy változata az elvilágiasodott hit azon általános kultúrájának, melyről Ön beszélt. Azt mondanám, hogy az emberek nem szeretnék elveszíteni a vallást, de csak akkor fogadják el, ha nem támaszt követelményeket. A vallás titokzatosságát akarják, de a hit fáradalmától meg akarják kímélni magukat. Ezen új vallás sokféle formáját, vallásosságát és filozófiáját ma általában a „New Age” címszóban foglalják össze. Célja a világ isteni alapjával való misztikus egyesülés bizonyos fajtája, ahova különféle technikák vezetnek el. Azt hiszik, hogy lehet a vallást a maga legmagasabb formájában átélni, s ugyanakkor teljesen megmaradni a tudományos világképben. Ezzel szembeállítva a keresztény hit bonyolultnak látszik; kétségtelenül nehéz. De hála Istennek, épp a mi

századunkban nem hiányoznak nagy keresztény gondolkodók és a keresztény élet nagyszerű példái. Bennük láthatóvá válik a keresztény hit jelenléte, és az válik láthatóvá, hogy ez a hit hozzásegít az emberlét teljességéhez. Emiatt mutatkoznak éppen a fiatal nemzedékben új kezdeményezések az elkötelezett keresztény élet iránt, még akkor is, ha nem lesz belőlük tömegmozgalom.

Az előbb említett „kritika kánonját” nem lehet egykönnyen kiiktatni a világból. S ha így van, hogyan kell vele bánni? Meg lehet kerülni ezeket a kérdéseket? Meg lehet szabadulni tőlük?

Abban a pillanatban, amikor az Egyházat nem végcélnak, nem öncélú intézménynek és a hatalom megszerzési helyének tekintik, elveszítik égető jellegüket; abban a pillanatban, amikor erős hitből a cölibátust újra meggyőzően fogják élni; amikor a kereszténység céljának az örök életet fogják látni, s nem betagolódást egy csoportba, melyben azután hatalmat lehet gyakorolni. Meg vagyok róla győződve, hogy e kérdések abban a szellemi változásban, ami meg nem határozható időpontban jön, épp oly hirtelen fogják elveszíteni égető jellegüket, mint ahogyan föltűntek. Végső soron ugyanis nem az ember igazi kérdései.

HARMADIK FEJEZET

Az új kor küszöbén

Kétezer év üdvörténet – és nincs megváltás?

Kétezer éve hangzik az üdvösség tanítása, kétezer éve létezik egy Egyház, mely Jézus nyomában egy új emberségért, békéért, igazságosságért és felebaráti szeretetért fáradozik. S épp Krisztus után a második évezred végén tűnik a mérleg oly gyarlónak, mint soha korábban. Az amerikai író, Louis Begley a 20. századot egyenesen „sátáni requiemnek” nevezi. A világ a gyilkosságokból, néptirtásból, erőszakból, egyszóval a borzalmak foglalatából álló pokollá vált.

Még soha nem öltek meg annyi embert, mint a 20. században. Ebbe a századba esik a holokauszt és az atombomba kifejlesztése. A második világháború után úgy hitték az emberek, hogy beköszöntött a béke korszaka. Azt hitték, hogy a holokauszt megmutatta, hová vezet a rasszizmus. 1945 után mégis olyan korszak következett, melyben annyi háború volt, mint előtte egy korszakban sem. És a 90-es években háborút és vallásháborút látunk Európában, éhínséget, abortuszt, rasszizmust, bűnözést, a rossz elhatalmasodását világszerte. Persze a század végén nagy pozitív változások is észlelhetők, pl. az államhatalmi rendszer vége az egykori kommunista államokban, a vasfüggöny lehullása Közép-Európában, párbeszédkészség a háborús zónákban, némi közeledés Közel-Keleten.

Sokakban, amikor elgondolkodnak Isten evilági működése és az ember tevékenysége fölött, komoly kétségek vetődnek föl: Valóban meg van váltva a világ? Nevezhetjük-e még a Krisztus utáni éveket az üdvösség éveinek?

Ez a kérdések és megfigyelések igen nagy csokra. Az alapkérdés valójában az, hogy a kereszténység hozott-e üdvösséget, meghozta-e a megváltást, vagy nem maradt-e valójában terméketlen? Vajon időközben a kereszténység nem veszítette-e el a maga erejét?

Azt hiszem, legelőször azt kell leszögezni, hogy az üdvösség, az Istentől jövő üdvösség nem mennyiség-természetű, s ezért nem mérhető. Az emberiség technikai ismeretanyagában megállapítható egy olykor megtorpanó, mégis folyamatos növeke-

dés. A mennyiség mérhető és megállapítható róla, hogy gyarapodott-e vagy fogyott-e. Az emberiség erkölcsi jósága kérdésében azonban ilyen mérhető előrelépésről nem beszélhetünk, mert minden ember új, s ezért bizonyos tekintetben minden új emberrel újra kezdődik a történelem.

Nagyon fontos, hogy ezt a különbségtételt megtanuljuk. Az emberek jósága nem mérhető. Nem indulhatunk ki abból, hogy a kereszténységnek, mely nulla évben mustármagként indult, története végére hatalmas fává kell növekednie; és mindenkinek látnia kellene, hogy évszázadról évszázadra mennyivel jobb lett. Újra meg újra megcsönkíthatják és megsérülhet, mert a megváltás az ember szabadságára van bízva és Isten ezt a szabadságot nem függeszti föl.

A felvilágosodás szülte az elgondolást, hogy a civilizáció folyamata szükségszerűen előbbre viszi az emberiséget az igaz, a szép és a jó felé, következésképpen a jövőben barbár cselekmények egyszerűen nem fognak előfordulni.

A megváltásnak azonban az ún. kaland-struktúrájához tartozik, hogy mindig a szabadságtól függ. Ezért nem külső tényezők függvénye, nem azokra van bízva, nem rögzítik szilárd struktúrák, hanem az emberi szabadság törékeny edényében van elrejtve. Amikor azt hiszik, hogy az emberi lény egy magasabb lépcsőfokra hágott, számolni kell azzal, hogy az egész visszazuhanhat és újra megtorpanhat. Azt mondanám, épp ez a vita fejeződött ki Jézus megkísértésében: a megváltásnak szilárd struktúrának kell-e a világban lennie, amit szám adatokkal ellenőrizni lehet, ilyen értelemben: kapott-e mindenki kenyert, vannak-e még éhezők? – vagy a megváltás valami egészen más? Mivel a szabadsághoz van kötve, mivel nem struktúrák által az emberre erőltetett dolog, hanem szüntelenül az ember szabadságát szólítja meg, bizonyos fokig törékeny.

Azt is látnunk kell, hogy a kereszténység ismételen a szeretet nagy erőt szabadította föl. Ha meggondoljuk, hogy a kereszténység révén mi minden jelent meg a történelemben, már az figyelemre méltó. Goethe mondta, hogy tiszteletet ébreszt az, ami kö-

zöttünk van. Tény ugyanis, hogy a szervezett betegápolás, a gyöngékkal való törődés és egy egész karitatív szervezet csak a kereszténység által jött létre. Az is tény, hogy a kereszténység révén nőtt meg a bármilyen állapotú ember iránti tisztelet. Érdekes, hogy Konstantin császár, amint elismerte a kereszténységet, kötelességének érezte, hogy törvénymódosítással mindenki számára bevezesse a vasárnapot és gondoskodjék arról, hogy a rabszolgák bizonyos joghoz jussanak.

Vagy ha például Athanaszioszra, a 4. század nagy alexandriai püspökére gondolok, aki saját tapasztalataira emlékezve írta le, hogy a törzsek hogyan álltak szemben egymással késsel a kezükben, s hogyan alakult ki bennük a keresztények jóvoltából bizonyos békés érzület. De ezek olyan dolgok, melyek egy politikai uralom struktúráival nem járnak automatikusan együtt; s miként ma látjuk, újra megsérülhetnek.

Amikor az ember elhagyja a hitet, a pogányság szörnyűségei fokozott mértékben térnek vissza. Azt hiszem, valóban láthatjuk, hogy Isten sokkal törekenyebben lépett be a történelembe, mint azt mi szeretnénk; de azt is, hogy ez az Ő válasza a szabadságra. És ha mi akarjuk és helyeseljük, hogy Isten tiszteletben tartja a szabadságot, akkor meg kell tanulnunk az Ő tevékenységének törekenységét is tisztelni és szeretni.

A kereszténység a világban annyira elterjedt, mint korábban soha. De terjedésével együtt az üdvösség nem hatja át automatikusan a világot.

A kereszténység mennyiségi kiterjedése, mely hiveinek számával kapcsolatos, nem hozza magával automatikusan a világ jobbulságát, mert nem mindenki valóban keresztény, aki kereszténynek nevezi magát. A kereszténység a világ alakulására csak közvetve, embereken, szabadságokon keresztül hat. Nem új politikai vagy társadalmi rendszer berendezése, ami kizárná a bajokat.

Milyen jelentősége van a megváltottságnak vagy meg nem váltottságnak a rossz szempontjából?

A rossznak az ember szabadsághoz vezető útja fölött van hatalma, és megteremti a maga struktúráit. Mert a rossznak egész

nyilvánvalóan vannak struktúrái. Nyomást gyakorolnak az emberre, blokkolhatják is a szabadságát, s ezáltal falat emelhetnek Isten világba való beavatkozása elé. Isten Krisztusban nem olyan értelemben győzte le a rosszat, hogy az többé nem kísérhetné az ember szabadságát, hanem följánlja, hogy kézen fog és vezet bennünket, de nem kényszerít.

Ez azt jelenti: Istennek túl kevés hatalma van a világ fölött?

Mindenesetre a hatalmat nem úgy akarja gyakorolni, ahogy azt mi elképzeljük. Épp ez az a kérdés, amit – miként Ön korábban megfogalmazta – föltennék a „világszellemnek”: Miért olyan erőtlen? Miért ezen a nagyon gyöngye módon uralkodik, éppen mint megfeszített, mint olyan valaki, aki kudarcot vallott? De nyilvánvalóan ez a mód, ahogyan uralkodni akar, a hatalom isteni fajtája. És a másik módon, az erőszakos áttörésben és hatalmaskodásban nyilvánvalóan a hatalom nem isteni formája mutatkozik meg.

Térjünk vissza az első kérdéshez: e világ – a 20. század „sátáni requiemjeként” meghatározott – állapotának nem kell-e megrendítenie minket?

Amit mi, keresztények, tudunk, az az, hogy a világ mégiscsak Isten kezében van. Ha az ember el is szakad tőle és a vesztébe rohan, a világ végén Ő újjá fog teremteni. Mi pedig a belé vetett hitben azért fáradozunk, hogy az ember ne szakadjon el tőle, s így, amennyire képesek vagyunk rá, a világ mint az Ő teremtese és az ember mint az Ő teremtménye újra éljen.

De a pesszimista diagnózis is lehetséges. Tudniillik, hogy éppen Isten távolléte – Metz egy figyelemre méltó megfogalmazásában „Isten-krízisről” beszélt – oly erős, hogy az ember erkölcsi örvénybe kerül, és a világ pusztulása, apokalipszis, világvég áll előttünk. Ezzel is számolnunk kell. Az apokaliptikus diagnózis nem zárható ki, de változatlanul érvényben marad, hogy Isten megőrzi azokat, akik keresik Őt; végső soron a szeretet hatalmasabb a gyűlöletnél.

II. János Pál pápa szerint „az Egyház a második évezred végén újra a vértanúk egyháza lett.” Ön, bíboros úr, hasonló mérleget vont: „Ha meg nem találjuk újra keresztény identitásunkat, nem tudunk megfelelni a jelen óra kihívásának.”

Már beszéltünk arról, hogy az Egyháznak is más formákat kell öltetnie. Kevésbé lesz azonos a nagy társadalmakkal, inkább kisebbségi egyház lesz, kicsi, meggyőződéses, mélyen hívő és hitből cselekvő csoportokban fog élni. De épp ezáltal lesz bibliai kifejezéssel élve ismét „a föld sója”. Ebben az átalakulásban az állandóság – tudniillik, hogy az ember a maga lényegében nem török össze – ismét fontosabbá, és a megtartó erők, melyek mint embert fönntartják, még szükségesebbé válnak.

Az Egyháznak ezért egyrészt hajlékonyságra van szüksége, megváltozott beilleszkedésre és elrendeződésre a társadalomban, és ki kell bontakoznia az eddigi összefonódásokból. Másrészt fokozottan szüksége van a hűségre, hogy megőrizze azt, ami az embert emberré teszi; ami biztosítja a túlélését és megőrzi méltóságát. Ezeket meg kell őriznie, és magát az embert fölfelé, Isten felé nyitottá kell tenni; mert csak odafönről jöhet a béke ereje ebbe a világba.

Ma sokan hiszik azt, hogy az Egyház a századok során sokszor alkalmazott olyan eljárást, mely a kinyilatkoztatással nem egyeztethető össze. A kereszténység kétezer éves történelmének „bűnös mélységei” példájaként nevezte meg II. János Pál pápa a vallás nevében tanúsított türelmetlenséget, a részvételt emberi jogok megsértésében. Az Egyház ma gyakrabban beszél saját tévedéseiről a zsidókkal és a nőkkel kapcsolatos eljárásaiban. Idáig az ilyen beismerést a tekintély gyöngítésének tartották. Nem kellene még nyíltabban beszélni az Egyházban a történelmi tévedésekről?

Úgy vélem, hogy az igazmondás mindig lényeges erény. Már csak azért is, hogy jobban megismerjük, mi az Egyház, és mi nem. Ilyen értelemben az új kijózanodás, ha úgy tetszik, mely nem zárkózik el az egyháztörténelem árnyoldalai elől, nagyon fontos mint a komolyság és az igazság tiszteletének egy része. És ha a gyónás, a bűn földolgozása, a fölismerése és elismerése

lényegesen hozzátartozik a kereszténységhez, mert csak így tudok tisztába jönni magammal és igazulhatok meg, akkor ez az Egyház kollektív személyiségéhez is hozzátartozik, tudniillik, hogy ilyen földolgozásokat, fölismeréseket és elismeréseket elvégezzem. Valóban szüksége van az Egyháznak egy „bűnbánati szoltárra”, hogy hitelesen állhasson Isten és az emberek elé.

De azt hiszem, az is fontos, hogy mindezen hibák és gyöngeségek mellett ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy Isten igéjét mindig hirdették, a szentségeket mindig kiszolgáltatták, s így az üdvösség erői, azok az erők, melyek a rossznak is gátat szabtak, érezhetők voltak. Ebben mutatkozik meg Isten ereje, mely épp akkor, amikor úgy tűnik, hogy a kereszténység hamvába hal, mikor még a parázs is kihunyni látszik, újra föllobbantja a tüzet. Gondolok például a 10. századra, amikor a pápaság mélypontra jutott, s úgy vélték, hogy a kereszténység Rómában kipusztul. De ugyanebben az időben a szerzetességben új kezdeményezések, a hit egészen új dinamikája jelentkezett. Adva van tehát az Egyházon belül a kereszténység gyöngülése, a lehetőség, hogy a formák még jelen vannak, de valójában már nincs bennük élet. Másrészt azonban Krisztus jelenlétének belső dinamikája, mely váratlan helyen megújulást támaszt, működik.

A történelem Egyházra nehezedő terhe súlyosabbnak látszik. Amikor például Amerika fölfedezésének 500 éves évfordulóját ünnepelték, olyan heves érzelmek törtek föl – a keresztény misszionálással szemben –, hogy az ember azt gondolhatta, tegnap történt eseményekről van szó.

E kérdésben általánosítások is hangzottak el, ítéletek, melyek nem a történeti igazságból, hanem a pillanatnyi indulatokból táplálóztak. Nem akarom vitatni a bűnöket, az olykor nagy bűnöket. De éppen ebben az összefüggésben új, intenzív történelmi kutatások folytak, melyek kimutatták, hogy a hit és az Egyház mint oltalmazó hatalom is föllépett a fölfedezők kultúrákat és embereket romboló brutális birtoklási vágyával szemben. III. Pál és a következő pápák nyomatékosan síkra szálltak a bennszülettek jogaiért és jogi rendezést teremtettek. A spanyol korona is, külö-

nösen V. Károly hozott törvényeket, melyeket nagyrészt ugyan nem tartottak meg, mégis tiszteletet ébresztenek a spanyol korona iránt, mert a kifejezetten embernek tekintett, s ezáltal emberi jogok hordozójának elismert bennszülöttek jogait fogalmazták meg. Spanyolországnak ebben az arany évszázadában született meg spanyol teológusok és egyházjogászok munkássága révén az emberi jogok eszméje. Később mások is fölkarolták, de elsőként Spanyolországban Victoria dolgozta ki.

A ferencesek és domonkosok nagy missziós mozgalmakban az emberek szószólóinak bizonyultak. Nemcsak Bartholomé de las Casas, hanem sok más névtelen is. A missziótörténet egy érdekes szempontja bukkant napvilágra: a Mexikóban misszionáló első ferencesek, mivel még mindig a 13. századi Szentlélek-teológia hatását hordozták, nagyon egyszerű kereszténységet hirdettek, mely nagyon közvetlen és intézményekben szegényes volt. Nem történhetett volna meg oly nagy mértékben a kereszténységre térés – ahogy azt éppen Mexikóban látjuk –, ha az emberek ezt a hitet nem szabadító erőként tapasztalták volna meg. Szabadítónak érezték a korábbi kultuszokkal szemben is. Mexikó csak azért volt meghódítható, mert az elnyomott népek szövetkeztek a spanyolokkal, hogy ettől az uralomtól megszabaduljanak. Az egész tehát egy nagyon összetett jelenség, melynek bűneit nem kell tagadni. De ha nem lett volna tapasztalható egy oltalmazó és szabadító erő – mint ahogy manapság Közép- és Dél-Amerikában nagy indián népcsoportoknál tapasztalható –, az egész folyamatnak más kimenetele lett volna.

Mivel magyarázandó, hogy Galilei rehabilitálásához évszázadokra volt szükség?

Azt mondanám, hogy ebben az esetben az az elv érvényesült, hogy hagyták a dolgot egyszerűen elévülni. Senki nem érezte szükségét a kifejezett rehabilitációnak. A Galilei-esetet először a felvilágosodás idején tették az Egyház és a tudomány közötti összetütközés példájává. Megvolt a maga történeti súlya, de eredetileg nem ilyen mindenkit ingerlő, szinte mitikus feszültségként jelent meg. A felvilágosodás próbálta modellként használni

arra, hogyan viselkedik az Egyház a tudománnyal. Így lett a Galilei-eset az Egyház tudományellenességének és elavultságának szimbóluma. Csak lassan született meg a fölismerés: nem egyszerű múltrol van szó, hanem foglalkoztatja a gondolkodást, ezért még egyszer kifejezetten tisztázni kell.

Arra a kérdésre, mi lett volna a világgal, ha nincs az Egyház, nem lehet válaszolni. Azt azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a keresztény hit a világot felszabadította, műveltette tette épp az emberi jogok, a művészetek, a tudományok, az erkölcsi nevelés révén. Európát e megtermékenyítés nélkül nem lehet elképzelni. A zsidó újságíró, Franz Oppenheimer írta: „Demokráciák a zsidó-keresztény nyugati világban jöttek létre. Ez a kibontakozás pluralista világunk egyik előfeltétele. Ugyanez a története a kritériumoknak, melyekkel demokráciáinkat mindmáig újra meg újra értékelni, bírálni és javítani lehet.” Ön is utalt arra, hogy a demokráciák léte kapcsolatban áll a keresztény értékekkel.

Csak aláhúzhatom azt, amit Oppenheimer mondott. Ma már tudjuk, hogy a demokratikus modell a szerzetesi szabályzatokból nőtt ki, melyek a káptalanokkal és a szavazásokkal példát szolgáltatottak. Így találta meg politikai formáját a gondolat, hogy mindenki egyenjogú. Kétségtelen, korábban létezett már görög demokrácia, mely döntő indításokat adott, de az istenek bukása után újra közvetíteni kellett ezeket. Nyilvánvaló tény, hogy a két ősdemokrácia, az amerikai és az angol, a keresztény hitből származó érték-konszenzusra épült, és csak akkor tudtak és tudnak működni, ha ezekről az értékekről egy alapvető egyetértés megvan. Különbösen fölbomlanak és szétesnek. Ezért történelileg is pozitív mérleg vonható a kereszténységről, mely megújította az ember viszonyát önmagához és egy új emberiséghez. Az ókori görög demokrácia az istenek szakrális kezességén nyugodott. Az újkori keresztény demokrácia a hit által garantált értékek szakralitására épült, melyek függetlenek a többség önkényétől. Épp amit Ön a 20. század mérlegéről korábban mondott, mutatja, hogy a kereszténység eltűnésével hirtelen a rossznak milyen ősi hatalmai törnek újra elő, melyeket a kereszténység meg tudott

kötözni. Pusztán történetileg kimondható: vallásos, „szakrális” alapok nélkül nincs demokrácia.

Az Egyház küldetéséről a világban az angol Newman bíboros egyszer megjegyezte: „A világ pusztulását csak az tartóztatja föl, hogy mi, keresztények vagyunk, hogy a földkerekséget a keresztény közösségek nemzetközi hálózata fonja be. A világ léte az Egyház létehez van kötve. Ha az Egyház megbetegszik, a világ elsirathatja önmagát.”

A megfogalmazás gorombának tűnhet, de azt mondanám, hogy éppen századunk nagy ateista diktatúráinak – a nemzeti szocializmus és a kommunizmus – története mutatja, hogy az Egyház pusztítása, a hit rombolása és hiánya a világot tényleg pusztulásba dönti. És ha a kereszténység előtti pogányságnak még volt is mentsége, és az istenekhez kötődés bizonyos őserkéteket, melyek határt szabtak a rossznak, még megtestesített; most ha kiiktatják a rossz ellen ható erőket, az összeomlás fölmérhetetlen lesz.

Tapasztalatra támaszkodó bizonyossággal mondhatjuk, hogy ha a keresztény hit által képviselt erkölcsi hatalmat hirtelen kiiktatnák az emberiségből, úgy járna, mint a jéghegyre futott hajó, és a legnagyobb veszély fenyegetné az emberiség fönnmaradását.

Katarzis – A korforduló és szakítópróbái

Itt, az évezred végén fölgyorsulni látszik az idő, mintha titokzatos összefüggések kezdenének érvényesülni. Mint a homokórában, amikor elfogyóban van a lefolyó homok, mielőtt megfordítanak, a homokszemek föltűnő gyorsasággal folynak át a nyíláson. Sokan meg vannak győződve arról, hogy egy új világtársadalom kialakulását éljük, amely az előzőtől legalább annyira fog különbözni, mint az ipari forradalom társadalma a korábbi mezőgazdasági társadalomtól.

Ez az, amit a szociológusok vízváltató jelenségnek neveznek, azaz innen kezdve a vizek ellenkező irányban folynak, s az új korszakban az előzőnek csak néhány értéke fog megmaradni. Olyan időket élünk, amikor nincs tulajdonképpen ma, hanem csak már-nem-tegnap és még-nem-holnap. Föl kell készülnünk egy ilyen alapvető fordulatra?

En mindenesetre látom a történelmi e gyorsulását. Ha egyszer meghatározott fölfedezések megtörténtek, minden egyéb hihetetlen gyorsasággal hozzáigazodik. Ha arra gondolok, mennyire megváltozott a világ az utóbbi harminc évben, tapinthatónak érzem a történelmi gyorsulását és a beállt változásokat. A megváltozott világ benyomul a mi jelenünkbe, és bizonyos fokig már jelen van. Látjuk, hogy ez a folyamat folytatódik, anélkül, hogy irányát, s ami belőle következik, előre láthatnánk. Egyre nagyobb egyesülési szándékok mutatkoznak. Ilyenek például az egységes Európa, az iszlám világ egysége és a próbálkozás, hogy ENSZ-konferenciák révén az egységes világ tudata kialakuljon. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a saját értékek állítása erősödik és ellenkező irányban hat. Az uniformizálás és az elkülönülés kölcsönös függésben vannak egymással. Az egyre fokozódó uniformizáláson belül paradox módon bontakozik az egymás iránti nyitottság. Hogy ebből milyen formák születnek, azt ma még senki nem tudja megmondani. Azt hiszem, épp egy ilyen helyzetben, egy nagyon gyorsan, előre meg nem mondható módon változó világban a lényegesen emberi állandó egyre fontosabb.

Bolygónk túlélési lehetőségei látványosan csökkennek. A 80-as évek közepétől folyamatosan nő a katasztrófák száma és mérete. Egyre világosabbá válik, hogy a legtöbb katasztrófát nem a természet, hanem az ember okozza, akár azzal, hogy beavatkozik a természet rendjébe, akár azzal, hogy nem ura többé a saját rendszereinek. Ebben az összefüggésben már sokan beszélnek Isten haragjáról. Lehet, hogy bizonyos tisztulás, katarzis is folyik. Lehet, hogy előbb le kell bontani a régit, hogy az újat építeni lehessen. Szükség van erre a vulkán fölötti táncra, erre az általános zűrzavarra az idők végén, a világtörténelem e fordulóján, hogy aztán újra tudjunk kezdeni? Vagy mindez az apokalipszis kezdete?

Ezt nehéz megmondani. Arra kell szorítkoznunk, hogy lehetővé tegyük az újakezddést, mégpedig a teremtés és a megváltás erejéből. Tudniillik, hogy fölszabadítsuk azokat az erőket is, melyek által az ember megtanulja az *önkorlátozást*. Most ugyanis tulajdonképpen erről van szó, hogy ne tegyen meg mindent, amit megtehetne – hiszen el tudná már pusztítani önmagát és a világot –, hanem tudja meg: a lehetőséggel szemben ott áll az erkölcsi lehetőség és parancs mértéke; hogy ne csak a fizikai lehetetlenséget ismerje föl lehetetlenségnek, hanem az erkölcsit is. Az emberi nem nevelése arra, hogy ellen tudjon állni a tiltott fa kísértésének, kétségtelenül alapvető.

Az Egyháznak arra kell szorítkoznia, hogy rávegyesse az embert, hogy felnőjön önmagához, hogy megfelelő erkölcsi képességeket tudjon szembeállítani a fizikai képességeivel. Ugyanakkor tudjuk, hogy ez nem a pusztá morálitásból, hanem az élő Istenhez való benső kötődésből következik. Az erkölcsnek csak akkor van ereje, ha Ő valóban erőként van jelen létünkben, és az erkölcs nem csak egyéni számításból fakad, ami soha nem válik be.

Talán nincs is már lehetőség a kívülről jövő gyógyulásra, hanem belülről kell gyógyulni, egy olyan öntudatból, amelynek központja nem a saját éniünk. Ön éppen ezt mondta: A rossz életmódtól óvó bibliai intelmek talán ezt mondják nekünk: lelki állapotunk az, ami befolyásolja a természetet.

Igen, én valóban úgy látom, hogy az ember az, aki azzal fenyegeti a természetet, hogy megfosztja levegőjétől; s hogy a tapasztalt külső környezetszennyezés tükre és kiáradása a belső környezetszennyezésnek, melyre túl kevés figyelmet fordítunk. Arra gondolok, hogy van valami hiányosság az ökológiai mozgalmakban. Érthető és jogos szenvedélyességgel szállnak harcba a környezet szennyezése ellen, az ember lelki önszennyezését viszont úgy kezelik, mint szabadsághoz való jogainak egyikét. Itt valami egyenlőtlenség van. Meg akarjuk szüntetni a mérhető szennyezést, de nem figyelünk az ember és a benne lévő teremtményi mivolt – ami lehetővé teszi emberi lélegzését – lelki elszennyezésére, hanem egy teljesen hamis szabadságfogalommal védjük azt, ami pusztán emberi kedvtelés.

Mindaddig, amíg fenntartjuk a szabadságnak ezt a karikatúráját – tudniillik a belső lelki rombolás szabadságát –, ennek külső következményei változatlanul létrejönnek. Azt hiszem, ennek a fordulatnak meg kell történnie. Nemesak a természetnek van meg a maga rendje, élete, amit tiszteletben kell tartanunk, ha belőle és benne élni akarunk, hanem az ember a maga bensejében szintén teremtmény és megvan a maga teremtett rendje. Nem teheti kénye-kedve szerint, amit akar. Hogy belülről élni tudjon, meg kell tanulnia teremtményként elismerni önmagát, és tudomásul kell vennie, hogy meg kell őriznie magában teremtett mivoltának tisztaságát, ha tetszik, a lelki ökológiát. Ha az ökológiának e lényegét nem fogjuk föl, minden egyéb rossz irányba megy.

A Római levél nyolcadik fejezete ezt nagyon világosan mondja. Azt mondja, hogy Ádám, azaz a belül szennyezett ember a teremtést úgy kezeli, mint egy rabszolgát, eltíporja, úgyhogy a teremtés uralma alatt őmiatta és őáltala nyög. És ma mi a teremtés nyögését olyan erősen halljuk, mint korábban soha. Pál hozzáfűzi,

hogya a teremtés Isten fiainak megjelenését várja, és föl fog lélegezni, ha megjelennek azok az emberek, akiken átragyog Isten – és a teremtés akkor végre újra szabadon tud lélegezni.

*Egy újabb jövősokk még nyilvánvalóan előttiünk van, tudniillik a reakció arra, hogy a világ sokféle és döntő változására nem tudunk meg-
rázkódtatások nélkül válaszolni. Kérdés, hogy a kereszténység alapis-
mereteivel mindezekre az új fejleményekre, kihívásokra, tisztázatlan
dolgokra megtalálhatjuk-e a helyes válaszokat.*

Természetesen ezt az alaptudást teljesen új területekre kell alkalmazni, és ez nem megy fáradság, közös küzdelmek, tapasztalatok, szenvedések, tapasztalatcserék nélkül. De a kereszténység nagy alapigazságai valóban megjelölik a megoldás irányait, melyeket a tapasztalattal való küzdelemben konkretizálni kell. Ennyiben a kereszténység állandó gondolkodási és élet-feladat, nem kész recept, melyet minden további nélkül alkalmazhatnánk. De elirányít és világosságot ad, melyben képes vagyok látni, cselekedni, megismerni és feleletekhez jutni. Ha egyszer tudomásul vettem, hogy az ember Isten képmása és ismerem a Tízparancsolatban lefektetett alapvető szabályokat, akkor birtokában vagyok a lényeges irányoknak, melyekhez az új problémakörökben igazodnom kell. Ehhez azonban sokak együttműködésére van szükség, közösen kell keresnünk, hogyan lehet az erkölcsi elveket a leghelyesebben, minden hamisítás nélkül alkalmazni.

„Az emberi szellem új tavasza” a harmadik évezredre

E század végén sok, korábban ígéretes társadalom-elképzelés összeomlott, például a marxizmus (Marx: „a vallás ópium a népnek”), a pszichoanalízis (Freud: „a vallás az emberiség neurózisa”), a szociológusok etikája és az elképzelés az intézmény nélküli morálról. Ehhez járulnak még a reformtítelek a nemek közötti kapcsolat teljes átalakításáról és a tekintély-ellenes nevelés elképzelései. Tíz éve Ön adta a prognózist: „az új már érkezőben van”. Milyen sejtelmei voltak Önnek erről az újról, milyennek kell lennie? Arra gondolt, hogy a posztmodern kultúra – amit Ön egyszer úgy nevezett, hogy „az emberek ősemlekeiktől való eltávolodás kultúrája” – túléli önmagát és „Istenre való emlékezés” lesz belőle?

Igen, ebben ez a remény volt kifejezve. Azt akartam mondani, hogy ezeknek az elméleteknek belső apóriái, ellentmondásai és hazugságai is napfényre fognak kerülni, s ez nagy mértékben meg is történt. Átéljük sok ideológia mítoszتانodását, például azt, hogy a világ egyszerű ökonomikus értelmezése, amit Marx megkísérelt, és kezdetben oly logikusnak, átütőnek és vonzóknak tűnhetett, hogy még etikája is kialakulhatott, a valósággal nem találkozik. Kiderült, hogy az embert így nem lehet megfelelő módon leírni; világossá vált, hogy a vallás ősválóság az emberben. S ugyanez érvényes a többi dologra is, például nem emberhez méltó a tekintélyellenes nevelés, mert az ember lényegéhez tartozik, hogy szüksége van tekintélyre. Ezt a reményt akartam kifejezni, és most is fönntartom, hogy a történelem tapasztalatai alapján az ideológiáknak önkritikát kell gyakorolniuk. Ezáltal pedig a dolgok újbóli átgondolására nyílik lehetőség, és az ideológiák önkritikájának találkozási pontjában a történeti tapasztalatokból új rálátás nyílik a kereszténységre. És ez újra fölfoghatóvá válik, mert minden igazságtöredék, melyet ezek az ideológiák tartalmaztak, most a kereszténység belső gazdagságában táruul föl előttük.

Mindenesetre látjuk, hogy a kudarcokból, a bomlásból – erről már beszéltünk – nem szükségszerűen következik pozitív fejlemény. A volt kommunista államokban például a gazdasági és politikai helyzet rosszabbodásából nem születik ugyan újjá a kommunizmus, de nem is támad semmi nagy kezdeményezés abban az értelemben, hogy azt mondhatnánk, visszatérnek a keresztény értékekhez. Ehelyett széles körben a lelkek elfáradása, ellaposodás, rezignáció tapasztalható, növekszik a reménytelenség. Korábbi ideológiák megtagadásából nem következik szükségszerűen a kereszténység újjászületése, nem születnek szükségszerűen nagy, eleven mozgalmak. A kiábrándultság további romláshoz vezethet, de arra is lehetőség nyílik, hogy az embereket megérintse a kereszténység ereje, s ezáltal megkezdődjék a regeneráció. De mint mondtam, ez nem a természettörvény szükségszerűségével áll elő.

Napjainkban megfigyelhető, hogy az a tisztán tudományos, racionalis–materialista világgép, mely erre a századra annyira jellemző volt, fokozatosan elhasználódik és fölbomlik. Vajon a harmadik évezred emberének újra be kell vonnia életébe a mítoszt? Lehetséges, hogy a mítoszokat, melyeket röviddel ezelőtt mint a valóság elkendőzését ostorozták, ismét igényelni fogják annak érdekében, hogy újra megismerhessék a mélyebb valóságot, a nagyobb összefüggéseket? Mint például a középkorban, amikor az ember egy jelekkel teli világban élt. Semmi sem önmagáért volt, hanem jelentését a másvilágból kapta. „Az ember illúziókban élt – tudta Johann Huizinga, a nagy történelemfilozófus –, s mert minden illúzió volt, az ember megragadta a metafizikai homályt.”

Mindenütt új érdeklődés figyelhető meg a mítosz iránt. Egyfajta visszatérés még a kereszténység mögé is, a régi mitológiákba – annak reményében, hogy újra rátalálnak életmodellekre és őserőkre. Ebben azonban sok romantika is van. Ha valakit a történelmi jelen nem elégít ki, nem mehet egyszerűen visszafelé a történelemben, nem hozhat elő már elmúlt dolgokat. A kereszténység előtti mítoszok keresésében, abban a körülményben, hogy az emberek már nem magát a kereszténységet keresik –

melyet vagy túl racionálisnak, vagy túl elhasználnak látnak –, mindenekelőtt a kereszténység igényei elől való kitérés és egy próbálkozás ismerhető föl arra, hogy a lehető legtöbb erőt merítsék a vallásból és a lehető legkevesebbet adják önmagukból, a lehető legkevesebb kötelezettséget vállalva.

Én nem mondanám, hogy ezekben a mítoszokban nem rejlik valóban sok olyan dolog, melyekhez visszanyúlhatnánk. Látomásos ezek, melyekben az emberiség megpillantotta az igazságot és életutakat talált. De ha csak válogatunk közöttük, és saját használatra testre szabjuk őket, erejüket nem birtokolhatjuk. Vallás – mint a latin *religio* szó maga mondja – kötöttségek nélkül nincsen. Ha nincs meg a kötelezettségvállalási készség, s ha mindenekelőtt nincs adva az igazságnak való alávetettség, akkor az egész csak játék marad. A korábbiakban Ön egyszer az *Üveggyöngyjátékot* említette; ezt az új keresést az a veszély fenyegeti, hogy lényegében nem lép túl rajta, és akkor az új erők, melyekben az ember reménykedik, nem jelentkeznek. Inkább az egész álmodozás lesz, mellyel a modern világ nagy problémáit és a hatalmait nem lehet uralni és helyes útra terelni. A vallás utáni vágy, az igény, hogy annak erőiből ismét részesedjen az ember, kézzelfogható, s tudjuk, hogy szükségünk van rá és silányságban élünk. Ez kétségtelenül pozitív dolog, de még sok benne az önzés. Az alázat az igazság megismerése iránt, mely követelményeket támaszt velem szemben, s nem válogathatok közöttük, még nagyon távol van.

El tudja-e képzelni, hogy az emberiség átél egy új fölvilágosodást, olyat, mely hordozza a jó és szabad célkitűzéseket, s az eltörött gyűrűt újra összeforrasztja azáltal, hogy a hit dimenzióját újra belefoglalja az életbe és a gondolkodásba? Az András-árok az emberek tudatában ezáltal talán áthidalható lenne, és az emberek közötti szakadék megszűnne. Ez egy új egész látomása, egy olyan egésze természetesen, mely nem mondhat le Istenről.

Ilyen reményei egy hívő embernek mindig vannak, tudniillik, hogy az elsötetedés és az egység megszűnése után új visszatérés következik. De olyan visszatérés, melyről az imént már szóltam,

ugyanis nem tudjuk visszahelyezni magunkat egy korábbi korszakba. Ezért Ön egy új egységről, egy új fölvilágosodásról beszél, arról, hogy a lényegeset kell újra megtalálni és összekapcsolni az újjal. Ez olyan reménység, mely – véleményem szerint – nem a közeli jövőben fog teljesülni. A szellemi erők széthúzása ugyanis még túl nagy. Egyik oldalon áll a káprázat, hogy az egésznek ez az ismerete a miénk lehet, a másikon a vele szembeni rezignáció. A vele járó kötelezettségtől való félelem is túlságosan nagy. Azt hiszem, előbb még további eltévelyedések hosszú korszaka vár ránk. A keresztények azonban meg fogják tenni a magukét, hogy e töredékes ismeretek fölött, melyek miatt az élet maga is egyre inkább széttöredezik, az Istentől való ember egysége és egész volta láthatóvá váljék, és a gyűrű újra összeforrjon. Erőfeszítéseket kell tenni ennek érdekében, de a várakozást, hogy ez gyorsan bekövetkezik, nem osztom.

II. János Pál 1995-ben New Yorkban, az ENSZ-ben mondott beszédében szövegezte az új világrend alapjairól és a harmadik évezredre vonatkozó új reményről. „Látni fogjuk – így a Pápa –, hogy e század könnyei az emberi szellem új tavaszát készítették elő.” Mit jelenthet ez az „új tavasz”? Az ember új identitását?

Ez egy önálló fejezet. A Pápa valójában egy nagy várakozást táplál, hogy a szétválások évezrede után újra az egyesülés évezrede következik. Szinte látomászerűen látja, hogy az első keresztény évezred a keresztények egységének évezrede volt – tudjuk, voltak szakadások, de a Kelet–Nyugat egysége alapjában megvolt –, a második évezred a nagy szakadásoké volt, s hogy most, az ezredfordulón egy nagy közös meggondolással újra megtalálhatnánk az egységet. A Pápa minden ökumenikus törekvése ebben a történetfilozófiai perspektívában is áll. Meg van győződve arról, hogy a II. Vatikáni Zsinat, azzal, hogy igent mondott az ökumenéra és fölhívott az ökumenéra, ennek a történetfilozófiai áramlatnak a vonalában van.

Az ökumené föltünése a II. Vatikáni Zsinaton már jele az egységre törekvésnek. Ezért tölti el a Pápát a remény, hogy az évezredeknek megvan a maguk arculata, s ennek az évszázadnak

minden bukása és könnye, mint mondja, végül nem vész a semmibe, és egy új kezdet indul el. Újra keresni kell az emberiség egységét, a vallások egységét és a keresztények egységét, hogy valóban új, pozitívabb korszak kezdődjék. Víziókra szükségünk van. Ez egy olyan vízió, mely inspirál és fölszólít az ilyen irányú cselekvésre. A fáradhatatlanság, mellyel a Pápa ténylegesen tevékenykedik, épp ebből a vizionális erőből fakad. Végzetes lenne, ha hagynánk, hogy egy csupán negatív számítás vezessen, s ha nem engednénk olyan víziók által vezetni magunkat, melyeknek értelmes pozitív tartalma van, s irányt és bátorítást adnak a cselekvéshez is. Hogy azután a vízió valóra válik-e, azt természetesen Istenre kell bízunk. Pillanatnyilag nem látom közelinek a megvalósulást.

Az egyházi fejlődés súlypontjai

Egyház, állam és társadalom

A 19. század a hitet az Egyház és az állam szétválasztásával szubjektív, tehát a magán szférához tartozó dologgá nyilvánította. Sokan úgy vélik, hogy a szekularizáció további folyamata már a hit és az Egyház létét fenyegeti. Végső soron nem új lehetőség-e az Egyház és a hit számára, hogy lezárult a kor, melyben az állam irányította a vallást? Ön egyszer erről a viszonyról azt mondta: „Megfelel az Egyház lényegének, hogy elváljék az államtól és hitét az állam nem teheti kötelezővé, hanem szabad meggyőződésen alapszik.”

Az állam és az Egyház szétválasztásának eszméjét alapjában a kereszténység hozta a világba. Addig csak a politikai alkotmány és a vallás azonossága létezett. Minden kultúrára érvényes, hogy az állam önmagában szakrális valóság és legfőbb őre a szakralitásnak. Ez a kereszténység ószövetségi előtörténetére is érvényes, főként Izraelben olvadt össze a kettő. Csak amikor Izrael hite kilépett a mélyből és minden nép hitévé lett, bontakozott ki a politikai azonosulásból, s vált olyan elemmé, mely a politikai különbségek fölött áll. Ez volt a tulajdonképpeni ütközőpont a kereszténység és a római birodalom között is. Az állam megtúrta a magánvallásokat, föltéve, hogy az államkultuszt, az istenek világát Róma égisze alatt elismerik és az államvallást minden magánvallás fölött elfogadják.

A kereszténység ezt nem fogadta el. Az államot megfosztotta a szakralitástól, s ezáltal a római birodalom, sőt az egész antik világ alapszerkezetét tette kérdésessé. Így tehát ez a szétválasztás végső soron őskeresztény hagyomány és a szabadság döntő tényezője. Ennek értelmében az állam nem maga a szakrális hatalom, hanem csupán egy berendezkedés, melynek határait egy olyan hit vonja meg, mely nem az államot imádja, hanem egy fölötte álló, azt irányító Istent. Ez az újdonság. Ez azután természetesen különböző társadalom-fölfogásokban jelenhet meg. Ebben az értelemben a fejlődésnek – mellyel az állam és az Egyház szétválasztásának modellje jelent meg – a fölvilágosodás óta van egy

pozitív oldala. Negatív benne az, hogy az újkor magával hozta a vallás szubjektív tényezővé redukálását – és ezáltal újra abszolutizálja az államot, ami Hegelnél válik egészen világossá.

Egyrészt a kereszténység soha, legalábbis kezdetben nem akart államvallás lenni, hanem különbözni akart az államtól. Készségesnek mutatkozott arra, hogy a császárért imádkozzon, de arra nem, hogy áldozatot mutasson be neki. Másrészt mindig igénye volt a nyilvánosság, éppen az, hogy ne csak szubjektív érzés – „az érzés minden”, mondja Faust –, hanem igazság legyen, mely a nyilvánosságnak szól, mércét szab számára, s bizonyos mértékben az államot és a világ hatalmasait is kötelezi. Azt hiszem, ebben az értelemben az újkori fejlődés magával hozza a szubjektív tétel negatívumát, miközben pozitív benne a szabad egyház lehetősége a szabad államban. Ez az elevenebb, sokkal mélyebben és szabadabban megalapozott hit lehetőségét hordozza, melyet természetesen óvni kell a szubjektív tételtől, és törekedni kell, hogy a nyilvánosság felé is elmondhassa szavát.

Pier Paolo Pasolini az Egyház nagy lehetőségét az elkülönülésben, egy radikális ellenzéki szerepben látta. 1977 nyarán levélben írta Pál pápának: „Egy radikális, talán utópisztikus vagy a végső időkre irányuló perspektívában világos, mit kellene az Egyháznak tennie, hogy a dicstelen véget elkerülje. Ellenzékbe kellene vonulnia. Egy ilyen harcban, mely egyébként hosszú hagyományra tekinthet vissza, melyet a pápaság a világi hatalom ellen folytat, az Egyház összefoghatná mindazokat az erőket, melyek nem akarnak meghajolni a fogyasztás új uralma előtt. Az Egyház e tiltakozás szimbólumává válhatna, ha eretéhez, az ellenkezéshez és a lázadáshoz tér vissza.”

Ebben sok igazság van. Az Egyház korszerűtlensége, mely egyrészt gyöngeségét jelenti – leszorítják az útról –, ereje is lehet. Az emberek érezhetik úgy, hogy a világot uraló, üres ideológiákkal szemben ellenzékre van szükség, s hogy az Egyház annyiban lehetne modern, amennyiben antimodern, amennyiben ellentmond annak, amit mindenki mond. Az Egyháznak való a prófétai ellentmondás szerepe, s ehhez bátornak is kell lennie. Épp az igazság bátorsága – még ha először úgy is tűnik, hogy inkább ká-

rát okozza, megfosztja a népszerűségtől, és gettóba kényszeríti az Egyházat – az Egyház nagy ereje.

Én mindenesetre nem akarnám az Egyház feladatát ellenzéki-séggként meghatározni. Az Egyház mindig lényegében a pozitív építés részese. Mindig pozitívan próbál együttműködni a dolgok helyes alakításában. Nem vonulhat tehát vissza általános ellenzékbe, hanem pontosan kell látnia, hogy miben kell ellenállnia, s miben kell segítenie, erősítenie és együtt hordoznia a terheket; hol kell igent és hol kell nemet mondania, hogy saját mivoltát megőrizze.

Ökumené és egység

Ön említette már, hogy János Pál pápa számára az ezredvég nagy víziója a keresztények egysége. A római katolikus Egyház megtette ehhez a nyitó lépést, teológiai síkon elindította a vallások közötti dialógust. A Pápa 1995 májusában közzétett Ut unum sint enciklikájában az ökumenével kapcsolatban kifejezte reményét, hogy „az új évezred küszöbén... egy rendkívüli pillanatban..., a keresztények közötti egységnek növekednie kell a teljes közösség eléréséig”. Hiszen „a szakadás nyilvánvalóan ellentmond Krisztus akaratának, botrány a világnak...” Lehetséges-e egyáltalán a kereszténység ezen egysége? Az imént idézett enciklikában ugyanis az áll, hogy „a csonkítás vagy a felszines egyezkedés minden formáját” föltétlenül el kell kerülni.

Az egység modelljeinek kérdése nagy és nehéz kérdés. Először azt kell kérdeznünk: mi lehetséges? Mit remélhetünk és mit nem remélhetünk? S másodsor: mi az, ami valóban jó? A kereszténység abszolút, történelmen belüli egységét nem merném remélni. Látjuk ugyanis, hogy a mai egységtörekvésekkel egyidejűleg további megosztások jelentkeznek. Es ez nemcsak azt jelenti, hogy állandóan új szekták képződnek, köztük nagy pogány, nem keresztény részekből álló szinkretista szekták, hanem egyre nagyobbak lesznek az Egyházon belüli törések is, mind a reformáció egyházaiban, melyekben az inkább evangéliumi elemek és a modern mozgalmak közötti szakadás egyre mélyül (jól látható ez a német protestantizmusban, ahogy a két szárny távolodik egy-

mástól), mind az ortodoxiában. Itt az autokefália következtében cleve sokkal lazább az egység, de itt is vannak megosztó mozgalmak, itt is ugyanazt az erjedést látjuk. S magában a katolikus Egyházban is van egy egész mély törés, úgyhogy néha az embernek formálisan az az érzése, hogy két Egyház él egymás mellett.

Mindkettőt látnunk kell, egyrészt a megosztott kereszténység közeledését, másrészt, hogy miként támadnak újabb belső töresek. Óvakodni kellene az utópista reményektől. Nagyon fontos, hogy valamennyien újra a lényegre figyeljünk, tudniillik, hogy mindegyikünk próbálja meg átugrani a saját árnyékát és hittel megragadni a tulajdonképpeni lényegét. Már azzal sokat tettünk, ha nem keletkeznek újabb töresek, s ha fölfogjuk, hogy a megosztottság közepette sok dologban egyek lehetünk. Én nem hiszek abban, hogy hamarosan egy nagy „felekezeti megegyezésre” juthatunk. Sokkal fontosabb, hogy nagy belső tisztelettel, sőt szeretettel fogadjuk el egymást, ismerjük el egymást kereszténynek, s próbáljunk a lényeges dolgokban közös tanúságot tenni a világban mind az evilági dolgok helyes elrendezése, mind az Istenre és az emberre vonatkozó – *honnan és hová?* – nagy kérdések megválaszolása érdekében.

Az iszlám

A romantikus orientalizmus olyan Kelet- és iszlámképet alkotott magának, mely nem mindig veszi számításba a realitásokat. Mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az iszlám önértelmezésével alapvetően különbözik a nyugati társadalomtól. Már az egyén helyzetét vagy a férfi és a nő egyenértékűségének jelentőségét egész mésként értékeli Keleten és Nyugaton. A szélsőséges muszlimok bomba-terrorja az iszlámot ismételten rossz hírbe hozza, és Európában is növekszik a gyilkos fanatikustól való félelem. Senki nem vitatja, hogy a kultúrák közötti jobb megismerés és megértés fontos. De milyen alapon történhet ez?

Nehéz kérdés. Úgy hiszem, először itt is azt kell tudnunk, hogy az iszlám nem egységes. Semmiféle központi fórum nincsen, ezért az iszlámmal való dialógus mindig csak meghatározott cso-

portokkal való dialógust jelent. A teljes iszlám nevében senki sem tud beszélni, mert nincsen általánosan szabályozott ortodoxiája. A szunniták és siiták közötti nagy különbség mellett van még néhány variáció. Van egy „nemes” iszlám, melyet például a marokkói király testesít meg, és van mellette a szélsőséges, terrorista iszlám, amit azonban nem szabad az egész iszlámmal azonosítani, mert ez igazságtalanság volna.

Fontos azonban, amire Ön is utalt, hogy az iszlám egészében a vallás, a politika és a társadalom együttesének egy teljesen más struktúrája van. Amikor ma Nyugaton iszlám teológiai fakultások lehetőségéről vagy az iszlámról mint közjogi testületre vonatkozó elképzelésről vitatkoznak, azt tételezik föl, hogy az összes vallás valamiképpen azonosan strukturált; hogy valamennyi beépül egy demokratikus rendszer jogrendjébe és az általa biztosított szabad mozgásterekbe. Ez azonban önmagában ellentmond az iszlám lényegének. Az ugyanis egyáltalán nem ismeri a politikai és vallási terület szétválasztását, amit a kereszténység kezdetétől fogva magával hozott. A Korán ízig-vérig vallási törvény. Az egész politikai és társadalmi életet szabályozza, és az élet egész berendezését megszabja. A *Saria* (az iszlám életrendje) egy társadalmat tetőtől talpig meghatároz. Az alkotmányunk biztosította szabadság lehetőségeit ki tudja használni, de nem lehet célja, hogy azt mondja: igen, közjogi testület lettünk, mi most éppen úgy jelen vagyunk, mint a katolikusok és a protestánsok. Ezzel még mindig nem érintettük a lényegét, még mindig idegen test.

Az iszlámnak egészen más életrendje van, egyszerűen mindent áthat. Világosan alárendeli a nőt a férfinak, nagyon szigorú és a mi társadalom-elképzeléseinkkel ellentétes a büntetőjoga és egész életvitele. Éppen ezért tisztában kell lennünk azzal, hogy az iszlám nem egy a felekezetek között, melyet a pluralista társadalom mozgási terébe befogadunk. Aki így képzei, ahogy ez manapság gyakran megtörténik, az iszlámot keresztény modell szerint kezeli és nem a maga lényege szerint nézi. Ezért az iszlámmal való dialógus kérdése sokkal bonyolultabb, mint például a kereszténységen belüli dialógus.

A kérdést fordítva is föl lehet tenni: mit mondhat az iszlám világméretű erősödése a kereszténységnek?

Ez az erősödés sokarcú jelenség, egyik arcába belejátszik a pénzügyi szempont. A pénzügyi hatalom, melyre az arab országok szert tettek, lehetővé teszi számukra, hogy mindenütt nagy mecseteket építsenek és iszlám kultúrintézeteket nyissanak. Ez azonban csak egy tényező. Egy másik az újra erősödő identitás, egy új öntudat.

A 19. században és a 20. század első felében, egészen a 60-as évekig a kulturális helyzet olyan volt, hogy a keresztény országok gazdasági, kulturális, politikai, katonai fölénye miatt az iszlám csak másodrangú lehetett, és a kereszténység, legalábbis a keresztény alapú civilizáció úgy jelenhetett meg, mint a világtörténelem győztes hatalma. Azután kitört a nyugati – kereszténynek tekintett – világ nagy erkölcsi válsága. A Nyugat erkölcsi ellentmondásai és belső elbizonytalanodása láttán – mellyel szemben megmutatkozott az arab országok új gazdasági ereje – újra fölébredt az iszlám lélek: mi is vagyunk valakik, a mi identitásunk jobb, a mi vallásunk szilárdan áll, a tiétek nincs sehol.

Az iszlám világ alapérzése ma ez: a nyugati országoknak már nincs erkölcsi üzenete. A világnak csak a *know how*-t nyújtotta, a keresztény vallás leköszönt, igazában mint vallás már nem létezik; a keresztényeknek sem erkölcse, sem hite nincs már, csak valamilyen modern fölvilágosult eszme töredékeit birtokolják, nekünk azonban van vallásunk, mely szilárd.

Így a mohamedánok tudatában most az van, hogy valójában egyedül az iszlám maradt a szintéren mint életerős vallás, melynek van mondanivalója a világnak, sőt benne van a jövő lényeges vallásos ereje. A régi Saria helyére az új büszkeség lépett. Ezzel együtt új lendület, új intenzitás támadt az iszlám megélésére. Nagy ereje ez: erkölcsi üzenetünk van, mely a próféták óta töretlen, és mi megmondjuk a világnak, hogyan lehet élni. A keresztények erre képtelenek. Az iszlámnak e belső erejével, mely még akadémikus köröket is elkápráztat, természetesen szembe kell néznünk.

A zsidóság

Most térjünk rá talán a legfontosabb pontra e fősorolásban. Hosszú időn át elfogadták, hogy a zsidóság és kereszténység közötti konfliktus lényegében vallási természetű. Most a katolikus Hittani Kongregáció prefektusa megállapította: „A csillag Jeruzsálemre mutat, kihuny és újra fölkel Isten szavában, Izrael Szent Írásában”. Mit jelent ez? Vajon egy radikálisan új kapcsolatot a zsidósággal?

Kétségtelen, a zsidósághoz fűződő kapcsolatunkat újra kell élnünk és meg kell gondolnunk, és ez folyamatban van. A különbség ezzel nem szűnik meg, sőt bizonyos értelemben talán még erősebben érezzük, de az egymás iránti tisztelet és a belső összetartozás alapján kell megélnünk. Úton vagyunk errefelé. Úgy vélem, hogy az Ószövetség mint a keresztény Biblia része mindig mély, belső rokonságot jelentett a kereszténység és a zsidóság között. De épp ez a közös birtoklás lett a gombásodás oka is, mert a zsidóknak az volt az érzése, hogy mi tulajdonképpen a Bibliát elloptuk tőlük – és nem éltük. Ők az igazi tulajdonosok. Megfordítva, a kereszténységben egyrészt megvan az az érzés, hogy a zsidók tévesen olvassák az Ószövetséget, s csak akkor olvassuk helyesen, ha Krisztusra nyitottan és rá vonatkoztatva olvassuk. Ők önmagába zártan olvassák, ezért elveszik belső irányultságát. Így az Ószövetség a keresztények kezében szembeállította őket a zsidókkal, s arra készítette, hogy azt mondják: ugyan birtokoljátok a Bibliát, de nem használjátok helyesen, meg kellene tennetek a következő lépést is.

A másik tényező, hogy a 2. század óta a kereszténységben ismételten jelentkezett az a mozgalom, mely ki akarta iktatni az Ószövetséget, vagy legalábbis csökkenteni akarta a jelentőségét. Bár soha nem lett ebből hivatalos egyházi tanítás, az Ószövetség bizonyos lebecsülése a kereszténységben nagyon elterjedt volt. Természetesen ha csak az egyes törvényeket vagy önmagukban a kegyetlen történeteket olvassuk, fölmerülhet a gondolat, hogy egyáltalán hogyan lehet ez a mi Bibliánk? S így még egyfajta keresztény anti-judaizmus is jelentkezhet. Amikor az újkorban a keresztények elhagyták az allegorikus szentírásmagyarázatot,

mellyel az egyházatyák az Ószövetséget „kereszténnyé tették”, újra idegenkedés támadt e könyvvel szemben; újra meg kell tanulnunk tehát helyesen olvasni.

A közös Ábrahám-történetből fakadó összetartozást – mely egyszerre szétválaszt és összeköt – újra kell élnünk, tisztelettel az iránt, hogy a zsidók az Ószövetséget nem Krisztusra, hanem a még ismeretlen Eljövendőre vonatkoztatva olvassák, de ezáltal a hitnek ugyanabban az irányultságában állnak. És viszont reméljük, hogy akkor a zsidók is meg tudják érteni azt, amit mi; s még ha az Ószövetséget más fényben is látjuk, együtt próbáljuk hinni Ábrahám hitét, és így belső összetartozásban tudunk egymás mellett élni.

Miért igényelt annyi időt a Vatikán részéről Izrael állam elismerése?

Izrael állam megalapítása a II. világháború után megfelelt az Egyesült Nemzetek egy határozatának és a zsidó nép jogának arra, hogy saját állama, saját országa legyen. A határok megvonása azonban a nemzetközi jogban vitatott maradt; mint tudjuk, arab menekültek tömegesen hagyták el az új államot, és nagyon sanyarú körülmények között, tisztázatlan jogi helyzetben kellett élniük államok között. Ilyen esetekben a Vatikán mindig megvárja, hogy a világos jogi viszonyok kialakuljanak. Így volt ez az egykori keleti német területen is, ahol csak akkor szerveztek új egyházmegyéket, amikor a Brandt-kormány tisztázta a vitatott kérdéseket Lengyelország és Németország között; az NDK-val közismerten soha nem vette föl a Vatikán a diplomáciai kapcsolatot. Izraelben mindehhez járul még a Jeruzsálem-probléma: kérdésesnek látszik, hogy a három vallás szent városának egyetlen, vallásilag meghatározott állam fővárosának kell-e lennie. Itt is vannak tisztázandó kérdések. Végül kívánatos volna pontos tájékoztatást kapni a keresztények és a keresztény intézmények jogállásáról az új államban.

Időközben az Egyházon belül is általánosan elfogadottá vált a tétel, hogy Jézus zsidó volt. Vajon ahelyett, hogy „Isten emberré lett” nem azt kellene-e mondani: „Isten zsidóvá lett”? Vajon a keresztyény hitnek nem kell-e a zsidóságot történelmi küldetésében is helyettesítenie?

Fontos világosan tudnunk, hogy Jézus zsidó volt. Ehhez a következőket kell hozzáfűznöm. A náci időben jártam iskolába és átéltem a „német keresztyény” irányzatot, mely Krisztusból „árját” akart csinálni: mint galileai nem lehet zsidó. A hitoktatásunkban és a prédikációkban ezzel szemben nyomatékosan hangsúlyozták: ez hazugság; Krisztus Ábrahám fia, Dávid fia, zsidó volt, ez az ígéretekhez tartozik, a hitünkhöz tartozik.

Ez kétségtelenül egy fontos mozzanat, s ezen a ponton a keresztyények és a zsidók valóban összekapcsolódnak. Emellett azonban a másik mondat is fontos és igaz marad: Isten *emberré* lett. Érdekes módon az Újszövetségben két Jézus-családfa van. A Máténál olvasható Ábrahámig megy vissza, és úgy mutatja be Jézust, mint Ábrahám fiát, Dávid fiát, mint aki az Izraelnek adott ígéretek beteljesedése. A Lukácsnál olvasható Ádámig megy vissza, és úgy mutatja Jézust, mint az *embert* általában. Ez egy nagyon fontos mozzanat, hogy Jézus ember, és hogy élete és halála minden emberre vonatkozik. Épp Ábrahám hívő öröksége teszi az ígélet örökségét emberivé. Ezért az egyszerű ősmondat, hogy *emberré lett*, változatlanul fontos. Végül harmadszor mindehhez hozzá kell vennünk, hogy Jézus, aki a törvényhez hű zsidó volt, túl is haladta a zsidóságot, és egy új, nagyobb hűségben az egész örökséget újra akarta értelmezni. Épp ez az összeütközési pont. Erről jó dialógus is van. Mindenekelőtt az amerikai rabbi, Jakob Neusner nagyon szép könyvére gondolok, aki a hegyi beszéddel dialogizál. Keményen megfogalmazza az ellentmondásokat, de igen nagy szeretettel veszi körül, s végül kimondja a közös igent az élő Istennek. Nem kell tehát eltitkolnunk az ellentmondásokat. Biztosan tévút volna, hiszen az igazsághoz vezető út nem kifejezetten a béke útja. Az ellentmondások jelen vannak. Épp azt kell megtanulnunk, hogy ellentmondások közepette találjuk meg a szeretetet és a békét.

A holokauszt nem egyházas korszakban történt, hanem egy olyan időpontban, amikor az Egyház végképp elveszítette a hatalmat az emberi szívek fölött. Mégis keresni kell, hogy miként vált lehetségessé keresztény talajon ez a katasztrófa. Nem látszik távolinak az óra, amikor Európában kevesebb lesz a katolikus, mint amennyi zsidó volt a háború előtt, kiknek tömeges meggyilkolását nem akadályozták meg.

Ez, amint Ön joggal utalt rá, nagy és sötét fejezet. És fontos, hogy a holokausztot nem keresztények és nem Krisztus nevében, hanem anti-keresztények kezdték, és a tervek szerint a kereszténység kiirtásának előzménye volt. Ezeket az időket gyermekként magam is átéltem. Mindig szó volt az elzsidósodott kereszténységről és a kereszténység által a germánok elzsidósodásáról, különös tekintettel a katolikus Egyházra. Münchenben a Kristalnachtot követő napon támadás érte az érseki palotát. A jelszó ez volt: „a zsidók után a zsidóbarátot”. A forrásokban, többek között a „Stürmer”-ben olvasható, hogy a kereszténységet, mindenekelőtt katolikus formájában, a zsidóság kísérletének tekintették a hatalom megszerzésére – ahogy mondták, a germán faj „elzsidósítására” –, s hogy a zsidóság teljes legyőzésére egy napon a kereszténységtől is végleg meg kell szabadulni, hogy a hitleri, ún. pozitív kereszténységhez eljussanak.

Ez a körülmény, hogy a zsidók Hitler által történt megsemmisítésének tudatos anti-keresztény karaktere is volt, fontos és nem szabad elhallgatni. Ez azonban semmit nem változtat azon, hogy ezért megkeresztelt emberek voltak felelősek, akkor is, ha az SS ateista gonosztevők szervezete volt, s alig volt köztük hívő keresztény; mindenesetre meg voltak keresztelve. A keresztény antiszemitizmus bizonyos fokig előkészítette a talajt, ezt nem lehet tagadni. Volt keresztény antiszemitizmus Franciaországban, Ausztriában, Poroszországban, minden országban, s ezekre a gyökerekre csatlakozni lehetett. Ez valóban alkalom az állandó lelkiismeret-vizsgálatra.

Vajon a világ jövője szempontjából a zsidók változatlanul kulcskérdést jelentenek-e, ahogy ez a Bibliában áll?

Most nem tudom, hogy milyen szentírási helyre utal. Mindenesetre mint az ígéretek első hordozói – s ezáltal mint az a nép, melyben a bibliai történet nagy, alapvető fázisa játszódott le – kétségtelenül a világtörténelem középpontjában állnak. Az ember azt gondolhatná, hogy egy ilyen kicsi nép igazán nem jelenthet sokat. De azt hiszem, hogy minden korszakban mutatkozik, és ma nagyon világosan, hogy ez a nép valami különlegesség, s hogy a világtörténelem nagy döntései valamiképpen mindig összefüggésben vannak vele.

Egy új zsinat?

Úgy tűnik, egy hatalmas zsinat folyik a Vatikánon kívül. Az üdvösség hírnökeit elvetik, hittételeket mindenfelé nyíltan újrafogalmaznak. Nincs szüksége az Egyháznak egy III. Vatikáni Zsinatra a helyzet tisztázása és az eligazítás érdekében?

Azt mondanám, hogy nem a közeli jövőben. Ehhez van egy történetem. A pakisztáni Cordeiro bíboros mondta el, hogy egyszer a szinodusi tanácskozás közben, amikor Döpfner bíboros is ott volt, s valaki azt mondta, hogy mégiscsak jönnie kell egy III. Vatikáni Zsinatnak, Döpfner ég felé tárta a karjait, s így szólt: „*Not in my lifetime!*” („Csak ne az én életemben!”) Neki tehát elege volt a zsinati tapasztalatokból. Nyilvánvalóan arra a meggyőződésre jutott, hogy a zsinat olyan esemény, ami csak nagy időközökben ismétlődhet.

Egy zsinat, ahogyan látszott, az Egyházat teljesen fölkavaró és átforgató esemény, és hosszú idő szükséges ahhoz, hogy úrrá legyünk rajta. A II. Vatikáni Zsinaton még egyáltalán nem lettünk úrrá. Egy harmadik Vatikánum nem hozna orvosságot.

Ami valóban előrelépést jelent, az a püspöki szinodusok. Azt hiszem, a püspöki szinodus sokkal megfelelőbb eszköz, realitásabb mérce. Mintegy kétszáz püspök gyűlik össze minden földrésről, meghatározott képviseleti rendszer szerint, s ők megki-

sérelhetik és meg is kell kísérelniük az adott helyzet földolgozását. Egy egyetemes zsinat már csak arányait tekintve sem volna kézben tartható esemény. Három- vagy négyezer püspökkel kellene számolni. Túl nagy a részvevők száma ahhoz, hogy közöttük valós véleménycsere, igazi megbeszélés létre tudjon jönni. Hogy ún. üdvös döntéseket hozhassanak, nagyon elő kell készíteni. A zsinat nem *Deus ex machina*, ahol hirtelen születnek a helyes döntések, azután minden megy a maga kerékvágásában. A zsinatot csak élő valóságként lehet fölfogni. Ezért a fejlődés türelmére, az idő élő alakulásának türelmére és a kérdéses türelmére van szükség ahhoz, hogy szövegek, döntések vagy jogi formulák megszülethessenek.

Nem hiszem tehát, hogy a zsinatban valami csodaszert lehetne látni. Épp ellenkezőleg. Egy zsinat általában kríziseket vált ki, melyeknek természetesen üdvös kríziseknek kell lenniük. Pillanatnyilag a II. Vatikáni Zsinat földolgozásával foglalkozunk.

Az Egyház jövője – a jövő Egyháza

Bíboros úr, várhatók-e még ebben az évszázadban ettől a pápaságtól útmutató, új kijelentések és fejlemények az Egyház jövője szempontjából? Például egy belső reformmal kapcsolatban, hogy csak egy példát mondjak. S ha igen, milyen lépésekre gondol?

Azt hiszem, a Pápától még egy egész sor üzenetet várhatunk. Úgy gondolom, őt továbbra is foglalkoztatja a keresztény egység kérdése, a vallások közötti dialógus. Természetesen a társadalmi és politikai etika egész területe szintén. S mindenekelőtt az evangélium központi kérdése, amit állandóan hirdetni kell, s könnyen elhomályosulhat, ha csak olyan dolgok vannak szem előtt, melyek az egész nyilvánosságot illetik. A közeli jövő terve a pánamerikai és az ázsiai szinodus. Azt hiszem, ez két nagyon jelentős esemény. Ha a Pápa a két Amerika közötti különbségek ellenére egy pánamerikai szinodust akar, ezzel az a szándéka, hogy ez a kontinens a különbözőségeiben találja meg a kölcsönös kiegészítést, a maga önkorrekcióit és az evangelizáció közös erejét. Emellett meg kell vitatni a latin-amerikai kultúrák, a szegénység, az ősi kultúrák és a saját kulturális identitás problémáit. Továbbá azt a kérdést, hogy a katolicitásban hogyan lehet találkozni az angolszász, észak-amerikai kultúrával, s e kettő hogyan járhat közös úton. Azt hiszem, nagyon jelentős esemény előtt állunk.

Az ázsiai szinoduson az a kérdés vetődik föl, hogy miként tud belépni a kereszténység az ázsiai vallások összefüggésébe, az ázsiai vallások nagy erői miként tudnak kapcsolódni a keresztény vallás erőivel az ezredvég erőfeszítéseiben? Úgy látom, a jelenlegi pápaság nagy erőt fog szentelni e két szinodusnak.

Emellett kezünkben van az előkészületi program a 2000. évre, a Pápa által meghirdetett három esztendővel: egy krisztológiai év, melyben Krisztus személyének kell előtérben állnia; egy teológiai év, melyben általában az istenhít a téma, és a Szentlélek éve. Mindez kapcsolódik a keresztségről való megemlékezéshez

és az Eucharisztia elmélyültebb szemléléséhez. Az előkészület a 2000. évben beletorkollik az összes keresztény közösség találkozójába, s a zsidókkal és az iszlámmal, tehát a monoteista vallásokkal való találkozóba. Azt hiszem, hogy ez a program – a két kontinentális szinodus, hozzá a 2000. év hároméves előkészítése mint általános program, melynek középpontjában Isten, a Szentháromságos Isten áll, majd azok találkozója, akik hisznek Istenben –, hogy ez a program olyan hangsúlyos dolgokat tartalmaz, melyek hatni fognak a világra.

Még 1970-ben egy „Hit és jövő” c. előadásában Ön egy olyan Egyházzól beszélt, mely a hivatal új formáit is ismerni fogja. Például kipróbált keresztényeket, akik már valamilyen hivatásban dolgoznak, pappá fognak szentelni.

Én akkoriban, ha szabad mondanom, előre láttam, hogy az Egyház kicsi lesz, hogy egy napon kisebbségi Egyház lesz, s már nem tudja kitölteni azokat a nagy tereket és szervezeteket, melyekkel rendelkezik, hanem egyszerűbb módon kell berendezkednie. Emellett arra gondoltam, hogy majd akkor – a fiatal emberként pappá szenteltek mellett – már valamilyen hivatásban dolgozó kipróbált emberek léphetnek föl, illetve a hivatal különböző formái fognak kialakulni. Azt gondolom, ez igaz volt annyiban, hogy az Egyháznak lassan kisebbségi szituációra, a társadalmon belül a korábbtól eltérő pozícióra kell berendezkednie. S az is igaz volt, hogy a papi utánpótlás visszaesett. Hogy azután mennyire lehet *vir probatusokat* (kipróbált férfiakat, akik más hivatásból jönnek) találni, ez más kérdés. Úgy gondolom, az egész ősegyház a *vir probatusból* élt, tehát általában – tekintettel arra, hogy akkor papi szeminárium még nem létezett – más hivatásban dolgozó férfiakat hívtak meg papságra, akik a 2–3. századtól ezt követően lemondtak a házasságról. Hogy milyen formáknak kell kialakulni, azt most hagyjuk nyitva. A papság nem helyettesíthető mással, és fennmarad a nőtlenség és a papság belső összetartozása.

Az Egyházon belüli generációváltással vajon egy kultúra is bevonul? Lesznek-e az Egyházban új egyházi életformák?

Én ezzel számolok. A nagy kulturális fordulatok az Egyházban is létrehívtak új életformákat és a hit kultúrájának új formáit. Gondoljon csak a román, a gótikus, a reneszánsz, a barokk és a rokokó korszakra, a 19. század egyházi kultúrájára és az egyházi élet azon új formáira, melyek az ifjúsági mozgalmakban tűntek föl. Ami a II. Vatikáni Zsinat után történt, már szinte kultúrforradalomnak nevezhető, ha arra a téves túlbuzgóságra gondolunk, mellyel átalakították a templomokat, és mind a klérus, mind a szerzetek megváltoztatták arcukat. Ezeket az elsiert dolgokat már ma sokan bánják. Egy élő Egyházban azonban biztosan alakulnak új kifejezési formák. A pelyvát és a búzát, mint a küzdelmes folyamatokban mindig, szét kell választani. Ahogy az Apostol mondja: „a lelket ki ne oltsatok... vizsgáljatok meg mindent. A jót tartsátok meg.”

Hiszi-e Ön, hogy a pápaság változatlanul megmarad?

Lényegében meg fog maradni. Azaz szükség van egy emberre, aki Szent Péter utóda és személyében hordozza a végső felelősséget, ami kollegiális támogatást kap. A kereszténységhez hozzátartozik a személyesség elve, nem menekül névtelenségbe, hanem a plébánosban, a püspökben és az egész Egyház egysége tekintetében is egy személyben mutatkozik meg. Meg fog maradni az I. és a II. Vatikáni Zsinat által körülírt tanítói felelősség az Egyház egységéért, hitéért és erkölcsi rendjéért. E felelősség gyakorlatának formái változhatnak, biztosan változni is fognak, ha az eddig különvált közösségek egységre lépnek a Pápával. Egyébként a mostani Pápa hivatali gyakorlata – egész világot át-fogó utazásaival – egészen más, mint XII. Pius idejében volt. Hogy milyen konkrét változások állhatnak elő, azt nem tudom és nem is akarom kigondolni. Nem láthatjuk előre, milyen lesz.

Adódhatnak-e új teológiai fölfedezések, melyek megváltoztatják az Egyházat és érthetőbbé teszik a hitet, vagy megfordítva, még inkább megnehezítik a hitet?

Mindez lehetséges. Ebben az évszázadban megértünk már teológiai fölfedezéseket olyan emberek által, mint Lubac, Congar, Danielou, Rahner, Balthasar stb. teljesen új perspektívák nyíltak a teológiában, melyek nélkül a II. Vatikáni Zsinat lehetetlen lett volna. A hit ugyanis nagyon mély dimenziókban jár, s mindig új rálátások nyílnak feléje. S hogy másrészt egészen új problémák is fölbukkanhatnak, azt szintén megéltük ebben az évszázadban, például a történetkritikai módszer előretörésével, a humán tudományok betörésével a teológiába stb. Ilyen eseményekkel mindig számolnunk kell. A hit nehezebbé, de könnyebbé is, közvetlenebbül hozzáférhetővé válhat.

Az egyik új probléma lehet, hogy teológiai oldalról is egyre sürgetőbben kutatják: mivel alapozható meg, hogy Isten csak Jézus személyében testesült meg, és nem például Ázsia istenségeiben. Miként lehetséges, hogy a történelmi folyamatban egyetlen személy legyen az abszolút igazság?

Elsőként meg kell mondanunk, hogy a vallástörténetben az ember názáreti Jézus istenségébe vetett keresztény hittel nincsenek igazi párhuzamok. Aki a leginkább megközelíti, a hindu istenség, Krishna, akit Vishnu „avatara”-jának (Isten leszállásának) tisztelnek, az egész indiai vallástörténeten különböző variációkban vonul át, de egészen másként fogják föl, mint a keresztény hit az egy Isten végleges egyesülését egy meghatározott történelmi emberrel, aki által az egész emberiséget magához vonzza. A keresztény hit a világ teremtő Istenébe vetett zsidó hitbe van ágyazva, aki az emberekkel történelmet alkot, elkötelezi magát e történelemmel és benne visszavonhatatlanul mindenkiért cselekszik. A választás tehát nem Krisztus és Krishna vagy valami más alak között történik. Választani csak az egy Isten – aki összetéveszthetetlenül mint egy Isten mutatkozik meg mindenkinek és az emberekhez egészen testi mivoltukig menően kötődik – és egy másik vallási értelmezés között lehet, melyben az istenség különböző képekben és formákban jelenik meg, de

közülük egy sem végleges: ezek által az ember mindig a megnevezhetetlennel kerül kapcsolatba. Emellett a keresztény ember a világvallások vallási képeiben fölismerheti azt a tapogatózó keresést, mely a kereszténység felé irányul. A háttérben fölfedezhet egy titokzatos isteni cselekvést is, mely a többi vallásokon keresztül érinti meg az embereket és indítja útnak őket. De mindig ugyanarról az Istenről van szó, aki Jézus Krisztus Istene.

Az új kérdések és veszedelmek egy része az Egyház számára már világosan kirajzolódik. Beszéltünk már a fundamentalizmus vádjáról, mely azt mondja, hogy az Egyház valójában szembeszáll a demokratikus társadalommal. Akadályozza a vélemény- és hit-szabadságot, és egy isteni állam fölállításán dolgozik. A bibliai hit lényegi tartalmát egyre inkább aláássák. Kereszthalál, mennybemenetel, megváltás: alapvetően kétségbe vont fogalmak. A tanítványok csupán látomásokat láttak, olykor még a hegyi beszéd megtörténtét is tagadják. S egyre erősödik a követelés, hogy az Egyház oszlassa föl magát és adja át helyét egy kereszténység utáni vallásosságnak.

Mindezzel szemben áll sok millió hívő hitének ereje, akik ma is az Egyház hitében találják meg az igaz emberséghez vezető utat. A keresztény hitet századunk nagy diktatúráiban hatalmas hangerevével és nagy gesztusokkal holtta nyilvánították; csak a taníthatatlanok és javíthatatlanok maradnak mellette – mondták. E hatalmasok bukása után látjuk, hogy a megvetett hívők voltak az emberiség igaz tanúi, és ők tették szabaddá az utat az újjáépítéshez. A keresztény hitnek sokkal nagyobb jövője van, mint a ideológiáknak, melyek arra szólítják föl, hogy oszlassa föl magát.

A központ újra megtalálása – az új Egyház látomásai

Gyakran szemére vetették a Pápának, hogy vissza akar fordulni, nem veszi tudomásul az utolsó zsinat eredményeit. Most viszont II. János Pál azt szorgalmazza, hogy „a 2000. év legjobb előkészítése a II. Vatikáni Zsinat nagyon hűséges alkalmazása az egyes emberek és az egész Egyház életére”.

Ő mindig kifejezetten a II. Vatikánum pápája volt, számára a zsinat alapvető élmény. Fiatal püspökként jött a zsinatra, ha jól emlékszem, a zsinat alatt lett érsek. Nagyon konstruktív módon vett részt az Egyházzól és világról szóló *Gaudium et Spes* („Öröm és remény”) konstitúció kidolgozásában. Az ő nagy zsinati tapasztalata éppen e szöveg létrehozásában való részvétel volt, amire filozófiai gondolkodása nagyon jó előkészületet jelentett. Így ez a dokumentum, mely a zsinat szövegei közül a legdinamikusabb és a leginkább előremutató, számára bizonyos értelemben élet-szabály lett. Mélységesen meg van győződve a Vatikánum gondviselészerű jelentőségéről, pontosabban arról, hogy a Szentlélek a zsinaton új feladatokat adott az Egyháznak – a liturgikus mozgalmtól az ökumenizmuson át a vallásszabadságig, a vallásokkal, a zsidókkal való dialógusig és a modern világgal való találkozásig. Nehezen tudok elképzelni valakit, akit ez a zsinat jobban megragadott és meghatározott volna, mint őt, s akinek személyes életében jobban útmutató lenne a zsinat, mint neki. Ezért mindig abszurd volt az állítás, hogy vissza akarja fordítani a zsinatot. A Pápa minden katolikusnál jobban meg van győződve a zsinati három év különleges jelentőségéről, melyet együtt élt át az atyákkal. Természetesen azt is érzi, hogy a zsinatot különféle-képpen, egymással ellenkező módokon lehet értelmezni. Ezért beszél a zsinat iránti hűségről, természetesen dinamikus hűségről. Nem annak kell meghatároznia utunkat, amit szeretnénk, ha a zsinat mondott volna, hanem annak, amit a zsinat ténylegesen mondott.

Szükség van-e a hit hagyományában új hangnemre, új stílusra is?

Gondolom, igen, mert a nagy fáradtság, legalábbis ami az európai keresztényekben uralkodik, jól mutatja, hogy új hangnemre van szükség. Olvastam egy történetet egy ortodox papról, aki azt mondta: „Annyira igyekeztem, de az emberek egyszerűen nem hallgatnak rám, elalszanak vagy el sem jönnek. Valamit tehát rosszul mondtam.” Ez példaszerű a mások által is tapasztalt jelenségre. Nagyon fontos, hogy a prédikáló belső kapcsolatban legyen a Szentírással, Krisztussal, az élő Igével, s a mai kor embereként dolgozza föl belsőleg a hitet, mely korban benne él, amely kor az övé, s melyből nem menekülhet. És akkor, ha mondandóját valóban személyes mélységből tudja mondani, magától megszólal az a bizonyos új hangnem.

Főként a harmadik világban láthatók új kezdeményezések, melyek, mint Ön egyszer kifejezte, az „európai provincializmus” ellen hatnak. Vajon az Egyház a jövőben afrikaibb, ázsiaibb vagy amerikaibb, mindezenekre kevésbé európai lesz-e?

Minden bizonnyal. Már pusztán számszerűen is áttevődik a súlypont Európáról más kontinensekre. A kontinensek kulturális öntudata egyre erősödik. Némi párhuzam mutatkozik azzal, amit az imént a iszlámról mondtunk. Ahogy az iszlám az európai-amerikai kultúra válsága révén újra büszke lett, ez a krízis azt is magával hozta, hogy a többi nagy kultúra tudata újjáéledt, büszkéek lettek saját múltjukra: mi hoztunk magunkkal valamit, ami új és gazdagítani fog. Az afrikaiak például erősen tudatában vannak részben annak, hogy még úton vannak, még tanulnak, de annak is, hogy valamit adni tudnak hitük frissességével, ami tényleg csodálatraméltó, és a derűvel, ami sugárzik belőlük. Tudják, hogy kulturális örökségükben kincsek rejlenek, melyek még várják fölfedezésüket. Ez a tudat nagyon erős Dél-Amerikában és Ázsiában is. Biztonsággal állítható tehát, hogy a kulturális sokféleség érezhetővé fog válni az Egyházban, s hogy a többi kontinens jövőjének alakításában lényegesen részt fog venni.

Az elképzelés, hogy egy afrikai vagy latin-amerikai püspök foglalja el a Szent Széket, nem is olyan képtelenség.

Nem bizony. Mindenki, legalábbis a bíborosi kollégiumban, el tudja képzelni, hogy egy afrikait vagy egy nem európai származásút választunk meg. Hogy az európai kereszténység ettől mekkorát fog csuklani, az egy más kérdés. A faji egyenlőség minden hirdetése és a faji diszkrimináció minden elítélése mellett él ugyanis egy bizonyos európai öntudat, mely kritikus pillanatokban előtör. A bíborosok azonban, gondolom én, egyszerűen azt fogják kérdezni, ki a legalkalmasabb, és emellett a bőr színe vagy a származás semmiféle szerepet nem játszik.

Az is elképzelhető, hogy bizonyos dogmák, sőt szentségek visszafejlődnek, átalakulnak vagy új megfogalmazást nyernek, tekintettel arra, hogy az Egyház logikája megváltozott?

Ami valóban érvényes hittétel, „dogma” lett, később sem válhat hamissá, miként a tudományban is az egyszer megtalált igazság érvényben marad, de előfordulhat, hogy más összefüggésbe kerül, s ezáltal megváltozik a jelentősége. Így van ez itt is. Ami igaz, az igaz marad, de föltűnhetnek új távlatok, melyek más megvilágításba helyezik. Kétségtelenül megmaradnak a szentségek, melyek hetes száma megfelel az emberi élet logikájának, de különböző korokban különbözőképpen élik meg. Még száz évvel ezelőtt is nagyon jámbor emberek csak évente háromszor vagy négyszer gyóntak és áldoztak. Ma a napi áldozás általános. A gyónás nagyon sok változáson ment át a történelem folyamán. A trienti zsinat (1545–63) szentségi teológiája és kegyelemtan a (vita a megigazulásról a reformációval!) nem vált hamissá, nem is válhat hamissá, de fejlődött. Így az állandóság és a mozgékonyág összeegyeztethető, miként az egész történelem mutatja.

*A harmadik évezred kezdetén új vallásos érdeklődés jelentkezik. Keve-
rednek benne a nagy kultúrák tartalmai és a buddhizmus, ateizmus,
természeti népek kultuszainak elemei. Hathatnak-e termékenyítően
az Egyházra a jelenlegi világhatalmak vagy más vallások?*

A más vallásokkal folytatott dialógus már folyamatban van. Azt hi-
szem, valamennyien meg vagyunk róla győződve, hogy például
az ázsiai misztikától tanulhatunk valamit, s épp a nagy misztikus
hagyományok adnak lehetőséget olyan találkozásokra, melyek a
pozitív teológiában nem annyira világosak. Ezért egy Eckhart
mester, az egész középkori női misztika, s mindenekelőtt a nagy
spanyol misztika örökségének nagy jelentősége van a mai vallási
dialógusban. Ez abban áll, hogy egyrészt a misztikum (a negatív
teológia) közös elemeinek jelentőségét újra fölmérik – anélkül,
hogy figyelmen kívül lehetne vagy kellene hagyni a buddhista és
a keresztény misztika közötti különbségeket. Hogy a mítosz és
Ázsia vallásfilozófiájának tartalmából egészen új elemek szűrőd-
hetnek be a teológiai gondolkodásba, az már most mutatkozik –
akkor is, ha az eddigi fölhasználási kísérletek nem túlságosan
meggyőzőek. Mindenesetre a teológiai gondolkodás és a vallá-
sos élet számára új, kedvező helyzetet teremtenek.

*A hit továbbadásához és a keresztény neveléshez közel 1500 éven át
hozzátartozott a keresztény környezet megtartó ereje. Ma az iskolá-
ban, a médiában, a társadalom berendezkedésében ez a környezet
nincs többé. Az Egyház értékei és a modern világ elképzelései látszólag
egyre távolabb esnek egymástól. Miként lesz lehetséges a jövőben az
Egyház élet- és üdvösségszemléletét átadni?*

Nagyon helyesen mondta, ehhez hozzátartozik a keresztény kör-
nyezet. Én ezt így fejezném ki: senki nem lehet egyedül keresz-
tény. A kereszténység útítársaságot jelent. Egy remete is útítár-
saságban van, és az viszi magával. Az Egyháznak ezért gondot
kell fordítania arra, hogy útítársaságokat hozzon létre. Európa és
Amerika társadalmi kultúrája ezt az útítársaságot már nem bizto-
sítja. Ez azonban az előbbi kérdésre utal vissza: miként fog élni
az Egyház ebben a szemmel láthatóan elkereszténytelenedett
társadalomban? Új módon kell létrehoznia az útítársaságot, azaz

a közösségeknek erősebben kell egymást hordozniuk és alakítaniuk a hit megélésében.

Önmagában a társadalmi környezet elégtelen, nincs többé általános keresztény légkör. Ezért a keresztényeknek valóban egymást kell támogatniuk. És már most vannak más formák, különböző „mozgalmak”, melyekkel útítársaságokat alakítanak. Elengedhetetlen a katekumenátus megújítása, melyben a keresztény élet megismerésére és begyakorlására nyílik lehetőség; a szerzetesi közösségekhez való csatlakozás is lehet út, melyen megtapasztalható a keresztény lét. Más szóval, ha a társadalom egésze többé nem keresztény környezet – mint ahogy a kezdetektől az 5. századig nem az volt –, az Egyháznak sejteteket kell képeznie, melyekben a kölcsönös támogatás, egymás hordozása és az együtt-útonlét, tehát az Egyház nagy élettere kicsiben tapasztalható valósággá válik.

Hogyan kell konkrétan kinéznie az Európa nagy részén nyilvánvalóan már fönn nem tartható népegyháztól eltérő modellnek? Hogyan kell megformálni ezeket az aktív közösségeket? Elképzelhetők-e Németországban keresztény kibucok?

Miért ne? Ez majd kiderül. Azt hiszem, vakmerőség volna most a holnapi Egyház többé-kevésbé kész modelljét megtervezni, mely nyilvánvalóan kisebbség lesz a mai Egyházhoz képest. De, gondolom, sok ember fog többé-kevésbé rá támaszkodni, akik kívülről és valamiképpen belül is együtt élnek vele. Minden várható változás ellenére meggyőződésem szerint a plébánia megmarad a közösségi élet alapvető sejtjének. De az egész mostani plébániarendszert aligha tudjuk fönntartani, ami egyébként elég újkeletű. Meg kell tanulnunk a közeledést egymáshoz, és ettől gazdagodni fogunk. Mint a történelemben szinte mindig, emellett lesznek csoportosulások, melyeket egy meghatározott karizma, egy alapító személyiség, egy sajátos lelki út tart össze. A plébánia és a „mozgalom” között termékeny cserére van szükség: a mozgalomnak szüksége van a plébániával való kapcsolatra, hogy ne váljon szektássá, a plébániának szüksége van a „mozgalomra”, hogy el ne fásuljon. Már most vannak a szerzetesi élet-

nek új formái a világban. Aki körülnéz, a keresztény életformának csodálatos sokféleségét láthatja, melyekben a holnap Egyháza már világosan közöttünk van.

„Tisztán, tisztán, tisztán” – a spirituális forradalom

Az Egyház ma: bürokratikus, aggályoskodó, emberileg tervező. Nincs szüksége újra több intuitív gondolatra az értelem túlhangsúlyozásával szemben? Lehet-e pótolni a kontempláció hiányát és a spirituális értékek hosszú időn át történt mellőzését. Párizs egykori bíborosa, Veuillot bíboros mondta egyszer: „Mindennek tisztának kell lennie – tisztának, tisztának, tisztának. Amire szükségünk van, az egy valóságos spirituális forradalom.” Nem úgy van-e, hogy az Egyháznak csak akkor lehetnek új gyermekei, ha valóban tiszta, szűziesen tiszta?

Az Ön kérdésében némileg már benne van a válasz. Nagyon gyakran mondtam, hogy úgy gondolom, túl sok a bürokráciánk, ezért az egyszerűsítésre mindenképpen szükségünk van. Nem lehet mindent bizottságokra bízni, szükség van a személyes találkozásra. És nem is lehet mindent racionálisan uralni. Bármenyire igényt tart a kereszténység az értelemre és akar hozzá szólni, a valóság fölfogásának sok más dimenziója van még, melyekre szintén szükségünk van. Az imént épp a vallási dialógusról és a misztikáról beszéltünk – és az összeszedettség e dimenziója, az összeszedett benső egy kapkodó világban különösen fontossá válik. Van Karl Rahnernek egy ismert mondata, mely szerint „a jövő kereszténye misztikus lesz, vagy egyáltalán nem lesz”. Ilyen nagy kijelentéseket én nem tennék, hiszen az ember mindig ugyanaz marad. Egyformán gyöngék maradunk, tehát nem lesz mindegyikünkben misztikus. De az igaz, hogy a kereszténység kihalásra volna ítélve, ha nem tapasztalnánk meg valamit az elmélyülésből, melyben a hit a személy mélyére hatol, ott hordoz és világosít meg. A pusztá akció és intellektuális konstrukció nem elegendő. Nagyon fontos az egyszerűsége, a bensőségességre figyelés s a valóság racionalitás fölötti és azon kívüli tudomásulvétele.

A spirituális valóság felelevenítése nem azt jelenti-e, hogy újra emlékeznünk kell az egyszerű hitre, ami megfelel a kereszténység alapelemeinek?

Ez olykor oly bonyolultnak tűnik, hogy azt hisszük, csak a tudósok képesek áttekinteni. Az egzegézis sok pozitív dologgal ajándékozott meg, de azt a benyomást is keltette, hogy egy átlagember a Bibliát egyszerűen nem tudja olvasni, annyira bonyolult. Újra meg kell tanulnunk, hogy a Biblia mindenkinek mond valamit, s hogy épp az egyszerű emberek kapták ajándékba. Itt egy, a főlzabadtítás-teológia kebelén belül támadt mozgalomnak adok igazat, mely *interpretacion popular*-ról ('népszerű értelmezésről') beszél. Eszerint a Biblia igazi tulajdonosa a nép, és az az igazi értelmezője. Ennek a magva igaz. A Biblia az egyszerűeknek adattott. Nem kell minden kritikus finomságot tudniuk, a lényegét, amiről szó van, meg tudják érteni. Ezáltal a teológia a maga nagy ismereteivel nem válik fölöslegessé, sőt a kultúrák világ-dialógusában még nagyobb szükség van rá. De nem árnyékolhatja be a hit egyszerűségét, mely Isten elé állít, egy olyan Isten elé, aki közelivé vált, mert emberré lett.

El tudja-e képzelni Ön, hogy mennyiségi veszteségek után, olyan hívők távozása után, akiket már semmiféle szellemi érdeklődés nem köt a kereszténységhez, hirtelen egy új, minőségi kereszténység fogja megőrizni és koncentrálni a hit tartalmát? Lustiger bíboros mondja, hogy a kortárs kultúra nem pecsételi meg a vallás és a kereszténység végét. Sokkal inkább terveket vázol föl, hogy kezdeteket sejtessen. „Az emberiség csak akkor fog élni, ha akarja – mondja Lustiger –, minden pillanatban egy utolsó ítélet előtt áll.” De amilyen naggyá nőtt a szabadság, hogy a földön az ember a saját hatalmából el tudja pusztítani az életet, az a szabadság is ilyen nagy lett, hogy az ember keresztény lehet anélkül, hogy erre kényszerítenék. Igazában – mondja a bíboros – most állunk „a keresztény kor kezdetén”. Tudja Ön osztani ezt a fölfogást?

Nem merném mondani, hogy egy keresztény kor kezdetén állunk. Mert mit is jelent egy keresztény korszak? Amit azonban valóban osztani tudok, az, hogy a kereszténységnek mindig megvan a lehetősége az új kezdésre. Egyszer megirtam, hogy a ke-

reszténység mindig egyszerre mustármag és fa, egyidejűleg nagypéntek és húsvét. A nagypéntek soha nincs mögöttünk, mindig jelen van, és az Egyház soha nem kész, kifejlődött fa, mert akkor már ki is száradna és vége volna, hanem mindig mustármag helyzetben is van. Ebben az értelemben teljesen egyetértetek, hogy valójában újra kezdet előtt állunk, s hogy ez egy kezdet reményét is magában hordja. A feladat, egészen szabadságból és szabadságban hinni, és tanúságként hinni egy gyengélkedő világgal szemben, új reményeket, a keresztyén megnyilvánulás új lehetőségeit hordja magában. Epp a számbelileg lecsökkent keresztyénység korszaka képes a tudatosabb keresztyénység elevenességét fölmutatni. Ennyiben valóban a keresztyén kor új fajtája áll előttünk. Itt nem mernék időbeli jóslásokba bocsátkozni, hogy ez lassan vagy gyorsan történik-e, de aláhúzom: a keresztyénységben mindig van új kezdet. Ilyen kezdetek már most vannak és a továbbiakban is lesznek. És a keresztyén élet erőteljes formáit fogják fölmutatni.

Évekkel ezelőtt Ön azt a reményt fejezte ki, hogy mintha „az Egyházban pünkösdű óra mutatkoznék”. Vannak fiatal csoportok, melyek fenntartás nélküli döntéssel teszik magukévá az Egyház egész hitét, az „egész osztatlan katolicitást”. Szükség van-e új keresztyényekre, akik ismét bátrabbak, büszkébbek? Ön egyszer azt mondta, hogy manapság az Egyháznak nem új reformerekre, hanem inkább új szentekre van szüksége, akik a hit belső vitalitásából jönnek, ezért újra fölfedezik a hit gazdagságát és nélkülözhetetlen voltát.

Hogy először a reformer/szent címszóhoz kapcsolódjam: bizonyos értelemben minden szent reformer, aki az Egyházat éleszti és tisztítja. De reformer alatt gyakrabban értenek olyan embereket, akik strukturális intézkedéseket hajtanak végre és maguk éppen úgy a struktúrák területén mozognak. Ebben az értelemben azt mondanám, hogy a jelen pillanatban ilyenekre nincs olyan égető szükség. Akikre szükségünk van, azok olyan emberek, akiket a keresztyénység belülről fogott meg, akik a keresztyéniséget boldogságként és reményként élik, s ezáltal szerető emberekké válnak, és őket nevezük később szenteknek.

Az igazi reformerek – akik által az Egyház újra egyszerűbb lett és megnyílt az út a hithez – mindig a szentek voltak. Elég csak arra gondolnunk, hogy Benedek az ókor végén létrehozta azt az életformát, mely a népvándorlás egész korszakán átvezette a kereszténységet. Vagy ha Ferencre és Domonkosra gondolunk: egy feudális, elfásult Egyházban az evangéliumi mozgalom teljesen új kezdeményezése, mely megéli az evangélium szegénységét, egyszerűségét, örömet és egész tömegmozgalmat vált ki. Vagy emlékezzünk a 16. századra. A trienti zsinat fontos volt, de a katolikus reform csak azért lehetett átütő, mert voltak olyan szentek, mint Avilai Teréz, Keresztes János, Loyolai Ignác, Borromei Károly és sokan mások, akiket egyszerűen újra belül érintett meg a hit, akik azt a maguk eredeti módján megélték, formákat teremtettek számára, s ezáltal azután megvalósultak a szükséges és gyógyulást hozó reformok. Ezért mondanám én is, hogy a reformok nem hivatali fórumoktól és szinodusoktól jönnek, melyeknek megvan a maguk létjogosultsága, s olykor a szükségessége, hanem meggyőző személyiségektől, akiket szenteknek nevezhetünk.

Az Egyház által a világnak fölkinált új lehetőségek

Az ezredfordulóra írt apostoli levelében a Pápa hangsúlyozta, hogy „az Egyház... nagy fa lesz, annyira, hogy ágaival betakarja az egész emberiséget”. Itt fontosnak látom a következőt: korunk információ- és döntéskényszer-helyzetében szükség van hiteles tanácsadóra, személyiségekre, de még inkább mintegy fölérendelt fórumokként működő intézményekre, melyek a földrengések idején is rendíthetetlenek maradnak. A nyílt társadalom, melyet alapjában meg akarunk tartani, túlzott követelményeket állít elénk. Magunkra hagy minket a lehetőségek túlkínálatával, melynek következménye a döntési kényszer, s a gyakran haszontalan vagy káros szabadságjogokat már képtelenek vagyunk uralni. Hogy a nyitott társadalom jó lehetőségeit megőrizzük s ugyanakkor távol tartsuk magunkat a diktatórikus rendszerbe tévedéstől, a demokráciát valószínűleg egyre fokozódó mértékben be kell

biztosítani zárt alrendszerekkel, azaz olyan modellekkel, melyek létét és itéletét nem a napi vélemények vagy esetleges szavazások határozzák meg.

Ön most azt a kérdést veti fel, hogy hogyan áll az Egyház a társadalom szabadságjogainak rendjében, milyen helyi értéke van, hol a tulajdonképpeni helye, és mit jelenthet az Egyház a társadalom számára? Azt hiszem, ezzel valami nagyon fontos igazságot fejezett ki. Az Egyház nem egy a szervezetek között, vagy nem állam az államban, melyben azonos demokratikus játékszabályok volnának érvényesek. Az Egyház valami más, szellemi erő. Megvan a maga társadalmi és szervezeti formája, de lényege szerint erőforrás, mely azt nyújtja, amit az állam önmagában nem tud adni. Böckenförde kijelentése immár közmondássá vált: a demokratikus társadalom olyan erőkből él, melyeket önmaga nem tud előállítani; Ön a megtámasztó rendszerek kifejezéssel utalt erre.

Véleményem szerint fontos részletkérdés volna az Egyházon belüli demokrácia kérdése, de ezzel most ne foglalkozzunk. Ha valaki azt gondolná, hogy az Egyháznak államutáнатnak kellene lennie, félreismerné az Egyház lényegét. Tudjuk ugyanis, hogy maga a demokrácia – mondjuk mi – kockázatos próbálkozás, mert a többségi elv alapján hozott döntés az emberi dolgoknak csak egy meghatározott körét képes jól szabályozni. Képtelenség volna ezt a döntési formát az igazság és a jó kérdésére is kiterjeszteni, mint ahogy az is képtelenség, ha emiatt egy talán igen nagy kisebbségnek állandóan engedelmessé kellene, s ezáltal ismét bizonyos oligarchia, egy csoport uralma állna elő. Ezért maga a demokrácia kiált kiegészítő intézmények után, melyek értelmet adnak a demokratikus mechanizmusnak, és úgy vannak fölépitve, hogy megfeleljenek feladatuknak.

Az Egyház számára ezért nagyon fontos, hogy elsősorban ne úgy tekintse magát, mint egy önkormányzattal rendelkező testületet, mely bizonyos szolgálattételi ajánlatokat tesz, hanem abból az igazságból éljen, mely szerint nem önmagától való, ehhez az igazsághoz dinamikusan maradjon hűséges, és ezáltal az egész emberiség testének adja azt, amire az a saját döntéseiből fakadóan képtelen. Az Egyház nem tud a világnak parancsolni, de a vi-

lág tanácstalan helyzeteire tud válaszokat tartalékolni. A föld sója és a világ világossága bibliai képek erre utalnak, hogy az Egyháznak helyettesítő funkciója van. A föld sója föltételezi, hogy nem az egész föld só. Az Egyháznak mint Egyháznak az egész számára van feladata, az egészre kell hatnia, és ez nem egyszerű másolata valami másnak, például egy államnak. Mindennek jelen kell lennie az Egyház életében. Tudatában kell lennie sajátos küldetésének. A világ dolgaiból ki kell tárulnia Isten világossága felé, nyitottnak és szabadnak kell lennie, hogy az éltető levegő behatolhasson a világba.

Ha az Egyháznak integráló és értelmet adó erőnek kell lennie, akkor nem kellene-e erősítetie ellenállását a hatalommal, a divatok diktatúrájával és azzal a kapitalista társadalmi rendszerrel szemben, melyeknek pusztító elferdülései szemmel láthatók? Nem kellene-e erőfeszítéseit fokozni és avantgarde-ként a teremtés megőrzéséért küzdeni? Ez egy hagyományból és bölcsességből táplálkozó intézmény irányítása lehetne, mely mögött ráadásul még Isten is ott áll.

Megint visszaérkeztünk a kérdéshez: Mennyiben kell az Egyháznak egyrészt nyitottnak lennie az új iránt és őrizkedni a szklerózistól, mellyel megalkudna a már meglévő dolgokkal? Mennyiben kell együtt haladnia a modernitással, és hol van az a pont, ahol az ellenállás – a próféta szembenállás és minden egyéb ilyen címszó – bátorságát kell tanúsítania. Ebből azonban adódik a második kérdés: ki vagy mi tulajdonképpen az Egyház? Kétségtelenül mindazoknak, akik az Egyház nevében beszélnek, tehát a Tanítóhivatal képviselőinek minden szinten gyakorolniuk kell az ellenállásnak ezt a bátorságát.

Most azonban nem szabad szem elől téveszteni a „mi vagyunk az Egyház” tétel helyes értelmét. Nem csupán a hivatalviselők, nem csupán a Tanítóhivatal az Egyház. Ez a tétel csak akkor válhat a világban hatékonyá és hihetővé, s akkor lesz a jelszóból ige, ha nem marad pusztán tanítás, ha nem csupán római okmányokban vagy pásztorlevelekben fordul elő, hanem ha a tanító által megfogalmazott tétel az élő Egyház közös hangja lesz. Ezért nagyon fontosnak tartom, hogy egy ilyen tétel ne pusztán egy fő-

lülről kiadott rendelet legyen, hanem maguknak a keresztyényeknek együtt kell tanulniuk, hogy sok dologban ellenálló erővé kell válniuk.

A Tanítóhivatal hitelesen és hatékonyan csak azt tudja kimondani, ami az Egyház egészében jelen van és eleven. És természetesen fordítva is: az Egyház eleven közösségeinek mindig szüksége van a biztatásra, amely biztosítja identitásukat, s amely által indítást kapnak arra, hogy természetüknek megfelelően éljenek. Ha azt mondjuk: „az Egyháznak az ellenállás erejének kell lennie”, akkor az összes keresztyények e közösségi kötelezettségét, és nemcsak a Tanítóhivatalét, kell figyelembe venni, és ahogy mondtuk, a lelkek megkülönböztetése is – nem minden rossz, ami modern, és nem minden jó, ami modern –, azt hiszem, egy nagyon fontos erény, mely nélkül az Egyház sem beszélni, sem szolgálni nem tud helyesen.

Szeretném még egyszer szóba hozni a mi jelenlegi nyugati gazdasági rendszerünket. Gondolja Ön, hogy ez a rendszer, mely csak a piac fontosságát ismeri, úgy, ahogy van, túléli, túlélheti a következő tíz évet?

A világ gazdasági helyzetéből valójában túl keveset értek. De az nyilvánvaló, hogy hosszasan így nem mehet tovább. Először is itt van azon államok eladósodásának belső ellentmondása, melyek egy paradox állapotban élnek, tudniillik egyrészt kibocsátják a pénzt és általánosan garantálják a pénz értékét, másrészt viszont az adósságok miatt csődhelyzetben vannak. Azután természetesen itt van az Észak–Dél hitelező–adós esete is. Mindez mutatja, hogy fikciók és ellentmondások hálójában élünk, s ezt a folyamatot nem lehet végtelenségig folytatni.

Eppen most (1996 tavaszán) éltük át Amerikában azt a ritka helyzetet, hogy az állam egyszer csak fizetőképtelen lett, s mint cég bezárt. Hivatalnokait szabadságra kellett küldenie, ami kiálló ellentmondás, hiszen az állam hordozza a felelősséget az egész összetartásáért. Az eset drasztikusan megmutatta, hogy a mi rendszerünkben goromba hibák vannak, és kemény erőfeszítésre van szükség ahhoz, hogy megtaláljuk a korrekciós elemeket. De – ezt én szeretném hozzáfűzni – nem fogják megtalálni,

ha nem éled újjá a lemondás általános képessége. Ezeket a korrekciókat ugyanis nem lehet kormányzati rendeletekkel megcsinálni. Ez a társadalmak nagy szakítópróbája. Meg kell tanulnunk, hogy nem birtokolhatunk mindent, amit szeretnénk, hogy abból a színvonalból, amit elértünk, kicsit engednünk kell. Ki kell emelkednünk újra a birtoklás állapotából, a saját jogaink és követelményeink védelmezéséből. És a szíveknek ez az átalakulása, mely szükséges ahhoz, hogy a jövő és mások kedvéért le tudjunk mondani, ez a mi rendszerünk tulajdonképpeni hitelesítő próbája, gondolom én.

Bíboros Úr, körvonalazódik-e már ma a jelen pápaság történeti értékelése? Mit fog jelenteni e periódus vége az Egyház és a világ számára? Ezzel a pápával több fog-e befejeződni, mint egy éra? II. János Pálal, aki a nyugati világot testesíti meg, vajon nem fejeződik-e be az óvilág is?

Újra megérkeztünk a jövő perspektíváihoz, melyekkel én nagyon óvatos vagyok. Maga a Pápa mint Lengyelországból jött pápa erősen átrendezte a perspektívákat. Lengyelországgal Nyugat határai kitágultak Kelet felé. A horizont megnyílt a távoli, keleti dimenziók előtt. II. János Pál már utazásaival is nagy nyomaték-
kal beszólitotta az egyházi életbe a nyugati határok átlépését. De azt is gondolom, hogy ennek ellenére a nyugati örökség, ha így akarjuk nevezni, a maga nagy jelentőségét meg fogja tartani a történelemben. Ugyanis a régebbi Egyház nemcsak a művészetben – a román, gót, reneszánsz, barokk alkotásaiban – ajándékozta meg az emberiséget nagy és maradandó értékekkel, hanem a szentek személyében nagy gondolkodók és személyiségek is megjelentek, akikben a kereszténység nagyszerűen és hitelesen fejeződött ki, s ezáltal az ember emberibbé vált. Lényeges értékeiktől az emberiség nem vehet búcsút, hanem a tágabb és új horizontba integrálhatja és integrálnia is kell azokat.

A világ igazi története

Az idők teljességéről

A Pápa a püspököknek, papoknak és hívőknek a 2000., jubileumi évről szóló „Tertio Millenio Adveniente” apostoli levelében „az idők teljességéről” beszél. Arról szól, hogy az idő fogalmának a kereszténységben „alapvető jelentősége” van. Krisztus eljövetelel ugyanis a „végső idő”, az utolsó óra már megkezdődött. Ővele megkezdődött az „Egyház ideje, mely az Ő újraeljövetelel fog tartani”. Hogyan értelmezi Ön ezt? A dráma tehát a végéig meg van írva? Teljesen kimerültünk?

A pápai levél első fejezete, ahonnan Ön idéz, teljesen a Szentírásra támaszkodik. „Az idők teljessége” fogalom Szent Páltól való. A gondolat, hogy ez a „végső idő”, a történelem utolsó fázisa, világosan benne van a Bibliában. A Lukács-evangélium ezt az utolsó fázist csodálatraméltó, távolba tekintő módon kitágította, amikor azt mondja: „Jeruzsálemet a nemzetek fogják tiporni, amíg be nem telik az idejük” (24,24).

Az egyházatyák ezt átvették, és a történelmet az emberi élet-hoz hasonlították, melynek hat életfázisa van. Eszerint az emberiség történelme belépett a hatodik, utolsó életszakaszába. Ennek tudata csak az újkorban változott meg. A reneszánszban már érvényesült az elgondolás, hogy először most mennek jól a dolgok: ami eddig volt, az nem a hatodik korszak volt, hanem egy közbeeső, középkor, igazában most folytatjuk tovább a történelmet és most újra minden haladni fog. Ehhez kapcsolódott a földrajzi fölfedezésekkel az, hogy a világidő korszakai sokkal nagyobbak, tudniillik, hogy a világ és az emberi történelem nem hatezer éves, hanem mérhetetlenül öreg. Ezzel együtt természetesen a „végső idő” fogalom is cseppfolyóssá vált, és az idő a mérhetetlenségbe tágtult.

A bibliai és a patrisztikus látásmódot – melynek alapja a hat korszakos, áttekinthető séma, minden korszak kb. egy évezrednek felelt meg – egy ilyen kulturális összefüggésben újra át kell gondolni. Az érvényes bibliai alapgondolatot, tudniillik, hogy Krisztussal a történelem belépett utolsó, definitív szakaszába,

meg kell tanulnunk ebben az összefüggésben egészen újraértelmezni. Azt mondanám, hogy az utóbbi évtizedek fejlődése a világtörténelem fölgyorsulásával és növekvő veszedelmeivel az idők végének gondolatát újra erősebben szemünk elé állította. És nemcsak ez. Újra megértjük azt is, hogy valójában a keresztény mozgalommal – mely kezdettől fogva a világ egységesítésére, valamiképp az állam és az Egyház elválasztására törekszik, és a világ mitikus istenektől való megszabadításával bizonyos autonómiát vezet be –, a kereszténységgel valójában egy új és valamiképpen végleges történelmi szakasz kezdődött. Tudunk e történelmi szakaszról, tudjuk, hogy a történelem vége közeledik, nem az évezredek számlálása szerint, hanem úgy, hogy a történelem úton van, Krisztus a megkezdődött vég, s hogy a világ eltávolodik Tőle, és mégis Feléje tart.

A Pápa ezekről a kérdésekről beszél; arról beszél, hogy Krisztus a döntő mozzanatot hozza világtörténelembe, és a történelmi út kérdései közepette, melyek drámaisága egyre fokozódik, nemcsak kiindulópont, hanem cél is. Krisztusra figyelve haladunk egy vég felé. Egy vég felé, mely nem egyszerű összeomlás, hanem a beteljesedés, mely a történelmet is beteljesíti.

A Pápa az említett apostoli levélben azt is megállapítja, hogy az Egyház hite szerint a 2000. év nemcsak egy különös dátum, mely a század- és ezredforduló miatt rendkívül érdekes, hanem egész különösen az „Úr kegyelmi esztendeje”. Mit jelent ez? Rendkívüli jelenések lesznek, különleges kegyelmekben fogunk részesülni? A jubileumi évnek a szociális igazságosság helyreállítását is szolgálnia kell; a bűnök és minden bűnért járó büntetés elengedése évének, az ellenfelek kibékülése évének, a szentségi és szentségen kívüli sokféle megtérés évének kell lennie. – Vagy az Egyháznak más céljai is vannak? Az Egyház, mondja a pápai levél sokatmondóan, „nem lépheti át az új évezred küszöbét anélkül, hogy gyermekeit ne sürgetné arra, hogy tisztuljanak meg a bűnbánattal a tévedésektől, hűtlenségektől, következtelenségektől és késedelmeskedésektől.”

Azt hiszem, fontos tisztáznunk, hogy ez a dátum mit jelent és mit nem jelent. Mindenekelőtt a mágikus varakozásokat kell kiiktat-

nunk. Nem fognak automatikusan nagy kozmikus vagy kulturális vagy vallási események történni. Azt is józanul látnunk kell, hogy a dátum maga esetlegességet hordoz. Dionysius Exiguus Krisztus születése dátumának számításakor – amely számításokon a mi időszámításunk alapszik – néhány évvel elszámolta magát; Krisztus valójában Kr. e. 7 körül született. Ezért a pontos 2000. születési évforduló 2000-nél korábbra esik. Ez elsősorban azt jelenti, hogy semmiféle mágikus elképzeléssel nem kell a jubileumi évet megterhelni.

De a történelem ezt a tényt elismerte...

Ez a dátum-meghatározás beidegződött és vele élünk. De nem metafizikai, s még csak nem is történelmi szükségszerűséggel tűnt föl. Az első pont tehát: a mágikus várakozásokat el kell osztani. A második kérdés: akkor miről van szó? A Pápa joggal mondja, hogy elsősorban emlékezési alkalomról. Emlékezetünk ébresztése, emlékezés Jézus Krisztus születésére, ami egy olyan esemény volt, hogy az egész emberiség időszámítására hatni tudott. Elsősorban tehát emlékezés arra, ami történt, de nem a pusztá múltra való emlékezés, hanem emlékezés önmagunk bensőjére, emlékezés Órá, a Jelenlévőre, akinek köze van hozzánk. S épp mint az emlékezés alkalma, valamint a Jelenlévő – nemcsak a múlt – és az Eljövendő emlékezete, lehetőség és kihívás arra, hogy ehhez az emlékezéshez méltók legyünk és hozzámérjük magunkat.

A Pápa ehhez nyújt segítséget az egyes embereknek és az emberiségnek – legalábbis a kereszténységnek – ezen emlékezet-ébresztés által, hogy meg tudjanak újulni a már említett három éves előkészülettel, melynek egyetlen törekvésnek kell lenni arra, hogy be tudjunk lépni emlékezetünk belsejébe és a bennünk rejlő megismerésbe és igazságba. Ez az egyik, a Pápa fölkinál egy utat, hogy emlékezzünk és az emlékezés erőt adjon a jelenhez és a jövőhöz.

A második: fölidézi az ószövetségi jubileum előképét, ami arról gondoskodott, hogy 49, tehát hétszer hét évenként a történelem újakezdődjék. Minden tulajdonviszonyt föloldottak, min-

dent előlről kezdtek, s ezen belül történt az általános megbocsátás és a kezdetekhez való visszatérés. A Pápa azt mondja, hogy ha valaha volt ilyen értelemű jubileum, akkor épp a 2000. évnek ilyen jubileumnak kellene lennie, mellyel próbálunk visszatérni a kezdethez, aki Krisztus. Az ószövetségi előképből – az adósságok elengedéséből – adódik a kihívás, hogy próbáljunk megszabadulni ennek a megdermedt gazdasági rendszernek és egyebeknek a terhétől, és újrakezdeni.

Mindezt nem kozmikus hatalmak fogják ránk dönteni, hanem feladat és lehetőség, ami az emlékeztünkől vagy ebből a megemlékezésből fakad. Azt mondanám, hogy józanul meg kell maradni az emlékezés/megemlékezés alap gondolatnál. De a józanságból nem kell jelentéktelenségre következtetni, hanem föl kell ismerni a fölszólítást, s meg kell próbálni fölszabadítani azokat a segédezőket, melyekkel e megemlékezésből a lehető legtöbb újrakezdés származhat.

A Pápa azonban nagyon messzire megy az előttiünk álló ezredfordulóval kapcsolatban. Azt mondja, tisztuljatok meg, tartsatok bűnbánatot, és legutóbb, ausztráliai útján azt is mondta, hogy talán valóban ki kellene menni a pusztába és ott várni az Úr újraeljövetelét.

Ezt a szöveget én nem ismerem, de biztosan nem akarta azt mondani, hogy a 2000. évben az Úr visszatér. Ez ellentmondana annak is, hogy nem ismerjük az időt és az órát. Mondhatjuk, hogy visszatér, ha az emlékezet újra megnyílik előtte, s ilyen értelemben Krisztus visszatérése végig a történelmen állandóan ismétlődik. A kérdést tehát, hogy a történelem mikor érkezik meg véglegesen Őhöz, mikor veszi Ő kezébe végleg és emeli ki sarkaiból a történelmet, ezt hagyjuk teljesen nyitva, ne bonyolódjunk semmiféle időpont-számításba. Amit azonban mi kérünk, s amire készülnünk kell és készülni akarunk, az az, hogy Ő ebbe az időbe újra beléphet, éppen a mi megnyílt bensőnk által. Így kell értenünk, úgy hiszem, a pusztába-menést. Egyesek számára szó szerint is vehető, de egészében véve azt jelenti, hogy törekednünk kell arra, hogy kimenjünk ebből a túlságosan berende-

zett, teljesen berendezett világból egy belső szabadságra és éberségre, bűnbánatra, ami nélkül az újrakezdés lehetetlen.

Szociológusok, jövőkutatók és kultúrkritikusok lázasan keresik az előttünk álló idő jelentését és fogalmi megragadását. Már beszéltünk modern, azután posztmodern, sőt poszt- posztmodern időkről, úgyhogy most már ugyancsak nehéz lenne egy újabb poszt-ot hozzáfűzni. Mintha az óhaj döntene affelől, ami következik, s mintha ez az óhaj megtalálná az idő új fogalmát. Milyen nevet kellene neki adni? Volna valami javaslata?

Az elnevezésre nincs semmi javaslatom. Mindig elleneztem, hogy az újkor végéről, a posztmodern időről beszéljenek. Mind ez elsiertett tagolás. A periódusok végét csak bizonyos távolságból lehet látni. Kétségtelen, a reneszánsz formulázta meg a „középkor” fogalmát, annak kifejezésére, hogy valami közbejött, aminek most végét kell érnie, és ezzel a periodizálással önmagát mint valami újat értelmezte, s ebben volt is valami igazság. Hogy a történelem fölgyorsulásával most is változás történik, hogy valami új következik, ami más lesz, mint a mögöttünk lévő 4–500 éves újkor, látható. De talán az egész történelmi korszakolást, aminek természetesen nyugati jellege van, újra kell gondolnunk. Az indiai vagy kínai történelmet ugyanis ebben a korszakolásba nehéz belekényszeríteni, még ha vannak is párhuzamok. Jaspers utalt az ún. küszöbidőre, mely az összes kultúrán végigvonul. Mindenesetre azt gondolom, hogy nem kell föltétlenül most nevet találni annak, amit még nem is ismerünk. Hanem ébernek kell lennünk a változás iránt, és meg kell próbálnunk a lényeges elemeket megőrizni – hogy ez az új idő is, mely az eddig új, de már öregedő korszakot fölváltja, emberi és isteni idő maradjon.

Végezetül egy utolsó kérdés: Bíboros Úr, mi a világ igazi története? És: mit akar tőlünk valójában Isten? Ön egyszer azt írta: „A történelemre jellemző a szeretet és a szeretetre való képtelenség küzdelme. A lélek el-satnyulása, mely akkor lép föl, amikor az ember csak a mennyiségileg mérhető dolgokat tekinti értéknek és valóságnak... a szeretőképesség e szétrombolása szüli a halálos unalmat; ez az ember megmérgezése. Ha ez érvényesülne, az ember s vele együtt a világ is tönkremenne.”

Annak idején Ágostonra utaltam, aki szintén a korábbi keresztény kateketikus hagyományhoz nyúlt vissza, mely az egész történelmet két állam, két polgári közösség vitájaként mutatja be. Ezt Goethe is átvette, és azt mondta, hogy a történelem egésze harc a hit és a hitetlenség között. Ágoston ezt valamelyest másként látta, és azt mondja, hogy a történelem kétfajta szeretet küzdelme. Küzdelem az önmegvetésig menő istenszeretet és az Isten tagadásáig eljutó önszeretet között. Ő tehát a történelmet kétféle szeretet harcának drámájaként vázolja. Én ezt a gondolatot próbáltam egy kicsit pontosabbá tenni, amikor azt mondtam, hogy a szeretettel szembenálló erő valójában nem egy másik szeretet, hiszen nem érdemlí meg ezt a nevet, hanem a szeretet megtagadása. A történelem egésze harc a szeretet és a szeretetre való képtelenség, a szeretet és annak megtagadása között. Amit ma általánosan meg is élünk, amikor az ember függetlenségét odáig hajszolják, hogy azt mondja, én egyáltalán nem akarok szeretni, mert akkor függő helyzetbe hozom magam és ez ellentmond a szabadságomnak.

A szeretet valójában azt jelenti, hogy függök valamitől, ami tőlem talán el is vehető, s ezért magával hozza életembe a mérhetetlen szenvedés kockázatát. Ebből következik a kimondott vagy kimondatlan vonakodás: inkább nem akarok semmilyen szeretetet, mint hogy ezt a kockázatot állandóan viseljem, önállóságomban korlátozva legyek, függő helyzetbe kerüljek valamitől, ami fölött nem rendelkezem, s ezért váratlanul a semmibe taszíthat. A Krisztustól kiinduló döntés azonban valami más: *igen* a szeretetre, mert egyedül az – éppen a maga szenvedés-kockázatával, önmaga elvesztésének kockázatával – juttatja el az embert önmagához és teszi azzá, aminek lennie kell.

Azt gondolom, valójában ez a történelem igazi drámája, hogy a szembenálló sokféle front erre az egyetlen formulára vezethető vissza: *igen* vagy *nem* a szeretetre.

És mit akar tőlünk valójában Isten?

Hogy szerető emberek legyünk, akkor leszünk ugyanis az Ő képmásai. Mert, ahogy Szent János mondja, Ő a szeretet, és azt akarja, hogy legyenek olyan teremtményei, akik hasonlók hozzá, akik saját szeretetük szabadságából fakadóan olyanok, mint Ő, hozzá tartoznak és sugározzák az Ő fényességét.

Tartalom

<i>Előszó</i>	5
<i>A katolikus hit: Jelek és szavak</i>	7

ELSŐ FEJEZET

Személyes adatok

<i>Származás és hivatás</i>	33
<i>Az ifjú professzor</i>	47
<i>Püspök és bíboros</i>	64
<i>A prefektus és pápája</i>	70
<i>Összefoglalás</i>	88

MÁSODIK FEJEZET

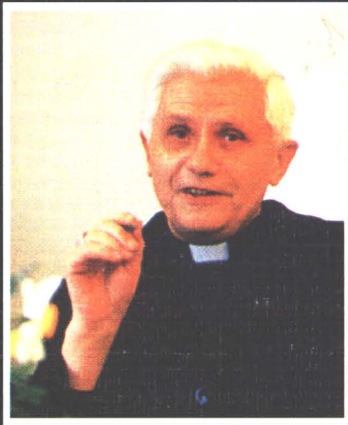
A Katolikus Egyház problémái

<i>Róma szorongatott helyzetben</i>	97
<i>Az Egyház helyzete</i>	104
<i>A németországi helyzet</i>	124
<i>A hanyatlás okai</i>	132
<i>Az Egyház hibái</i>	138
<i>A kritika kánonja</i>	147

HARMADIK FEJEZET

Az új kor küszöbén

<i>Kétezer év üdvtörténet – és nincs megváltás?</i>	177
<i>Katarzis – A korforduló és szakítópróbái</i>	186
<i>„Az emberi szellem új tavasza” a harmadik évezredben</i>	190
<i>Az egyházi fejlődés súlypontjai</i>	195
<i>Az Egyház jövője – a jövő Egyháza</i>	207
<i>A világ igazi története</i>	225

Az Egyház a XX. század végén számos régi-új problémával került szembe. Katolikusok és nem katolikusok milliói tesznek fel maguknak és másoknak kérdéseket a cölibátusról, a tévedhetetlenség dogmájáról, a fogamzásgátlásról, az elváltak újrászoklásáról vagy az egyházi népszavazásról. Vajon milyen mértékben alkalmazkodhat Róma a modern kor elvárásaihoz?

Joseph Ratzinger, a Hittani Kongregáció prefektusa, akit egyesek „Páncélos Bíborosnak” vagy „Főinkvizítornak” is neveznek, olykor meghökkentő, de mindig gondolatébresztő válaszokat ad e kérdésekre.

A Kúria ilyen magasrangú tagja még soha nem nyilvánított ennyire átfogó véleményt a kereszténység központi tanításairól.

Joseph Ratzinger bíboros 1927-ben Marktl am Innben született. Pappá szentelése után a katolikus teológia professzora Freisingben, Bonnban, Münsterben és Tübingenben. 1962-től a zsinat egyik vezető teológusa, 1977-ben Döpfner bíboros utóda a München–Freisingi érsekségben. 1981-ben kinevezik a Hittani Kongregáció prefektusává, mely az egyházi tanítás értelmezésének és védelmezésének központi hatósága. Felelősségi körébe tartozik többek között Róma szembesítése a harmadik világ felszabadítás-teológiájával, az Egyházon belül jelentkező bírálatokkal (Küng, Drewermann stb), de akár a Katolikus Egyház új katekizmusának szerkesztése is.